

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Univerzita Hradec Králové
Ústav sociální práce

Kritická sociální práce

Radka Janebová

Gaudeamus 2014

Recenzovali:

doc. PhDr. Alice Gojová, Ph.D.

Mgr. Miroslav Kappl, Ph.D.

Publikace neprošla jazykovou úpravou.

Edice texty k sociální práci

Řada: Vybrané kapitoly z teorií a metod sociální práce – sv. 20

Studijní materiál vznikl za podpory projektu

Inovace studijních programů sociální politika a sociální práce na UHK s ohledem na potřeby trhu práce (CZ.1.07/2.2.00/28.0127), který je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

ISBN 978-80-7435-413-7

Obsah

1	Úvod	5
2	„Kritická sociální práce“ jako zastřešující označení pro široké spektrum proudů	7
2.1	Společné znaky různých proudů „kritické sociální práce“	7
2.2	Vznik „kritické sociální práce“.....	12
2.3	„Kritická tradice“ sociální práce jako zdroj „kritické sociální práce“	14
2.4	„Kritická teorie“ jako zdroj „kritické sociální práce“	16
2.5	Diverzita proudů „kritické sociální práce“	19
3	Radikální sociální práce	24
3.1	Východiska a principy „radikální sociální práce“	24
3.1.1	Strukturální analýza sociálních problémů.....	27
3.1.2	Normativní role sociální práce	30
3.1.3	Kritika současného společenského řádu	31
3.1.4	Ochrana před opresí a vykořisťováním a individuální osvobození a společenská změna	32
3.2	Příklad implementace „radikální sociální práce“ do praxe.....	39
3.2.1	Příklad č. 1: SWAN.....	39
3.2.2	Příklad č. 2: BED IN v českém kontextu.....	42
3.3	Kritika „radikální sociální práce“	43
4	Antirasistická sociální práce	46
4.1	Východiska a principy „antirasistické sociální práce“	46
4.1.1	Institucionalizovaný rasismus.....	48
4.1.2	Kulturní rasismus.....	49
4.1.3	Revize teorií sociální práce.....	49
4.1.4	Kritika multikulturalismu	51
4.1.5	Etnokulturní rámec a kulturní kompetence.....	52
4.2	Příklad implementace „antirasistické sociální práce“	54
4.2.1	Příklad č. 1: <i>Across Boundaries</i> (Kanada).....	54
4.2.2	Příklad č. 2: Občanské sdružení <i>Konexe</i>	57
4.3	Kritika „antirasistické sociální práce“	60
5	Antiopresivní/antidiskriminační sociální práce	62
5.1	Východiska a principy „antiopresivní/antidiskriminační sociální práce“	62
5.1.1	„Opresé“ jako spojitý jev.....	65
5.1.2	„Osobní je politické!“	65
5.1.3	Zplnomocňující přístup	66
5.1.4	Kritická reflexivita.....	68

5.1.5	Zásadní role „posouzení“	69
5.2	Příklad implementace „antiopresivní sociální práce“	70
5.2.1	Příklad č. 1: Pedagogika utlačených Paula Freireho.....	70
5.2.2	Příklad č. 2: „Divadlo utlačovaných“ Augusta Boala.....	73
5.3	Kritika „antiopresivní/antidiskriminační“ sociální práce.....	78
6	„Postmodernistická kritická perspektiva“ resp. „kritická teorie“ v sociální práci.....	79
6.1	Druhá vlna modernizace, postmodernismus a sociální práce	79
6.2	Východiska a principy „postmodernistické kritické perspektivy“ v sociální práci	85
6.2.1	Reflexe disciplinární moci sociální práce, pozičnost, reflexe předsudků, reflexe dominujícího diskursu.....	86
6.2.2	„Dekonstrukce“ jako metoda radikálně politické analýzy.....	89
6.2.3	Diskursivní analýza	91
6.3	Příklad implementace „postmodernistické kritické perspektivy“ v sociální práci.....	92
6.4	Kritika „postmodernistické kritické perspektivy“ v sociální práci	96
7	Závěr.....	98
8	Literatura	99
9	Rejstřík.....	106

1 Úvod

Cílem předkládaných skript je představit „kritickou sociální práci“, její vybrané teorie a možnosti jejich implementace do praxe. „Kritická sociální práce“ samotná se vynořila především jako kritická reakce na praktiky tzv. „tradiční sociální práce“ a s obdobným záměrem je psán i tento text. Ferguson (2009) jako alternativu k pojmu „tradiční sociální práce“ používá označení „sociální práce podřízená neoliberalním idejím“. „Kritická sociální práce“ chce reagovat na převládající tendence české sociální práce fungovat jako „práce případová“, zaměřená především na změnu klientů a na řešení jejich aktuální nesoběstačnosti (Musil, 2010). Jejich cílem je nabídnout alternativy zaměřené na změnu sociálního prostředí klientů, na hledání cest, jak lidem přizpůsobovat jejich sociální prostředí, jak motivovat společnost k naplňování závazku sociální odpovědnosti.

Při psaní byl užíván genderově korektní jazyk, takže se budou v gramatice textu nahodile střídat tvary mužské a ženské, bez ohledu na to, zda se jedná o ženy či muže. Oba gramatické rody budou střídavě zastupovat ženy i muže v sociální práci.

Pro české čtenářky a čtenáře se zkušeností života v reálném socialismu může být obtížné „strávit“ některé termíny „kritické sociální práce“, které vycházejí z teorií Marxe. Bez této terminologie však nelze o „kritické sociální práci“ psát. Nelze tedy než upozornit čtenářky a čtenáře, že teorie Marxe a dalších klasiků Frankfurtské školy nemá příliš společného s marxismem, který v bývalém Československu prosazovali komunisté. Protože český „antikomunismus“ někdy přechází do odmítání vnímání sociálních problémů jiným prizmatem, než jako problémů individuálních, apeluji na čtenářky a čtenáře, aby *a priori* neodmítali nabízené teorie jen kvůli „závadné“ terminologii. Mohli by se tak připravit o alternativní pohled k dominujícímu diskursu „případové sociální práce“. Řada těchto teorií může totiž nabídnout zajímavé možnosti, jak jiným způsobem interpretovat sociální problémy, a také může nabízet cesty, jak se těmto problémům můžeme jako sociální pracovníci a pracovnice postavit.

Na úvod budou ve druhé kapitole představena východiska a principy „kritické sociální práce“ obecně. Bude stručně představena tradice i současnost „kritické teorie“ a budou prezentována teoretická východiska „kritické sociální práce“. Následující kapitoly budou věnovat pozornost vybraným teoriím „kritické sociální práce“, a to vždy v logice představení východisek a principů, příkladu implementace do praxe a kritiky dané teorie. Ve třetí kapitole bude věnována pozornost „radikální sociální práci“, ve čtvrté

„antiopresivním teoriím“, v páté „antirasistické sociální práci“ a v šesté „postmodernistické kritické perspektivě“ (resp. „kritické teorii“ sociální práce).

2 „Kritická sociální práce“ jako zastřešující označení pro široké spektrum proudů

Kdy je v pořádku, že je sociální pracovník kritický?

Pouze když kritizuje pracovníka v sociálních službách, že je kritický.

(Anglický vtip)

„Kritická sociální práce“ (*critical social work*) samotná se vynořila především jako kritická reakce na praktiky tzv. „tradiční sociální práce“, která začala být vnímána jako nástroj k udržení nespravedlivého sociálního řádu. Tzv. „tradiční sociální práce“ orientující se především na „případovou práci“¹ s klienty, řešící problémy lidí snahou adaptovat je na leckdy diskriminační požadavky společnosti, a naopak nepříliš se zaměřující na změnu sociálního prostředí lidí, začala být terčem kritiky řady sociálních pracovníků. „Kritická sociální práce“ začala upozorňovat na rozpor mezi tím, že se sociální pracovníci vnímají jako pomáhající profese, ale zároveň reálně svou činností přispívají k reprodukci opresivních² praktik uvnitř společnosti (Healy, 2000).

V následujícím textu budou nejprve představeny společné znaky různých proudů „kritické sociální práce“, bude stručně popsána její historie, budou představeny „kritická tradice“ a „kritická teorie“ jako zdroje „kritické sociální práce“ a bude poukázáno na diverzitu jejích proudů.

2.1 Společné znaky různých proudů „kritické sociální práce“

„Kritická sociální práce“ klade důraz na kritiku a analýzu moci³ a útlaku ve společnosti (Healy, 2000) a jejím cílem je celková společenská transformace k překonání útlaku, nespravedlnosti, dominance a vykořisťování (Healy, 2001). Healy (2000) ji někdy označuje jako „aktivistickou sociální práci“, někteří autoři ji ztotožňují s „radikální sociální prací“ (např. Payne, 1997; Staub-Bernasconi, 2009; Matoušek, 2013), nebo ji raději označují jako „kritickou praxi“ (např. McDonald, 2006). Nicméně v těchto skriptech bude

¹ „Případová práce“ ve smyslu zaměření „klinické“ sociální práce na změnu osobnosti a chování klienta nebo ve smyslu manažera služeb, který expertně určil potřeby klienta (Musil, 2013).

² Opresí jsou míněna strukturální znevýhodnění určitých společenských skupin (Navrátil, 2013). Sociální pracovníci se tedy mohou vědomky či nevědomky podílet na systematickém a společensky podporovaném špatném zacházení se celými skupinami či kategoriemi lidí ale i s jednotlivci.

³ K tématu moci a analýzy moci více viz např. Janebová (2013b).

používán termín „kritická sociální práce“ jako zastřešující všechny proudy, které zdůrazňují následující **znaky** (Healy, 2000; Healy, 2005):

- **Závazek sociálních pracovníků stát na straně utlačovaných a bezmocných lidí.** Svět je dle zastánkyň „kritické sociální práce“ rozdělen na ty, co „mají“ a ty, co „nemají“, přičemž zájmy obou skupin jsou protikladné a neslučitelné. Ti, co „mají“, jsou příslušníky privilegovaných skupin, jako jsou například střední třída, muži, Evropané, heterosexuálové či tělesně zdatní, zatímco „nemající“ jsou lokalizováni na opačné straně sociálního žebříčku, a jsou mezi ně zařazováni například lidé z nižší třídy, ženy, ne-Evropané, lesby a gayové či lidé s handicapem. „Kritická sociální práce“ chápe sociální pracovnice jako privilegované a mocné kvůli jejich profesionálnímu statusu a přístupu k institucionální moci, zatímco klienti jsou vnímáni jako relativně bezmocní.
- V návaznosti na předchozí znak by měli sociální pracovníci svůj **privilegovaný přístup k moci reflektovat a rozvíjet strategie pro sdílení moci se svými klienty.** Proto je velmi podstatným aspektem „kritické sociální práce“ důležitost symetrického či dialogického vztahu mezi sociální pracovnicí a klientkou.
- Zdůrazňují **zásadní roli makrosociálních struktur** (sociálních, ekonomických a politických systémů) **při formování individuálních zkušeností lidí** (např. kapitalismus utváří vztahy mezi třídami, patriarchy mezi ženami a muži či imperialismus mezi Evropany a ne-Evropany). Proto by měly sociální pracovnice studovat roli těchto struktur na životy lidí a měly by iniciovat společenské změny, které budou ve prospěch utlačovaných.
- Kritizují dominující ideologie za to, že **převádějí strukturální příčiny problémů na individuální úroveň a zavinění.** Zatímco „kritická sociální práce“ považuje vznik sociálních problémů za důsledek selhání systémů sociální ochrany či dokonce cíleného útlaku ze strany privilegovaných vůči neprivilegovaným, tak dominující ideologie činí lidi vinnými za jejich sociální problémy. Presentuje sebe samu jako jediný společenský systém, který nemá alternativu. Například dominující diskurs neoklasické ekonomie prezentuje svět jako postavený na neomezených volbách a osobní odpovědnosti každého člověka za svůj život, ale ignoruje či zamlčuje bariéry, které těmto volbám mohou stát v cestě (např. nerovné podmínky příležitostí vycházející z třídy, pohlaví, rasy, handicapu apod.). Úkolem kritických sociálních pracovníků by mělo být zvyšovat vědomí lidí, aby

rozuměli sociálním problémům jako vznikajícím nikoliv z nich samých, ale ze sociálních struktur.

- „Kritická sociální práce“ také klade důraz na „**zplnomocňování**“⁴ (*empowerment*) **utlačovaných lidí ke kolektivním akcím za účelem dosažení sociálních změn**. Znamená to emancipovat jedince, skupiny i komunity, aby si dokázali uvědomit jejich práva (může se tak na počátku díť i proti jejich vůli) a zároveň aktivizovat jejich sílu, aby dokázali využívat jejich potenciál k uspokojení potřeb (Staub-Bernasconi, 2009).

Všechny typy „kritické sociální práce“ mohou využívat například tyto **základní metody** sociální práce:

- **Kritická „případová práce“**, která se zaměřuje na emancipatorní práci s jedincem v jeho sociálním prostředí (Ferguson, 2009) a jejímž cílem je především změnit sebevnímání lidí v rámci sociálních struktur a aktivizovat jejich individuální potenciál ke změně systému. Níže budou popsány například „*radikální casework*“ Jan Fook nebo kanadský projekt *Across Boundaries* v rámci „antirasistické sociální práce“.

- **Demokratická komunitní práce a komunitní organizování** jsou nejstarší teoreticky koncipované metody napomáhající měnit sociální struktury. Jedná se o proces aktivizace členů a členek komunity, kteří formulují své potřeby a společně hledají způsoby, jak s využitím dostupných materiálních, personálních a dalších zdrojů tyto potřeby uspokojit. Podstatou komunitní práce je transformovat osobní problémy do veřejných otázek a cílů v rámci demokratického procesu. Ne každá „komunitní práce“ je nutně „kritická“, naopak se někdy může stát zdrojem oprese, pokud se komunita rozhodne vystupovat proti marginalizovaným lidem jako například lidem bez domova, lidem s handicapem či etnickým menšinám. (Staub-Bernasconi, 2009) Tzv. „radikální model“⁵ komunitní práce je orientován na dosažení strukturálních změn, zmírňování nerovností s důrazem na rozdělování zdrojů a moci, emancipaci a participaci všech členů komunity na moci. Zpravidla je vymezováno osm modelů komunitní práce: komunitní péče, komunitní organizace, komunitní rozvoj, komunitní plánování, komunitní vzdělávání, komunitní akce, feministická a antirasistická komunitní práce. (Gojová, 2013) Komunitní práce bude

---

⁴ Podrobněji k tomuto pojmu viz Gojová (2012).

⁵ Oproti tzv. „pluralistickému modelu“ (jindy označovanému jako neutrální, profesionální, tradiční), který je postaven na myšlence občanské společnosti a jeho cílem je především podpora a rozvoj svépomoci a zlepšování poskytovaných služeb (Gojová, 2013).

v následujícím textu představena například na „Divadle utlačovaných“ a technice „Legislativního divadla“ Augusta Boala.

- **Kritická skupinová práce** vychází obdobně jako „tradiční“ skupinová práce ze skupinové zkušenosti lidí, která je nositelem změny (Nedělníková, 2013), ale cílem je primárně změna společenského prostředí, nikoliv adaptace členů skupiny na systém. V „kritickém“ pojetí skupinové práce by mělo docházet i k rozvoji jednotlivců, ale v tom smyslu, aby si společně uvědomili buď svůj vlastní útlak, nebo naopak svou roli utlačujících, a změnili svou roli v systému. Zároveň i sama skupina může získat jako celek potenciál měnit podmínky života jednotlivých členů. „Kritické skupiny“ tak mohou nabývat podoby kolektivních aktivit či zájmových uskupení vyjadřujících společné potřeby, protesty či přání změny (Nedělníková, 2013). Jako příklad „kritické skupinové práce“ bude v následujícím textu uvedena například práce organizace *Seattle Human Service Coalition* na budování antirasistické organizační kultury nebo „Divadlo utlačovaných“ a technika „Divadlo Fórum“ Augusta Boala.

Z hlediska jiných typologií metod sociální práce lze považovat za metody „kritické sociální práce“ například následující vybrané metody:

- **Kritická sebereflexivita a reflexivita⁶** zahrnuje cílené a systematické nepřetržité uvědomování si vlastních pozic, předpokladů, znalostí a zaběhnuté praxe, stejně jako organizačních, zákonných, politických, kulturních a dalších strukturálních bariér a jejich vlivu na výkon sociální práce ze strany každé sociální pracovnice. Jako příklad bude v kapitole k „antirasistické sociální práci“ uveden model „kulturních kompetencí“ respektive „kulturní senzitivity“ a v kapitole věnované „postmodernistické kritické sociální práci“ technika „diskursivní analýzy“ v pojetí Amy Rossiter.

- **„Zplnomocňování“**, které lze považovat zároveň za cíl, proces, tak za metodu „kritické sociální práce“, je podporou znevýhodněných k získání kontroly nad jejich životy. Jedná se o cílenou podporu jedinců, skupin či komunit k tomu, aby dokázali využít zdroje moci k uspokojování jejich lidských potřeb, aby dostali to, k čemu neměli přístup, ale co je jejich právem. (Staub-Bernasconi, 2009) Na úrovni skupin a komunit se jedná o podporu kolektivizace utlačovaných ve smyslu podněcování vzniku skupin klientů založených na podobné zkušenosti oprese, což má jednak svépomocný efekt a jednak

---

⁶ Pravděpodobně by většina autorek považovala „reflexivitu“ spíše za „přístup“ či „teorii“ než za „metodu“. Osobně se domnívám, že součástí „kritické sociální práce“ je dosahování vlastní kritické sebekultivace sociálních pracovnic a v tomto smyslu považuji metodu reflexivity za cestu k dosažení cíle sebekultivace.

mohou být takové skupiny zárodkem pro budoucí politické akce (Malík, 2009). V následujícím textu bude tato metoda představena například v rámci „antiopresivní praxe“ Dalrympla a Burka či „pedagogiky utlačených“ Paula Freireho.

- **Obhajoba práv klientů resp. „sociální advokacie“⁷** (v angl. *advocacy*) at’ v širším slova smyslu zahrnujícím prosazování práv celých znevýhodněných skupin vůči veřejnosti a politikům, nebo v užším slova smyslu k prosazení práv konkrétních lidí na různých úrovních systému (organizací, komunit, veřejných politik apod.). Jedná se o metodu užívanou spíše v případech, kdy není možné „zplnomocnění“ klientů kvůli jejich věku, vážné nemoci, statusu či jinému vážnému znevýhodnění (Staub-Bernasconi, 2009). Příklady budou opět uvedeny na kanadském projektu *Across Boundaries* v rámci „antirasistické sociální práce“ nebo v rámci „antiopresivních přístupů“ na „strategii komunikace s privilegovanými“ Ann Curry-Stevens.
- **Organizace sociálních akcí a protestů** je radikálním vyjádřením nespokojenosti se sociální situací, nicméně jedná se o zcela legitimní metodu. Bude popsána na příkladu implementace „radikální sociální práce“ v případě organizace SWAN a v českém kontextu na stávce BED IN v letech 2008 a 2009 v rámci protestů zejména preventivních sociálních služeb proti nastavení celého systému.
- **Formování a podporování alternativních služeb a organizací** znamená vytvářet zdola na takové služby, které jsou postavené na komunitním základě a vzájemné solidaritě s cílem řešit problémy, se kterými si konvenční sociální práce není schopna poradit (Malík, 2009). Předpokladem takových služeb je udržení nezávislosti (zejména finanční a politické) na dominující ideologii. Sociální pracovnice by měly iniciovat vznik takovýchto uskupení. V českých poměrech se jedná o poměrně obtížně realizovatelnou metodu vzhledem k fatální finanční a mocenské závislosti neziskového sektoru na veřejné správě a malému množství finančních zdrojů dostupných mimo veřejnou správu.
- **Vytváření sociálních sítí (*networks*), zájmových koalic, sociálních hnutí**, aby došlo ke zvýšení jejich nátlakového potenciálu a formulování společných zájmů (Malík, 2009). Níže bude v rámci „radikální sociální práce“ popsán příklad sítě SWAN.
- **Spolupráce s odbory a profesními asociacemi** (Malík, 2009), což je téma, které bude níže spolu s Fergusonem a Mullalym diskutováno v rámci „radikální sociální práce“.

---

⁷ Tento termín se v češtině neužívá, ale z hlediska označení dané metody mi připadá výstižnější než „obhajoba práv klientů“, která je někdy považována spíše za cíl či princip sociální práce.

- **Zapojení sociálních pracovníků a uživatelů služeb do komunální i parlamentní politiky** (Malík, 2009). Jedná se o metodu velmi účinnou, ale zároveň rizikovou, pokud zvolená politička či politik svou činnost nezaměří na prosazování zájmů všech klientů či potřebných, ale na protěžování vlastní organizace či cílové skupiny na úkor jiných znevýhodněných lidí.
- **Akční a kritický výzkum**, které se vyznačují důrazem na iniciaci či způsobení sociální změny a úsilí o politické důsledky. Jsou postaveny na zásadách participace, zplnomocňování, zaměřenosti na praxi a změnu (Gojová, 2012). Zatímco „akční výzkum“ se více tváří jako hodnotově neutrální, tak „kritický výzkum“ explicitně upozorňuje na hodnotovou orientaci výzkumníka (Hendl, 1997: 56-61). V následujícím textu budou příklady akčního výzkumu uváděny v rámci „radikální sociální práce“ ve vazbě na potřebu „strukturální analýzy problémů“ nebo v rámci „kritické postmodernistické sociální práce“ na narativním sebevýzkumu Janebové.

2.2 Vznik „kritické sociální práce“

Některé autorky a autoři datují vznik „kritické sociální práce“ až do **80. let 20. století** (např. McDonald, 2006), jiní již do 60. let 20. století (např. Ferguson, 2009; Healy, 2000). Je to dáno tím, že prvně jmenovaní do „kritické sociální práce“ nezařazují „radikální sociální práci“, která se etablovala právě v 60. letech, a považují „kritickou sociální práci“ za pokračovatelku radikálního směru. Vznik „kritické sociální práce“ vnímají jako odezvu sociální práce na společenské dění 80. let, kdy se začaly sociálně a ekonomicky projevat důsledky globalizace, a to především ve snahách o minimalizaci sociálního státu. „Kritická sociální práce“ z tohoto pohledu vznikla obdobně jako například „evidence-based teorie/praxe“⁸ či „nový manažerismus“⁹ jako reakce na ekonomické a politické změny ve společnosti. Zároveň byla cílenou reakcí a alternativou k nastupujícímu manažerismu

⁸ Jedná se o multidisciplinární přístup, který se masověji dostává do povědomí sociálních pracovníků v poslední dekádě 20. století. Nejsilněji se asi prosazuje ve Velké Británii, kde vláda investovala velké finanční zdroje do rozvoje přístupů práce s klienty a jejich evaluace, aby zvýšila efektivitu a snížila budoucí náklady. To, čím je charakteristický a co jej odlišuje od ostatních pojetí, je zdůrazňování sepětí s vědeckými metodami. Ačkoliv i u jiných přístupů v sociální práci můžeme sledovat jejich spojení s výzkumem, tento přístup je primárně založen na tom, že základem pro rozhodování sociálních pracovníků musí být vědecky ověřené důkazy. (Navrátilová, 2009)

⁹ „Nový manažerismus“ je způsob organizace veřejných služeb prosazující se jako reakce na krizi sociálního státu, který je postaven na uplatnění tržních principů v oblasti veřejných služeb, na standardizaci činností a na jejich důsledné kontrole skrze zavádění měřících a kontrolních technik monitorování pracovníků (Malík Holasová, Musil, 2013).

v sociální práci. Ekonomizaci sociální práce¹⁰ začaly v 80. letech dobře symbolizovat nově se objevující pojmy sociální práce jako poskytovatel/uživatel, vstupy/výstupy, zeštíhlení a úspory, efektivita, standardizace apod. Role sociálních pracovníků se začala ve většině vyspělých zemí redukovat na manažery individuální péče o klienta (*care managers*). Začala dominovat klinická „případová práce“ na úkor komplexní sociální práce orientované, jak na změnu sociálního prostředí, tak na změnu klientů či zprostředkování jejich vzájemné interakce. Úkolem sociálních pracovníků se oproti minulosti stalo „zalepování“ sociálních problémů na úrovni klientů. (McDonald, 2006) „Kritická sociální práce“ oproti například „evidence-based teorie/praxi“ či „novému manažerismu“ není založena na principu adaptace na nové sociální struktury, ale zaměřuje se na jejich změnu. (Healy, 2000)

V kontextu České republiky byl vývoj poněkud odlišný vzhledem k tomu, že sociální práce se zde v 90. letech jako „případová práce“ přímo ustavila. Jak uvádí Libor Musil (2010) od české sociální práce se očekává především řešení akutních důsledků nesoběstačnosti chudých (podobně viz Šveřepa, 2008, 2010). Nepodařilo se jí navázat na tradici sociální práce z roku 1948, která se velmi silně orientovala na změny sociálního prostředí, a zcela trendově naskočila do „care management“ způsobu práce. Tato skripta se tedy musí opírat více o zahraniční zkušenosti (vycházejí zejména z angloamerických a australských zdrojů) s „kritickou sociální prací“, než o zkušenosti vyplývající z českého kontextu.

Druhá interpretace vzniku „kritické sociální práce“ datuje její počátky již do **60. let 20. století**, protože již v této době se začaly v rámci sociální práce rozvíjet proudy zacílené na změnu společenských struktur. Ty reflektovaly, že mnohé problémy klientů byly zakořeněny v jejich materiálních podmínkách a zkušenostech útlaku, více než v osobních nedostacích. Zároveň reagovaly na sociální a politické dění 60. let¹¹, vycházely z aktivit nejrůznějších protestních sociálních hnutí a získávaly teoretickou oporu v „kritické teorii“ zejména Frankfurtské školy (viz níže). Tato doba se vyznačovala koncem dlouhodobého ekonomického růstu po druhé světové válce a vynořením nových ekonomických problémů. V USA byla zdrojem výrazných protestů válka ve Vietnamu. (Ferguson, 2009) Toto širší

---

¹⁰ Ekonomizaci sociální práce je myšleno přebírání mechanismů trhu do oblasti sociální práce a snaha o uplatňování manažerských strategií, které mají přispět k zeštíhlení služeb považovaných za neefektivní a přebujelé.

¹¹ V této době se začala zejména ve Francii, Německu a Itálii rozvíjet a prosazovat nová sociální hnutí – především studentská, feministická, environmentální a etnická. Bojovaly proti dominujícím hodnotám tehdejších vládních tříd, takže se zpravidla stavěly proti materiálnímu blahobytu a kladly důraz na kvalitu života a na rozvoj alternativní kultury. (Znebežánek, 1997)

pojetí „kritické sociální práce“, zahrnující i „radikální proudy“, bude prezentováno v těchto skriptech.

Radikalizace sociální práce v 60. a 70. letech zahrnovala celou řadu ideologických pozic – socialistické, feministické či hippie (Person in Ferguson, 2009). Socialistická kritika byla dle Fergusona nejjasněji artikulována v knize Roye Baileyho a Mika Braka *Radical Social Work* z roku 1975. Na začátku 70. let byl také v Británii radikálními sociálními pracovníky sepsán dokument *Case Con*¹² *Manifesto*, který deklaroval, že sociální pracovníce by se měly zaměřovat na změnu společnosti, aby se mohly vypořádat s fundamentálními sociálními problémy.

Při diskuzi o vzniku „kritické sociální práce“ Fook (2003) vysvětluje, že přestože bývá někdy uváděno, že „kritická sociální práce“ se zrodila s radikální kritikou v 60. letech 20. století, tak samotný termín „kritická sociální práce“ byl explicitně vymezen a užit až poměrně pozdě v 90. letech, a to především v kanadské¹³ a australské odborné literatuře sociální práce. Fook (2003) spojuje „kritickou sociální práci“ s radikálními marxistickými přístupy (např. Paul Corrigan a Peter Leonard), feministickým myšlením (např. Lena Dominelli a Eileen McLeod), strukturálními teoriemi (např. Robert Mullaly) a v poslední době s postmodernistickou perspektivou v sociální práci (např. Bob Pease a Jan Fook).

2.3 „Kritická tradice“ sociální práce jako zdroj „kritické sociální práce“

Při vymezení „kritické sociální práce“ je třeba rozlišit „kritickou tradici“ sociální práce a „kritickou sociální práci“ samotnou. Zatímco „kritická tradice“ je přítomna od počátku profesionální sociální práce (v individuálních aktivitách sociálních pracovníků), tak „kritická sociální práce“ (ve výše zmíněném širším pojetí) a její teorie se začaly vynořovat v průběhu 60. let 20. století jako reakce na stále společensky vlivnější „kritické teorie“ společnosti. (Healy, 2000)

„Kritická tradice“ se začala dle Fergusona (2009) objevovat například v rámci kritiky organizace *Charity Organization Society*¹⁴ založené v roce 1869, která svou práci stavěla

---

¹² Case Con byl radikální časopis pro sociální pracovníky, který vycházel od roku 1970 do roku 1977 a měl celkem 25 čísel.

¹³ V Kanadě (*University of Windsor*) je dokonce vydáván velmi kvalitní odborný časopis *Critical Social Work*, který je přes internet zdarma přístupný.

¹⁴ V tradiční literatuře sociální práce je činnost této organizace zpravidla při výkladech historie sociální práce

na hodnotách střední třídy Viktoriánské éry. Mezi její aktivity patřilo dávání almužen chudým. Hlavním cílem „vědecké“ sociální práce bylo odlišit „zasluhující“ (za svou situaci nemohou, a tudíž si pomoc zaslouží) a „nezasluhující“ chudé (byli považováni za viníky své situace a pomoc si tedy nezasloužili), přičemž „nezasluhující“ neměli získat nárok na žádnou pomoc. Mnoho tzv. „nezasluhujících“ prosebníků tak odcházelo s prázdnými rukami. Organizace dokonce dle Stedmana-Jonese (in Ferguson, 2009: 84) protestovala proti takovým opatřením vlády, jako byly starobní penze a zavedení školní stravy pro děti zdarma. Kritika praxe této organizace přicházela zevnitř, když se např. některé její dobrovolnice stavěly proti jejich roli tzv. „friendly visitors“¹⁵ (v překladu „přátelští/dobročinní návštěvníci“), v níž cítily demonstraci třídní nadřazenosti a opovržení symbolizované pár šilinky podmíněnými kontrolou v domácnosti chudých. Do kritiky praktik této charitní organizace se pustily i zástupkyně feministických či socialistických hnutí, které upozorňovaly, že v praxi nejsou zohledňovány strukturální bariéry, se kterými se potýkali chudí. (Ferguson, 2009)

Jiným příkladem „kritické tradice“ sociální práce (tedy kritických či radikálních prvků v sociální práci) může být tzv. „*settlement movements*“ (lze volně přeložit jako „komunitní hnutí“), což bylo reformní hnutí, které v Anglii a v USA působilo mezi lety 1880 až 1920 a jeho cílem bylo propojit vzájemné soužití chudých a bohatých, aby se naučili žít jako vzájemně propojená a závislá komunita. V chudých městských oblastech byly zřizovány „komunitní domy“, v nichž dobrovolníci ze středních tříd sdíleli obydlí, kulturu a vědomosti s chudými s cílem zmírnit bídu chudých. Jejich součástí bylo poskytování zdravotních a vzdělávacích služeb či služeb péče o děti. Například v USA existovalo v roce 1913 ve 32 státech celkem 413 takových osad.

Nejslavnějším příkladem „komunitního hnutí“ je dle Fergusonsona (2009: 85) komunitní centrum Hull House v Chicagu, které založily životní partnerky Jane Adams a Ellen Gates Starr v roce 1889. Původně se jednalo o ubytovnu pro přistěhovalce, ale postupně se stával azylovým domem pro všechny ženy, komunitním centrem ale i výzkumným pracovištěm. Jedná se o organizaci, která ukazuje původní historické splynutí sociální práce s feministickým hnutím. Vedle poradenství a krizové intervence se zde rozvíjely aktivity jako centrum politických aktivit, vzdělávání, výzkum, zdravotní a kulturní vyžití.

---

naopak až glorifikována.

¹⁵ Dobrovolné „friendly visitors“ (zpravidla ženy) lze považovat za předchůdce sociálních pracovníků. Jejich úkolem bylo navštěvovat chudé, nezaměstnané nebo jinak postižené rodiny, snažit se zjistit proč nejsou schopny řešit své problémy vlastními silami a vést je k soběstačnosti. Nezanedbatelnou roli hrálo i to, že měli působit jako morální vzory.

Aktivistky se zaměřovaly zejména na témata, jako byly těžké pracovní podmínky žen, podvýživa, nízké mzdy a špatná hygiena. Mezi jejich úspěchy patřil například zákaz dětské práce, povinná školní docházka, právní ochrana žen a dětí či vznik prvního soudu pro mladistvé v USA. (Bosá, 2011)

„Kritická tradice“ je přítomna i v jednom vtipu, který se v oblasti britské sociální práce traduje od 30. let 20. století - tedy z období velké hospodářské krize:

Tehdy zorganizovali sociální pracovníce pro ženy z rodin postižených chudobou kurs vaření, ve kterém se měly naučit uvařit nutričně výživné jídlo z tresčí hlavy. Na konci jedné lekce se sociální pracovníce ptala, zda má ještě někdo nějakou otázku. „*Jen jednu*“, přihlásila se jedna z klientek, „*když my jíme tresčí hlavu, tak kdo snědl tresku?*“ (Popay a Dhooge in Ferguson, Woodward, 2009).

Tento vtip ukazuje, že poznání strukturálních příčin oprese chudých a reflexe sociálních nespravedlností byly přítomny mnohem dříve, než se etablovala a pojmenovala „kritická sociální práce“.

Teorie „kritické sociální práce“ navázaly jednak na zmíněnou praktickou „kritickou tradici“ a jednak na „kritickou teorii“ coby intelektuální zdroj, která bude popsána níže.

2.4 „Kritická teorie“ jako zdroj „kritické sociální práce“

„**Kritická teorie**“ je souhrnné označení pro různé emancipační proudy filozofie, literární vědy a dalších společenských věd ve 20. století. Všem je společná kritika moderní společnosti i kultury. Cílem „kritické teorie“ má být zejména emancipace člověka od společenských tlaků, odhalování a demystifikace ideologických argumentů konzervativních obhájců kapitalismu a liberalismu a příprava radikálních společenských změn. (Healy, 2000)

„Kritická teorie“ navazuje na Hegela, který analyzoval „panství“ a „rabství“ jako dvojí morálku přítomnou v každém člověku (dílo *Fenomenologie ducha*), a Marxe, který je se svým důrazem na třídní konflikt, jeho zdroje a třídní boj k prosazení sociální spravedlnosti považován za praotce „kritické teorie“ (zejména díla *Německá ideologie* a *Kapitál*). Mezi další důležité zdroje „kritické teorie“ patří například Jean-Jacques Rousseau skrze jeho kritiku společnosti, v níž se člověk rodí svobodný, ale všude žije v okovech (díla *Rozprava o původu a základech nerovnosti mezi lidmi* a *O společenské smlouvě*), Immanuel

Kant svým pojetím autonomie člověka a racionální kritiky jako prostředku k jeho osvobození (především *Kritika čistého rozumu* a *Kritika praktického rozumu*) a Sigmund Freud metodou odhalování falešného vědomí (především *Nespokojenost v kultuře* a *Budoucnost jedné iluze*). Mezi bezprostřední předchůdce patří například maďarský literární vědec György Lukács (např. *Dějiny a třídní vědomí*), italský filosof a politik Antonio Gramsci, který položil základy kritického akčního výzkumu (např. *Sešity z vězení*) a německý literární vědec Walter Benjamin (např. *Původ německé truchlohry*). (Critical, 2005)

Pojem „kritická teorie“ se užívá v užším a v širším smyslu. (1) V **užším smyslu** jde o koncept společenské kritiky, který od založení „Ústavu pro společenský výzkum“ ve Frankfurtu od 30. let rozvíjela tzv. **Frankfurtská škola** pod vedením zakladatele Maxe Horkheimera a spoluzakladatele Theodora W. Adorna. Ta se chtěla distancovat od tzv. „tradiční teorie“ především svým praktickým zaměřením na lidskou emancipaci a osvobození ze všech forem zotročení lidí. Působila hlavně v Německu, i když pod vlivem politické situace došlo k několika přesunům. V roce 1933 emigrovali členové Frankfurtské školy do Paříže, a posléze do USA, kde působili v rámci Kolumbijské univerzity. Po roce 1949 došlo opět k návratu do Frankfurtu.

(2) V **širším smyslu** se jedná o **následné rozvíjení „kritické teorie“ Frankfurtské školy ze strany nejrůznějších sociálních hnutí a filosofických přístupů**, jako byly například feminismus, kritická rasová teorie, postkoloniální kritika apod. (Critical, 2005)

Ad 1) V užším slova smyslu se „kritická teorie“ dle Horkheimera musí vyznačovat třemi kritérii: musí být vysvětlující, praktická a normativní, a to vše současně. To znamená, že musí zároveň (a) vysvětlovat, co je špatného na současné sociální realitě, (b) musí identifikovat účastníky, aby mohli tuto utlačující realitu změnit, a musí v obou případech (c) poskytnout jasná normativní východiska jak pro kritiku, tak pro dosažitelné praktické cíle sociální změny. „Kritická teorie“ deklaruje jako univerzalistický normativní požadavek především požadavek na lidskou rovnost a odmítání všech forem oprese. (Critical, 2005)

Mezi první generaci Frankfurtské školy patřili Max Horkheimer a Theodor L. W. Adorno, kteří se ve své *Dialektice osvícenství* zaměřili na kritiku rozumu, který se zaměřuje na ovládnutí, spíše než na pochopení, a vytýkali vědě, že v důsledku nedostatečné sebereflexe přispívá ke zrodu totalitarismu. Upozorňovali na to, že

kapitalismus zaměřený na ekonomický růst lidi nesvobodil, ale zotročil je znovu, i když méně viditelným způsobem.

K nejvýznamnějším představitelům druhé generace Frankfurtské školy patří Herbert Marcuse, autor knihy *Jednorozměrný člověk*. Tato kniha, která silně ovlivnila studentské hnutí 60. let v západní Evropě, kritizuje panství technokratického rozumu, který nepřipouští jiný způsob myšlení. Tím upadá schopnost kritické sebereflexe společnosti a narůstá totalita přetechnizované společnosti, která činí člověka jednorozměrným (neschopným jiného než technického myšlení).

Dalším významným představitelem druhé generace Frankfurtské školy je Jürgen Habermas, který se zabýval tzv. teorií komunikativního jednání¹⁶ (*Theorie des kommunikativen Handelns*) a etikou diskursu. Rozlišil „komunikativní“ a „strategické“ jednání, přičemž prvně jmenované považoval za předpoklad demokratické diskuze. Rozpracoval také podmínky etiky diskursu, podle nichž každá platná norma musí splňovat podmínku, že všichni zúčastnění mohou bez nucení akceptovat následky a vedlejší účinky, jež pravděpodobně vyplynou z jejího obecného zachování pro uspokojení zájmu každého jednotlivce (Anzenbacher, 1994).

Do druhé generace Frankfurtské školy je zařazován Habermasův žák Claus Offe¹⁷, který kritizoval konzumní společnost za psychické vytěsňování negativních důsledků jejího fungování (např. ztráta svobody, globální znečištění), což vnímal jako podporu nezodpovědného chování lidí (*Contradictions of the Welfare State*).

Ad 2) Třetí generace „kritické teorie“ se již rozšiřuje za hranice Německa a lze ji již považovat za kritickou teorii v širším slova smyslu. Do kritické teorie se dostávají nové impulsy motivované kulturní, rasovou, genderovou či globální nespravedlností a opresí. Také zde již není nutně akceptována podmínka normativity, což znamená, že je přijímána pluralita výkladů sociální reality. Zatímco někteří kritičtí teoretici označují rezignaci na normativitu „morálním relativismem“, tak zpravidla postmodernisticky orientované autorky obhajují tento pohled jako nutný respekt k jiným podobám lidských existencí, respekt k pluralitě lidského bytí. Tak se některé proudy rozvíjející „kritickou teorii“ mohou dostávat do zásadních rozporů s původními tezemi Frankfurtské školy. Zatímco postmodernismus může být kritický, a lze ho řadit mezi „kritické teorie“ v širším významu,

---

¹⁶ Tuto teorii následně aplikoval do sociální práce Geert van der Laan v knize *Otázky legitimity sociální práce* (1998).

¹⁷ V českém kontextu na něj navazuje například Václav Bělohradský v knize *Společnost nevolnosti*.

tak „kritická teorie“ Frankfurtské školy rozhodně není postmodernistická, ale naopak jasně univerzalistická.

Mezi nejvýznamnější představitele třetí generace „kritické teorie“ patří Axel Honneth (věnuje se kritické teorii sociálního uznání – např. *Přerozdělování nebo uznání?* či *Zbavovat se svéprávnosti. Paradoxy současného kapitalismu*), Nancy Fraser (zabývá se trojdimenzionálním pojetím spravedlnosti, založeném na sociálně-ekonomickém přerozdělování, kulturním uznání a politické reprezentaci – např. *Rozvíjení radikální imaginace*), či Iris Marion Young (orientuje se na sociální a genderové struktury nespravedlnosti – např. *Intersecting Voices: Dilemmas of Gender, Political Philosophy, and Policy*).

2.5 Diverzita proudů „kritické sociální práce“

„**Kritická sociální práce**“ ve svých počátcích sice navazovala na „kritickou teorii“ Frankfurtské školy, ale s rozvojem širšího pojetí „kritické teorie“ se i ona začala v rámci řady proudů vzdalovat některým jejím původním idejím v užším smyslu (především univerzalizmu a normativitě). Společnými tématy však nadále zůstává zásadní role porozumění společnosti a vnímání všech sociálních vztahů jako politických. V prvním případě se jedná o potřebu sociálních pracovníků porozumět a vysvětlovat změny ve společnosti, neboť bez porozumění společnosti nelze navrhovat cesty k její změně. Ve druhém případě je společným prvkem předpoklad, že i „osobní je politické“ („*the personal is political*“). Neboli při snaze porozumět a řešit sociální problémy bez ohledu na to, zda se nacházejí na mikro, mezo či makro úrovni, by měli sociální pracovníci vycházet z toho, že moc je přítomna ve všech formách sociálních vztahů. Tyto mocenské elementy by měly být ze strany sociálních pracovníků odhaleny a měněny. (Campbell, Baikie, 2012)

Jedním z klíčových proudů, které stály na počátku „kritické sociální práce“ byla „**radikální sociální práce**“. Právě původní radikální kritika přinesla do „kritické sociální práce“ zásadní témata, jako byly strukturální analýza osobních problémů, analýza kontrolní role sociální práce, kritika oprese a osvobození lidí a sociální změna. (Fook, 2003) Zejména v britském kontextu (ale i v Kanadě a Austrálii), jak poznamenává Woodward (2013), zůstává termín „radikální“ spojován s hnutím 70. let.

„Kritická sociální práce“ se vyznačuje velkou diverzitou proudů, které se mohou vzájemně prolínat a někdy se dokonce dostávat do vzájemné kolize. Lze mezi ně zařadit například (Fook, 2003):

- **anti-rasistickou a multikulturní sociální práci,**
- **anti-opresivní a anti-diskriminační přístupy** (označení užívané hlavně ve Velké Británii),
- **feministickou sociální práci** (ve všech jejích rozmanitých podobách),
- **rozmanité modely komunitní práce,**
- **marxistickou sociální práci,** radikální sociální práci (označení užívané ve Velké Británii, Kanadě a Austrálii, naopak méně v USA, kde se někdy užívá jako alternativa „progresivní sociální práce“),
- **strukturální sociální práci** (označení užívané hlavně v Kanadě)
- **či participatorní a akční formy výzkumu.**

Je diskutováno, zda do „kritické sociální práce“ zahrnovat i **postmodernistické proudy**. Někteří autoři tak činí, a to především právě ti, kteří sami sebe označují jako postmodernisticky orientované (např. Fook, 2003), jiní tento směr odmítají (např. Ferguson či Dominelli) zpravidla s argumenty, že postsměry jsou v rozporu s „kritickou teorií“ skrze svůj morální relativismus (nejsou normativní) a odmítáním takových kategorií, jako jsou třída, gender či rasa připravují sociální práci o základnu boje proti systému. V rámci těchto skript budou považovány za součást „kritické sociální práce“.

Zjednodušeně je možné pozorovat **dvě hlavní linie** „kritické sociální práce“, a to strukturalistickou a poststrukturalistickou (Ife in Fook, 2003). (1) **Strukturalistická linie** vychází z Marxovy analýzy a zdůrazňuje roli sociálních struktur při determinaci třídy a mocenských rozdílů. (2) Pozdnější **poststrukturalistické** (jindy se užívá termín „postmodernistické“) **přístupy** zakomponovaly analýzy Michela Foucaulta a jsou citlivější k jemnějším mechanismům, které reprodukují a udržují moc. Objevují se také tendence kombinovat obě linie (např. Fook).

Vedle charakteristik „kritické sociální práce“ uváděných na začátku druhé kapitoly spíše ve strukturalistické linii Healy (2000) lze nalézt i jiné společné charakteristiky

„kritické sociální práce“. Např. Campbell a Baikie (2012) uvádějí následující, spíše **postrukturalistické** linie odpovídající znaky:

- Většina proudů předpokládá, že **vědění je sociálně konstruováno** a interpretováno. Není tedy nezávislé, „nečeká, až bude objeveno“, ale je produktem společnosti. Kritické proudy považují „objektivní realitu“ za mýtus, který byl vytvořen těmi, kteří mají moc a vydávají svou partikulární interpretaci realit za jedinou „správnou“ interpretaci.
- S tím souvisí **uznání celé řady sociálních realit**. Do praxe tak přinášejí potřebu reflektovat sociální, kulturní i politickou podmíněnost vlastní zkušenosti a vědění, tak zkušenosti a vědění klienta.
- V řadě proudů lze nalézt vazbu na „spirituální sociální práci“¹⁸, takže je velká pozornost věnovaná cestám „tvorby významů“ například ve vztahu k domnělé nadřazenosti lidí nad přírodou. Jedním z cílů sociální práce je naučit lidi žít v harmonii s přírodou.
- Lidská přirozenost je nestálá a proměnlivá, závislá na řadě mnoha rozmanitých vlivů (jak individuálních, tak sociálních) a jako takovou by ji měli sociální pracovníci vnímat při práci s klienty (hodnota jedinečnosti každého klienta). **Sociální identita každého člověka je vytvářena zejména rasou/etnicitou, kulturou, věkem, genderem, sexuální orientací, náboženstvím, třídou atd. a s individuální zkušenosti každé identity jsou spojeny specifické formy oprese** (či dominance).
- Přestože kriticky orientovaní sociální pracovníci reflektují, jak je individuální zkušenost lidí ovlivňována výše zmíněnými faktory, tak neakceptují jejich fatální podmíněnost. Naopak **lidé jsou vnímáni jako aktivní participanti při formování jejich životů a celé společnosti**. V tomto formování vlastních životů a proměně společnosti by měla být lidem nápomocná „kritická sociální práce“.
- „Kritická sociální práce“ také věří, že **je možné změnit svět k lepšímu**. Tuto změnu je možné uskutečnit skrze změnu sociálních vztahů a taková změna je jednou ze zodpovědností sociálních pracovníků.

---

¹⁸ Jedná se o proud sociální práce, který hledá zdroje propojenosti všech lidí a vychází ze vzájemné přirozené lidské neoddelitelnosti. Sociální problémy by měly být řešeny skrze soucit, spravedlnost a pomoc jako tradiční spirituální cesty lidské sounáležitosti. Naopak odmítá pokusy formalizovat, systematizovat a ničit přirozený lidský soucit skrze širokou škálu sociálních institucí sociální práce, protože ty pouze oddělují sociální práci od tradic přirozené pomoci ve všech kulturách (někdy se tento stav popisuje slovy „že sociální práce ztratila svou duši či své kořeny“). Spirituálně senzitivní sociální pracovníci by měly fungovat v souladu s rozmanitými možnostmi lidské existence a neměly by se uzavírat protikladným idejím. (Canda, 1999)

• Mezi klíčové hodnoty „kritické sociální práce“ patří **sociální spravedlnost¹⁹ a rovnost²⁰, komunitní hodnoty, začleňování, demokracie, oslava rozmanitosti a odlišnosti, lidská práva, udržitelnost, harmonie, spolupráce, vzájemná závislost a osobní a sociální transformace**. Tyto hodnoty však musí být realizovány v „kritickém pojetí“.

Někteří autoři se domnívají, že nemá smysl vymezovat „kritickou sociální práci“, protože sociální práce je přirozeně „kritická“ ve své podstatě, tedy svým zaměřením na změnu sociálního prostředí a struktur. Dle jejich názoru by měla být inkorporována do mainstreamu sociální práce (např. Ife in Allan, Briskman, Pease, 2009). Obdobně Alston a McKinnon (in Allan, Briskman, Pease, 2009) argumentují, že sociální práce je spojena s prosazováním lidských práv, sociální spravedlností a podporou marginalizovaných lidí, takže nemá smysl rozlišovat kritické či radikální proudy. Oproti tomu jiné autorky a autoři se domnívají, že radikální praxe se nestala v žádné ze svých podob synonymem pro dobrou praxi v mainstreamu sociální práce (Woodward, 2013), že se sociální práce neprofiluje jako radikální profese, že „její radikálnost je velmi prchavá“, a proto má smysl ji vymezovat jako specifický samostatný proud, který může být přínosem pro sociální pracovnice (např. Allan, Briskman, Pease, 2009).

Na začátku 21. století jsou na teoretické rovině nejvíce viditelné čtyři²¹ proudy kritické sociální práce, které se v řadě témat prolínají: radikální, antiopresivní, „kritická teorie“ (postmoderní kritická perspektiva) a antirasistická teorie, kterým budou věnovat pozornost tato skripta. Vedle nich je významným kritickým proudem „feministická kritická sociální práce“, které jsou částečně věnována skripta Feministické teorie sociální práce (Janebová, 2013).

---

¹⁹ Spravedlnost je v rámci „kritických teorií“ chápána egalitářsky ve smyslu odstranění oprese dominantních skupin vůči skupinám znevýhodněným a odstranění sociálně-ekonomických rozdílů mezi lidmi. Jedná se tedy o odlišnou teorii vůči teoriím spravedlnosti postaveným na principu zásluhovosti.

²⁰ Skrze prosazování sociální spravedlnosti v kritickém pojetí lze dosáhnout rovnosti ve společnosti.

²¹ Další významnou sub-teorií je „post-koloniální teorie“ sociální práce, kterou se v tomto textu nezabývám vzhledem k její odtažitosti od českého kontextu.

Tabulka č. 1 - Vymezení pojmů „kritická teorie“, kritická tradice“, „kritická sociální práce“ a „kritická teorie“ v sociální práci

	Kritická teorie	Kritická tradice	Kritická sociální práce	„Kritická teorie“ v sociální práci (viz kapitola 6)
Vymezení	Souhrnné označení pro různé emancipační proudy filozofie, literární vědy a dalších společenských věd ve 20. století, které se zaměřovaly na kritiku společnosti, kapitalismu a kultury.	Etapa sociální práce, která předcházela „kritické sociální práci“ a nesla znaky kritické reflexe společnosti a úsilí o změnu společenských podmínek přítomné v individuálních aktivitách sociálních pracovníků. Nebyla ještě podložena systematickou teorií.	Alternativní proudy sociální práce, které kladou důraz na kritiku a analýzu moci a útlaku ve společnosti (Healy, 2000) a jejichž cílem je celková společenská transformace k překonání útlaku, nespravedlnosti, dominance a vykořisťování (Healy, 2001). Jsou systematicky rozvíjeny skrze teorie.	Jeden z dílčích proudů „kritické sociální práce“, který vychází z poststrukturalismu, respektive postmodernismu. Jeho alternativní pojmenování je „ postmoderní kritická perspektiva “.
Období vzniku	Od 30. let rozvíjela tzv. Frankfurtská škola pod vedením zakladatele Maxe Horkheimera a spoluzakladatele Theodora W. Adorna.	Od počátků profesionalizované sociální práce (zpravidla se datuje od 20. let 20. století, kdy byla vydána kniha Mary Richmond „Sociální diagnóza“).	Názor 1: Od 60. let 20. století (při zahrnutí radikálních proudů sociální práce). Názor 2: 80. léta 20. století Termín použit až v 90. letech 20. století.	90. léta 20. století
Vnitřní diferenciac	„Kritická teorie v užším smyslu“ – spojena s činností Frankfurtské školy „Kritická teorie v širším smyslu“ – následné rozvíjení kritické teorie Frankfurtské školy ze strany nejrůznějších sociálních hnutí a filosofických přístupů, jako byly například feminismus, kritická rasová teorie, postkoloniální kritika atd.	Není	Radikální sociální práce (někdy jsou považovány za předchůdce „kritické sociální práce“) Strukturální přístupy Antirasistická sociální práce Antiopresivní přístupy „Kritické teorie“ v sociální práci Feministické přístupy	Narativní terapie Poststrukturalistický přístup Sociálně konstruktivistický přístup Politika pro život

3 Radikální sociální práce

Děti ve škole dostaly za úkol napsat slohovou práci na téma „Chudá rodina“. Dcera milionáře nejprve dlouze přemýšlí a potom začne psát: „*Byla jednou jedna chudá rodina. Otec byl chudý, matka byla chudá. Chudá byla i jejich služka, šofér a zahradník. I jejich kuchař byl chudý.*“

(Anglický vtip)

Ve třetí kapitole budou nejprve představena východiska a principy „radikální sociální práce“, poté bude uveden jeden příklad její implementace ze zahraničí (SWAN) a jeden z českého kontextu (BED IN) a na závěr bude představena kritika tohoto přístupu.

3.1 Východiska a principy „radikální sociální práce“

Původní rozvoj „radikální sociální práce“ byl založen na Marxově kritice kapitalismu²² a jeho stěžejním díle *Kapitál*. Marx se velmi intenzívně zabýval otázkou lidské svobody, příčinami její ztráty a cestami, jak jí znovu dosáhnout. Jedna z Marxových hypotéz k příčinám ztráty svobody lidí byla postavena na teorii odcizení pracujících od produktů jejich práce. Odvedená práce (tzv. nadhodnota) je pracujícím odcizena, protože si ji přivlastní kapitalista, čímž pracující vykořisťuje. (Peters, 2012)

Tyto teze byly dále rozvíjeny ze strany autorek a autorů „radikální sociální práce“, která bývá někdy nazývána jako „marxistická sociální práce“ (např. Harris, White, 2013). Např. Galper (in Peters, 2012) obviňuje kapitalismus, že jeho zvyšující se zisky jsou odcizené sociálním, environmentálním a zdravotním potřebám společnosti. Také záměrně využívá nezaměstnanost, která mu pomáhá udržovat tlak na zaměstnané, aby se spokojili s nízkými mzdami a nevyhovujícími pracovními podmínkami. Boj o práci se stává bojem o přežití, a zároveň se stává zdrojem nerovností mezi lidmi. Vykořisťování pak nejvíce postihuje lidi znevýhodněné především na základě genderu, rasy, věku či sexuality. Marxistická sociální práce kritizuje i *welfare state*, který je v područí kapitalistické ekonomie a slouží více k udržení kapitalistického řádu, než k řešení sociálních problémů.

Z literatury lze zaznamenat, že je implicitně rozlišována (1) „**původní radikální**“ sociální práce 60. a 70. let, která bezprostředně navazuje na Marxovy teorie a odráží rozvoj sociálních hnutí a bouří tehdejší doby (její počátky byly popsány v předchozí kapitole),

²² Je třeba zdůraznit, že Marxovu teorii nelze ztotožňovat s marxismem, který byl velmi dogmaticky a propagandisticky prezentován režimy reálného socialismu.

a (2) cosi jako „**nová radikální**“ sociální práce, jejíž vznik bývá spojován se sociálními škrti, ke kterým průběžně dochází od 80. let. „Původní radikální“ sociální práci lze považovat za pramáti všech proudů „kritické sociální práce“, zatímco „nová radikální“ práce je spíše samostatným proudem se svými specifickými znaky. Tento text se věnuje „nové radikální“ sociální práci.

Je zajímavé, že ve stejné době – tedy od 80. let, od které se datuje tzv. „nová radikální“ sociální práce (bude níže popsána na příkladu mezinárodní sítě SWAN - *The Social Work Action Network*), se zároveň píše o úpadku či dokonce **konci „radikální sociální práce“** (např. Hearn, 1982; Ferguson, 2009; Woodward, 2013). Tuto dobu reprezentovaly konzervativní politické vlády Margaret Thatcher ve Velké Británii a Ronalda Reagana v USA, ale také kniha Charlese Murrayho v češtině vydaná pod titulem *Příliš mnoho dobra* (1998), která kritizovala sociální stát jako zdroj většiny sociálních problémů. Sociální práce na politický trend neoliberalismu reagovala většinou přizpůsobením se dominujícímu politickému diskursu. V této souvislosti se hovoří o ideologii „nového manažerismu“, který se vyznačuje snahou přenášet principy trhu do sociální práce a standardizovat sociální práci takovým způsobem, aby mohla být řízena a kontrolována manažery. Jiným důvodem úpadku „radikální sociální práce“ bylo dle Ferguson (2009) objevení nových kritických proudů, jako byly například postmodernistické směry (zejména ve Francii) v sociální práci, či feministické proudy sociální práce, které kritizovaly „radikální sociální práci“ za to, že klade důraz pouze na třídní opresi, ale ignoruje jiné druhy útlaku (obdobná kritika se začala objevovat kvůli přehlížení oprese na základě rasy či handicapu).

Řada sociálních pracovníků se vývojem sociální práce od 80. let cítila být zklamána a demoralizována. Nicméně např. Ferguson (2009) není k vývoji „radikální sociální práce“ až zase tak skeptický, když upozorňuje, že i v tomto období neoliberální transformace bylo možno najít celou řadu aktivit ze strany sociálních pracovníků, klientů i akademické sféry²³, které se nesmířily s marketizací sociální práce a připomínaly, že sociální práce je profesí postavenou na hodnotách sociální spravedlnosti a lidských práv (příkladem může být definice sociální práce z roku 2001 vytvořená Mezinárodní federací sociálních pracovníků a Mezinárodní asociací škol sociální práce). Ve 21. století se začala vynořovat řada

---

²³ Jednou z nich byl také zrod „*evidence-based praxe*“, což byla ovšem spíše adaptační strategie na neoliberální podmínky. Tento přístup se slangově nazývá „*What works*“ (v překladu „co funguje“) a je charakteristický právě tím, že sociální práce vnímá sebe samu jako technický proces orientovaný na dosažení efektivního výsledku. (Ferguson, 2009)

sociálních hnutí (níže bude uveden příklad SWAN), které se vymezovaly proti marketizaci a manažerismu sociální práce s mottem „*Jiná sociální práce je možná*“.²⁴ (Ferguson, 2009)

Ferguson (2009) nachází dva hlavní způsoby, jak bylo v možné v neoliberálním klimatu vykonávat „radikální sociální práci“ rámci „**případové práce**“²⁵. (1) V prvním případě považuje za „radikální“ i to, pokud sociální pracovník v atmosféře technokratických tlaků a sankcionování politického vystupování sociálních pracovníků kladl **důraz na hodnoty celostního hodnotově zaměřeného přístupu**. Eticky zaměřená dobrá praxe mohla být považována s ohledem na okolní podmínky za „radikální“. (2) Ve druhém případě hovoří o „**guerillové válce**“ sociálních pracovníků, kteří v rámci regulací a pravidel vytvořených konzervativními vládami dokázali tato pravidla „ohýbat“ ve prospěch jejich klientů. Pearson (in Ferguson, 2009) je v 70. letech označil jako „bandity střední třídy“ (*middle-class bandits*). Příklady, jak sociální pracovníci (používá termín „*street-level bureaucrats*“) získávají zdroje pro jejich klienty, uvádí např. Lipsky (1980) ve své knize „*Street-Level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Services*“. (Ferguson, 2009) Tato kniha do značné míry později inspirovala v českém kontextu Libora Musila k napsání knihy „*Ráda bych vám pomohla, ale... Dilemata práce s klienty v organizacích*“, která vyšla v roce 2004.

Zatímco „radikální“ prvky v „případové práci“ přežily, tak „radikální“ „**kolektivní přístupy**“, které mají dle Ferguson (2009) větší potenciál pro změnu na komunitní a strukturální úrovni, ztratily v neoliberální éře značnou část svého vlivu. Sociální práce by dle něj znovu měla oživit komunitní práci. Měla by se více sama komunitarizovat, ať skrze zastřešující profesní organizaci²⁶, nebo propojením s odbory jak na národních, tak organizačních úrovních, aby měly sociální pracovníci při konfliktech zájmů mezi právy klientů a organizacemi (jako ochrana před manažery) či vládou (jako nátlakový prostředek na vládu) silnou oporu v zádech. Měla by se také více zapojit do širších sociálních hnutí a akcí (např. hnutí za práva žen či anti-kapitalistického hnutí, jako se tomu dělo v roce 1999 v Seattlu při protestech proti Světové obchodní organizaci), které mohou inspirovat

---

²⁴ V originále *‘Another social work is possible’*, což zrcadlí slogan anti-kapitalistického hnutí *‘Another world is possible’* (v češtině „*jiný svět je možný*“) (Ferguson, 2009).

²⁵ Myšleno „případové práce“ v pojetí „klient v prostředí“, nikoliv ve smyslu „klinické případové“ práce (viz Musil, 2013).

²⁶ K ustavení zastřešující profesní asociace se objevují v rámci „radikálního proudu“ značně rozporuplné postoje, jak bude diskutováno níže.

sociální práci řadou idejí a ze kterých lze čerpat novou energii k řešení globálních problémů. (Ferguson, 2009)

V období, které je někdy označováno „úpadkem“ „radikální sociální práce“, lze přesto nalézt způsob přežívání tohoto způsobu práce. Jak bylo zmíněno výše, bývá tento způsob fungování označován jako „nová radikální sociální práce“. Jan Fook (1993) se pokusila vytyčit pět tematických oblastí, na které se zaměřuje. Za prvé se zabývá strukturální analýzou sociálních problémů, za druhé normativní rolí sociální práce, za třetí kritikou současného společenského řádu, za čtvrté ochranou před opresí a vykořisťováním a za páté individuálním osvobozením a společenskou změnou. Tyto oblasti budou z pohledu „radikální“ sociální práce rozpracovány v následujících subkapitolách.

3.1.1 Strukturální analýza sociálních problémů

Strukturální analýza sociálních problémů je někdy vnímána jako jedno z témat „radikální“ sociální práce (např. Fook, 1993, Thompson, 2010), jindy je vnímána jako samostatný proud „kritické sociální práce“, který je nazýván „strukturální sociální prací“²⁷ (např. Mullaly, 1993, McDonald, 2006, Mullaly, 2007, Peters, 2012), nebo jako „strukturální teorie“ sociální práce (např. Weinberg, 2008). V následujícím textu budu považovat „strukturální“ proudy za jeden z proudů a zároveň témat „radikální sociální práce“ (nebudu tedy mezi oběma pojetími rozlišovat).

Počátky „strukturální sociální práce“ se někdy kladou do pozdních 60. let 20. století (např. Thompson, 2010), jindy do 70. a ranějších 80. let 20. století (např. McDonald, 2006), a jak upozorňuje Thompson (2010) způsobily doslova šok mezi hlavním proudem sociální práce, který byl orientován především psychodynamicky. V centru pozornosti „strukturálních teorií“ jsou vzájemné vztahy mezi jednotlivci a sociálními strukturami s důrazem na strukturální bariéry, které ovlivňují a omezují zásadní životní okolnosti lidí. Sociální problémy jsou chápány více jako důsledek sociálních norem a pravidel, které patologizují marginalizované, a institucionálních poměrů, které udržují sociální hierarchie, než špatné socializace jedinců. (Weinberg, 2008) „Strukturální teorie“ kritizují samu podstatu sociálního systému, který je vystaven tak, aby se v něm reprodukovaly sociální nerovnosti (např. chudí jsou obviňováni za svou chudobu; ženy jsou v rodinách

---

²⁷ V některých kontextech se dokonce zdá, že je používán jako ekvivalent „kritické sociální práce“ (např. Peters, 2012).

učeny, aby akceptovaly menší moc ve srovnání s muži; lesby a gayové se učí, že jejich sexualita je pro ostatní neakceptovatelná). Tzv. tradiční způsoby sociální práce označují jako „přístupy postavené na individuálním obviňování“ (individual-blaming approaches) (Peters, 2012).

„Strukturální teorie“ usilují o transformaci společnosti takovým způsobem, aby se marginalizovaní aktivně podíleli na jejím utváření (Payne, 1997). Činí tak skrze úsilí o propojení lidí s potřebnými zdroji, změnu stávajícího společenského uspořádání ke spravedlivějšímu systému, pomoc utlačovaným získávat kontrolu nad jejich životy a dekonstrukci sociopolitického diskursu. (Weinberg, 2008) Pokud sociální pracovníce a pracovníci vyvíjejí tlak na klientky a klienty, aby měnili sebe sama na individuální rovině bez ohledu na to, že příčiny problémů jsou strukturální, pak mohou přispívat k procesu marginalizace jako její významný nástroj či katalyzátor (Mullaly, 2007). Dochází k tomu například v situacích, kdy se místo patriarchátem zabývají ženami, místo chudobou chudými nebo místo rasismem Romy. Radmila Hrouzková (2011) popisuje takový způsob práce na jedné židovské anekdotě:

Kohn si stěžuje rabínovi, že u nich doma není k hnutí, jedna místnost, žena a kupa dětí, to není k žití. Rabín mu poradí, ať ještě nastěhuje do bytu slepice, kozu a ostatní dobytek. Za týden se rabín ptá Kohna: „*Je to lepší?*“ Kohn odpovídá, že vůbec ne, že teď je to úplná hrůza. Rabín tedy radí: „*Odstěhuj slepice, kozu a ostatní dobytek.*“ Za týden se rabín ptá Kohna: „*Už je to lepší?*“ Kohn celý šťastný odpoví: „*Děkuji rabi, konečně máme místa dost.*“

Přestože v ní nevystupuje sociální pracovníce, ale rabín, je hezky přenositelná na sociální práci, která se velmi často nezaměřuje na příčiny a řešení problémů, někdy se dokonce nezaměřuje ani na podporu klienta, aby svou situaci změnil, ale učí ho se pasivně přizpůsobit podmínkám a mlčet. Někdy mu dovoluje i mluvit, jak ukazuje další britská anekdota, ale to nic nemění na tom, že sociální práce mnohdy lidem nepomáhá, jen konzervuje stávající poměry:

Jaký je rozdíl mezi sociální pracovnící a zdravotní sestrou, když potkají staršího člověka, který neudržel stolicí?

Sestra řekne „*pojd'me vás očistit*“.

Zatímco sociální pracovníce se zeptá „*jaký je to pocit mít na sobě fekálii?*“

Cestou, jak se takovému marginalizačnímu působení vyhnout, je rozpoznávat strukturální faktory přispívající k opresi, aktivně s těmito faktory pracovat a také

upozorňovat na situace, kdy dochází k převádění sociálních, ekonomických, či politických problémů do individuální roviny.

Za hlavního představitele „strukturálních teorií“ je v současné době považován Robert **Mullaly**, který je představitelem tzv. „strukturální sociální práce“ (cca rok 1993), která je spojena s modernismem, a tzv. „**nové strukturální sociální práce**“²⁸ (cca rok 2007), která již inkorporovala postmodernistické myšlení. Mullaly rozvinul teorii psychologie oprese a po praktické stránce se zaměřuje na pomoc utlačovaným lidem porozumět, jak jsou jejich zkušenosti, vztahy či pocity utvářeny dominujícími ekonomickými, politickými, sociálními a kulturními institucemi. Zároveň podporuje utlačované, aby rozvíjeli alternativní systémy a procesy, které budou výzvou dominujícím strukturám. Podle Mullalyho by se „strukturální sociální práce“ měla zaměřovat na tři úrovně intervencí. Za prvé na „osobní problémy“, které by měly být vnímány jako politické (skrže tezi, že „osobní je politické“), a nikoliv jako osobní zavinění, jak se snaží vnucovat dominující struktury. Za druhé by se měla praxe zaměřovat na „sféru kultury“, čímž má na mysli odpor vůči dominujícím diskursům a tvorbu diskursů alternativních (např. změna diskursu o zneužívání sociálních dávek, který zveličuje rozsah takového zneužívání a činí z něj příčinu ekonomické krize). Třetí úroveň praxe by měla být „strukturální“ či „institucionální“ a měla by zahrnovat rozvoj alternativních služeb a struktur, praktickou kritickou sociální politiku a aktivní politickou angažovanost ve prospěch znevýhodněných. (McDonald, 2006)

Lze uvést některé dílčí příklady strukturálních analýz. Například Mestrum (2011) poukazuje na problém oddělování tématu dětské chudoby od chudoby jejich rodičů. Převládající představa, že se jedná o dva oddělené problémy, vede k rozdělení chudých na zpravidla „zasluhující“ děti a „nezasluhující“ ostatní, a legitimuje namísto pomoci kontrolu vůči rodičům, kteří nemají z čeho zajistit potřeby svých dětí (bohužel v českém kontextu se jedná o častou praxi v oblasti sociálně právní ochrany dětí). Pokud chce společnost pomoci dětem, musí pracovat i s chudobou jejich rodičů (častěji matek). Chudoba by měla být řešena jako celek, a to systémově na úrovni státu. Jiným příkladem strukturální analýzy může být studie Baskin (2007), která zjistila, že příčinou bezdomovství mladých původních obyvatel Kanady (kanadských indiánů) nejsou, jak se snaží vnucovat dominující diskurs, alkoholismus, závislosti, špatná péče o zdraví, dysfunkční rodina apod. (tedy vše osobní faktory), ale stojí za ním strukturální faktory, zejména kolonizace Kanady²⁹. Ta vedla

---

²⁸ Tyto přístupy níže nebudu dále rozlišovat a budu je označovat jako „strukturální sociální práci“.

²⁹ Jedná se o v podstatě o studii, kterou by patrně bylo vhodné zařadit do proudu „kritické“ sociální práce,

v důsledcích pro původní obyvatele k nezaměstnanosti, nízkým příjmům, ztrátě domovů, rasismu, diskriminaci, kulturnímu a geografickému vykořevení apod. Instituce kolonizátorů, jako například vzdělání, spravedlnost, zdraví či péče o děti, totiž svým způsobem fungování původní obyvatele vyloučily, a zasadily je do cyklu závislosti, chudoby a nezaměstnanosti. Jiným důsledkem kolonizace je internalizovaná oprese, která vedla původní obyvatele ke zvnitřnění přesvědčení, že jsou horší, než dominantní společnost. Ztratili tak vlastní kulturní identitu.

3.1.2 Normativní role sociální práce

„Radikální“ sociální práce kritizuje, že konvenční sociální práce slouží více kontrole „problémových“ lidí a udržení sociálního řádu, než k řešení sociálních problémů. (Galper in Peters, 2012). „Radikální“ sociální pracovníci vyzývají ostatní praktiky, aby si tuto skutečnost uvědomovali a zamýšleli se nad legitimitou takového požadavku. Malík (2009) si povšiml, že hlavní proud české sociální práce se k pojetí sociální práce jako sociální kontroly přímo hlásí (cituje Řezníčka, 1994), když jako cíl vytyčuje umožnění lidem „normálního života“.

Na druhou stranu lze i u nás najít náznaky odmítání normativní role sociální práce. Příkladem mohou být úryvky kritiky organizace Člověk v tísni (a jí podobných), která se objevila ve čtrnáctideníku A2 autorů Slačálka a Rychetského (2013):

.. Jestliže se zachraňuje tonoucí, je moc na straně zachránce, tonoucí jej musí ve vlastním zájmu následovat. ..

.. Logika sociální práce a nevládní organizace typu Člověk v tísni předpokládá, a tím i posiluje stávající rozdělení moci. S mocnými „aktéry“ se jedná, protestovat proti nim by bylo netaktické (aspoň pokud nejsou někde na druhém konci světa nebo v odlišném ideologickém táboře). Bezmocným se podává pomocná ruka a pracuje se s nimi při vědomí, že na všechny prostě z podstaty věci dosáhnout nemůže. Logika sociální práce. Jenže lidé, kteří jsou vylučováni strukturně a kolektivně, potřebují i něco jiného. Potřebují znovu narovnat páteř a pocítit hrdost. Potřebují získat zpět rovné postavení, které se jim upírá. Na tohle nestačí logika sociální práce. Je třeba přemýšlet v logice emancipace a sociálního konfliktu. ..

.. Obraz oběti, která je „v tísni“, navozuje, že čeká na zázrak, jenž přichází v rouchu humanitární pomoci nebo sociální práce. Předpokládá existenci zachránce, který přemění oběť v „klienta“ a sepíše s ní „zakázku“. Oběť, která má vlastní hlavu i snahu o proměnu skutečnosti, představuje problém. Humanitární pomoc či sociální práce stvrzuje obě role navzájem, oběti i zachránce – a vše zůstává při starém. Nic se příliš nezkoumá, vše je

---

který se nazývá „post-koloniální“ kritická sociální práce.

jakoby vytrženo z času i prostoru a nikdo se neptá na to, zda spasitel nepřichází z civilizace, která oběti na jedné straně neustále hromadně generuje, aby pak špatné svědomí saturovala humanitárním gestem. Přemýšlení nad strukturálními příčinami se nenesí: není účinné, je příliš velikášské a hlavně nabourává zažité role. Mohlo by se totiž lehce stát, že zachránce se obnaží v podobě oběti vlastních utilitárních zájmů. Nebo by se dokonce tradiční oběť mohla sama začít vnímat jako zachránce. Role jsou dopředu narýsované, posilují jistotu jedněch a nejistotu druhých.

Na uvedeném textu není podstatné, jaké organizace se týkal, protože autoři jako sociálně kontrolní a normativní označují celou sociální práci.

„Radikální“ pojetí také kritizuje, že sociální práce se místo pomoci lidem zaměřuje na jejich umístění na pracovním trhu, což je hlavní poptávka kapitalismu. Tak se stávají sociální pracovnice agentkami sociální kontroly, více než zdrojem pomoci (Peters, 2012). Mimochodem, obdobně kritizuje tzv. „pracovní ethos“ i Laan (1998) na příkladu pana Van Veena³⁰, když upozorňuje, že sociální pracovníci mají tendenci všechny problémy klientů „léčit“ jejich umístěním na trhu práce bez ohledu na to, zda to je u daného klienta vhodným řešením. Galper (in Peters, 2012) ještě dodává, že nároky na služby sociální práce jsou záměrně doprovázeny stigmatizací jejich příjemců, kteří jsou označováni jako ti, co nezaslouženě odčerpávají omezené zdroje sociálního státu. Protože jsou zdroje úmyslně omezované, marginalizované skupiny o ně soupeří. Tímto bojem mezi sebou vzájemně se tak vyčerpají, že ztrácí energii na boj proti kapitalismu, a stávající kapitalistický řád může bez větších obstrukcí fungovat dál.³¹

Normativní role sociální práce se nemusí projevovat pouze ve vztahu k trhu práce, ale také například nátlakem na klienty v takových oblastech jako: jak má „správně fungovat rodina“, jak má fungovat „správná žena“ a „správný „muž“, jaká je „správná sexuální orientace“, jak má vypadat „správná péče o dítě“ apod.

3.1.3 Kritika současného společenského řádu

Fook (1993) zdůrazňuje, že sociální pracovnice by měly vedle možných opresivních aspektů své vlastní profese brát v úvahu i širší sociální, politický, kulturní a ekonomický

---

³⁰ Jednalo se o muže, který se po 30 letech práce pro zaměstnavatele dostal s tímto zaměstnavatelem do konfliktu o náhradě cestovních výloh a celý spor odnesl dlouhodobou pracovní neschopností. Laan (1998) na přístupu sociální pracovnice oceňuje, že netrvala na usmíření klienta se zaměstnavatelem, což by považoval za nekritickou podporu tzv. „pracovního ethosu“, ale rozhodla se akceptovat jím preferovanou cestu přejít na invalidní důchod, v dosažení důchodu mu pomoci a smířit se s tím, že se ocitl mimo trh práce.

³¹ Možná lze nalézt podobný jev u sociálních pracovníků samotných. V důsledku nekonečného úsilí o získání dotací a vzájemného soupeření mezi službami dochází k jejich takovému vyčerpání, že nemají energii na práci s klienty nad rámec případové sociální práce. Opřese a útlak tak bez omezení mohou fungovat dál.

kontext společnosti. Společnost je vnitřně diferencovaná a hierarchická a potřeby těch, co mají moc, jsou uspokojovány na úkor těch bezmocných. Gil (in Malík, 2009) nazývá takovou společnost jako „strukturálně násilnou“. Malík (2009) vysvětluje koncept strukturálního násilí na příkladu Romů v české společnosti: Ve chvíli, kdy je Romům v české společnosti díky existenci speciálních škol odpíráno kvalitní vzdělání, jsou tím potlačeny (krom jiných) také jejich materiální potřeby. Automatické zařazení do zvláštní školy je totiž již od útlého dětství *de facto* odsuzuje k budoucí práci za minimální mzdu.

Mullaly (in Malík, 2009) považuje liberálně-kapitalistickou společnost za systém, kde vládnoucí třída legitimizuje svou dominanci tím, že utlačované označuje za nebezpečnou třídu, která musí být v zájmu celé společnosti pod účinnou kontrolou. Státní instituce pak svou povahou odráží zájmy mocných a slouží jako nástroje sociální kontroly. Vedle sociální práce lze za takové instituce považovat například *welfare state*, vzdělávací systém, psychologii, medicínu, náboženství, média atd. Tyto instituce zajišťují takovou ideologickou hegemonii ve společnosti, že si většina lidí neumí jakoukoliv alternativu ke stávajícímu společenskému řádu představit.

Asi největší kritika směřuje k sociálnímu státu, který je sice na jedné straně vnímán jako nástroj kapitalistického systému, který tlumí dopady hospodářských krizí, ale zároveň je to nástroj legitimace kapitalismu, protože jeho funkcí je spíše zajištění sociálního smíru, než pomoc lidem v nouzi. V globalizované společnosti navíc tuto legitimizační roli ztrácí, protože globalizace umožňuje elitám se v případě sociálních nepokojů přestěhovat jinam, kde takové nepokoje nejsou (zpravidla více na východ nebo na jih). Dochází tak k paradoxu, že přestože elity sociální stát vlastně nechtějí a nechtějí ani sociální pracovníky, konvenčně orientovaní sociální pracovníci v praxi stále hájí zájmy těchto elit skrze prosazování jejich ideologie mezi klienty.

3.1.4 Ochrana před opresí a vykořisťováním a individuální osvobození a společenská změna

Jaký je rozdíl mezi Bohem a sociálním pracovníkem?

Bůh nepředstírá, že je sociálním pracovníkem.

Bůh je spravedlivý.

Bůh může být Šokován.

(Anglický vtip)

V logické návaznosti na „kritické teorie“ se „radikální sociální práce“ neuspokojuje pouze hledáním příčin oprese, ale zaměřuje se i na aktivní odbourávání oprese znevýhodněných a iniciaci společenských změn. Cestou ke změně by mělo být odstranění či nahrazení těch institucí, které se podílejí na reprodukci opresivních struktur ve společnosti. (Fook, 1993)

Protože je za jednu z takových institucí považována i sociální práce, kritizuje většina radikálních autorek a autorů **ideologii profesionalismu** v sociální práci – tedy snahu upravit výkon profese prostřednictvím specifického profesního zákona a garantovat příslušnicím profese určité záruky. Profesionalismus je optikou některých radikálních proudů chápán jako ideologie, jejímž cílem je posílit moc dané institucionalizované profese, čímž je zároveň posílena legitimita stávajícího sociálního řádu, který tuto profesi vytvořil. Profesionalismus může mít dle radikálních autorek a autorů ještě několik zásadních **rizik** (Mullaly, Bailey a Brake in Malík, 2009):

- Monopol na vzdělání, kdy je zákonem garantováno, že sociální práci může vykonávat pouze člověk se vzděláním v sociální práci, může vést k vyloučení angažovaných způsobů práce laiků, které by mohly být v rozporu s dominujícím sociálním řádem. Angažovanost, zájem a svépomoc jsou nahrazovány profesionalitou.
- Profesní standardy vzdělávání se mohou orientovat více na konzervativní hodnoty, než na podporu lidských práv a sociální spravedlnosti.
- Profesionalismus může posilovat moc sociálních pracovníků jako expertek na sociální problémy na úkor klientů.
- Technicistní povaha profesionalismu vede k riziku byrokratizace a hierarchizace sociální práce a k následnému odcizení sociálních pracovníků klientům.

Na druhou stranu považuje např. Mullaly (1993) aktivní působení sociálních pracovníků v profesních asociacích za možnou cestu ke změně kontrolního a opresivního charakteru sociální práce. Tyto asociace totiž mají značný potenciál na formování pojetí sociální práce, ale zároveň ne vždy využívají tento potenciál v zájmu svých klientů. Malík (2009) například upozorňuje na „mlčení“ profesních asociací k takovým událostem, jako byly opakující se pochody českých neonacistů vyloučenými lokalitami, exekuce dávek v hmotné nouzi, která probíhá v Chomutově, xenofobií zavánějící koncepce řešení

problému vyloučených lokalit z pera bývalého ministra pro místní rozvoj³² apod. Ferguson (2009) vnímá jako možnou cestu fungování profesních asociací jejich propojení s odborovými organizacemi.

„Radikální sociální práce“ má poněkud jiné pojetí **etiky** než konvenční sociální práce. Ta je kritizována, že předstírá, jako by v praxi byla etika redukována pouze na vztah mezi sociálním pracovníkem a klientem. Jako by etické jednání bylo garantováno tím, že budou zváženy všechny etické principy a na jejich základě učiněno uvážlivé rozhodnutí. „Radikální sociální práce“ reflektuje, že v rozhodování sociálních pracovníků hraje zásadní roli i kontext, ve kterém je rozhodováno. Mají na mysli vliv společenských očekávání, kultury organizací, sociálních nerovností, materiálních podmínek atd. Tyto faktory ovlivňují etiku práce minimálně stejně podstatně jako etické hodnoty. Jak může etické rozhodování ovlivnit nejistota finančních zdrojů, demonstruje následující úryvek z narativního výzkumu o rozhodování, zda preferovat hodnotu mlčenlivosti, či informační povinnosti v oblasti sanace rodin (Janebová, 2010):

Jak vyplývá z předchozích kapitol mého příběhu, jako fatální postava (zlá babice) mého rozhodování se jevil OSPOD³³. V každém dilematu jsem řešila otázku, abych svým rozhodnutím, respektive neoznámením nějaké důležité skutečnosti, nenaštvala pracovníky OSPOD a neohrozila tak svou organizaci. Zatím jsem ještě nevysvětlila, proč byla role OSPOD tak zásadní. Klíčovost této role souvisela s ekonomickým kontextem existence naší organizace. Výše jsem popisovala, jak naše rozhodování ovlivňoval strach ze ztráty klienta, protože je naše přežití svázáno s počtem klientů a poskytnutých služeb. V čase, kdy jsem prováděla tento výzkum, byl daný OSPOD v podstatě jediným a výhradním dodavatelem klientů, takže jakékoliv narušení „dobrého vztahu“ by znamenalo ohrožení existence naší organizace. Tato „dodavatelská závislost“ nám velmi komplikovala profesionální rozhodování a směřovala nás k „zasáhnutí“ v dilematických situacích. Zdánlivě čistě „etické dilema“ se tak přetvářelo na dilema mnohem komplikovanější, zda jednat profesně eticky, nebo tak, abychom neohrozili přežití naší organizace.³⁴

³² Pravděpodobně má na mysli Jiřího Čunka z KDU-ČSL, který chtěl v roce 2009 předložit tzv. „romskou koncepci“, kde bylo mimo jiné zahrnuto rozdělování obyvatel sociálně vyloučených lokalit do tří skupin podle závislosti na sociální politice státu.

³³ Výzkum byl zpracováván v době, kdy nebyly s daným OSPOD transparentně vymezeny podmínky a pravidla spolupráce. Tato skutečnost v dané době velmi silně ovlivnila mé vnímání této instituce sociální práce, což je na interpretaci výzkumu dosti zřetelné. Uvědomuji si, že označení OSPOD – obzvláště v kontextu popisovaného příběhu – může působit značně generalizujícím dojmem. Proto považuji za nezbytné zdůraznit, že každý OSPOD má jinou filosofii v oblasti sdělování informací a podmínek spolupráce s organizacemi sociálních služeb. A ani OSPOD z daného příběhu nemusel být nutně jednotný, neboť každá pracovnice či pracovník jsou individuality, které nemusí nutně souhlasit s oficiálním přístupem své organizace.

³⁴ Když jsme se pokusili dojednat podmínky spolupráce s daným OSPOD, abychom posílili vzájemnou důvěru, vyjasnili si vzájemně, jaké informace budeme sdělovat kvůli ohrožení dětí a které zůstanou důvěrné, daný OSPOD s námi přerušil spolupráci. Snaha emancipovat se a posílit etickou dimenzi rozhodování nás stála podporu jak finanční, tak politickou.

„Radikální“ perspektiva do tzv. konvenční etiky vnáší nový pohled, který etiku zkoumá i se zahrnutím relevantních kontextů. Příkladem může být dilema, zda poskytovat pomoc rodičům, kteří zvládají péči o své děti na hranici zanedbávání dětí, ale s podporou sociální pracovnice se ještě za touto hranicí neocitli, nebo s touto rodinou ukončit spolupráci, protože dlouhodobě blokuje kapacitu sociální pracovnice, která by mohla pracovat s jinými rodinami, a vylepšit tak statistiky organizace, která se v projektu zavázala k určitému počtu klientů, a pokud ho nedosáhne, bude muset vrátet dotace. Organizační a finanční tlaky velmi silně ovlivňují etiku sociální práce. Tzv. „udržovací“ sociální práce je upozadována a dochází k příklonu k „efektivní“ práci (pomoci klientovi, aby si poradil sám), což je ta, která vede k identifikovatelným posunům. Osudy dětí, které díky ztrátě podpory sociální pracovnice skončí v ústavní péči, přestávají být důležité, protože „udržovací“ role sociální práce není dostatečně „efektivní“. Konvenční etika takovéto kontexty ignoruje, nedostatek finančních zdrojů není vnímán jako etické riziko. Naopak „radikální pojetí“ usiluje o zajištění potřebných finančních zdrojů jak pro klienty, tak pro organizace, a stává se obhájcem práv klientů (Weinberg, 2008).

„Radikální sociální práce“ ve svém etickém směřování klade otázku, zda by měla sociální práce akceptovat status quo. Například se lze ptát, zda by měla sociální pracovnice rezignovat na „udržovací“ způsob práce, přestože to pravděpodobně povede k umístění dětí v ústavní péči? Protože se jedná o normativní či morální teorii, také na tuto otázku odpovídá, že nikoliv. Sociální práce není politicky neutrální aktivitou, jak se snaží předstírat tzv. tradiční sociální práce, naopak je etika z „radikální“ perspektivy vnímána jako politická odpovědnost. (Weinberg, 2008) Obdobně Bailey a Brake (1980) upozorňují, že „radikální“ sociální pracovník nemůže rezignovat na odpovědnost za důsledky vlastní práce, čímž se liší od konvenčního modelu, který odpovědnost spojuje spíše s procesem pomoci než s výsledky. Konvenční sociální práce se často spokojí s konstatováním, že je řešení nějaké situace „*mimo možnosti či kontrolu*“ sociální pracovnice, a tím končí také její odpovědnost. „Radikální sociální práce“ si takovou rezignaci nepřipouští a hledá cesty, jak okolnosti „*mimo kontrolu*“ změnit (například kolektivní akce, které zapojí uživatele do politického rozhodování, spolupráce s odbory a jinými organizacemi, komunitní sociální práce, demokratická týmová práce atd.).

Významná pozornost je věnována tématu „**moci**“. V „radikálním pojetí“ by mělo být užití moci vždy kriticky reflektováno a legitimováno. Přestože jsou užívání moci a sociální kontrola v sociální práci někdy nezbytné, mohou být i zneužívány jako nástroj k udržení

dominance společenských elit. Někdy tedy může užití moci sloužit zachování dominance a privilegií těch, kteří dominují (včetně sociálních pracovníků). Proto je jedním z imperativů „radikální perspektivy“ sebereflexe vlastní účasti a privilegií, které sociální pracovníci mají ze společenského uspořádání. (Weinberg, 2008) Například pokud je sociální pracovníci v azylovém domě zřizovaném církevní organizací zakazováno, aby podpořila klientku, která se rozhodla pro interrupci (případně ji motivovala k tomu, aby si dítě nechala), měla by taková sociální pracovnice zvažovat, jak je její rozhodnutí ovlivněno jejími vlastními zájmy (např. strachem o ztrátu zaměstnání), a jak zájmem klientky (rozhodnutí k interrupci mohlo být velmi odpovědné, protože klientka uvážila, jak by v její sociální situaci narození dalšího dítěte negativně ovlivnilo život jejich dětí, život její a jak by vypadala kvalita života dítěte po narození).

Významným aspektem „radikální etiky“ jsou nároky a tlaky na sociální pracovnice, které se rozhodnou „radikálně“ pracovat. Jak psal již v roce 1982 Jeff Hearn „*není snadné být radikálním sociálním pracovníkem*“. Je třeba počítat s okolními tlaky na konformitu, osobními nátlaky bránícími kritickému myšlení a jednání, posměšky či přímo praktickými postihy. Možná proto podle něj převládali v britské „radikální práci“ především muži³⁵. Hearn (1982) se v Británii setkal s osočováním z marxismu a komunismu, což může vypadat v českých poměrech velmi obdobně. Možná, že díky zkušenosti čtyřiceti let s reálným socialismem a českému anti-komunismu, mohou být následky pro zastánkyně a zastánce „radikálního pojetí“ sociální práce ještě více tristní.

Fook (1993) či Mullaly (1993) rozlišují dvě základní cesty, kterými chce „radikální sociální práce“ dosahovat sociálních změn společnosti. (1) Umírněnější část „radikálních“ sociálních pracovníků se domnívá, že systém musí být reformován zevnitř, preferují tedy „změny uvnitř systému“. (2) Oproti tomu rigidnější větve radikálů zastává názor, že stávající společenský řád se reformovat nedá, protože nerovnost a oprese jsou jeho integrální součástí. Proto navrhuje realizovat společenské „změny mimo systém“. Níže budou obě cesty stručně charakterizovány.

Ad 1) V rámci „**změn uvnitř systému**“ například **Robert Mulaly** (in Malík, 2009) považuje za kroky k takové změně zvyšování „uvědomění“ klientů, že jsou objekty útlaku. Tohoto „uvědomění“ lze dosáhnout s pomocí řady technik (Malík, 2009):

---

³⁵ Lze to interpretovat tak, že jsou více socializováni k tomu, aby se postavili takovým tlakům, aby je naopak vnímali jako výzvu, zatímco socializace žen směřuje k jejich přizpůsobení se stávajícím poměrům. Muži mohou cítit také větší nezávislost, protože jejich život není tak propojen s dětmi. A také mají více času na aktivismus, protože nejsou společensky považováni za odpovědné za péči o rodinu.

- Politické vzdělávání - probíhá oběma směry mezi sociálním pracovníkem a klientem, kdy si obě zúčastněné strany navzájem vyměňují své životní zkušenosti, které je vzájemně obohacují.
- Kritické dotazování – mělo by mapovat životní situaci klienta tak, aby získal vhled do jejího řešení, jeho cílem by mělo být odstranění jeho internalizovaného a svazujícího pocitu studu a vlastní nekompetence (např. *Jakou konkrétní pomoc vám s hledáním zaměstnání nabídl stát, když jste se stala nezaměstnanou? Jaké procento nezaměstnaných v té době bylo ve vašem městě? Jaké jsou ve vašem městě šance svobodných matek po rodičovské dovolené najít zaměstnání?* apod.).
- Dialogický vztah s klientem – lze ho dosáhnout skrze srozumitelný jazyk, skrze cílené demýtizování své role (být více partnerem než expertem), skrze neformální oblékání, autenticitu, transparentní vedení dokumentace apod.
- Normalizace problému - spočívá v poskytnutí informací (např. statistického charakteru) o tom, že situace, která klienta trápí, postihuje i celou řadu dalších lidí, což klientovi jednak uleví, a jednak ho to může motivovat ke spojení sil s ostatními marginalizovanými.
- Kolektivizace – podněcování vzniku skupin klientů založených na podobné zkušenosti oprese, což má jednak svépomocný efekt a jednak mohou být takové skupiny zárodkem pro budoucí politické akce.
- Redefinování – komunikační strategie, která ukazuje klientům jejich problémy v novém světle skrze politický jazyk. To napomáhá ukázat klientům uvědomit si, jak jsou jejich subjektivní zkušenosti podmíněny ekonomickým (či jiným) kontextem (např. zanedbání dětí ze strany matky může být redefinováno jako důsledek chudoby a rezignace státu na pomoc matkám získat dlužné výživné od otců).

Metodiku práce s klientem rozpracovala i **Jan Fook** (1993), která ji nazývá „**radikální případovou prací**“. Její koncept se liší od tzv. tradiční případové práce především tím, že při posouzení životní situace klienta by měla být věnována pozornost nejenom přáním klienta, ale také závislosti těchto přání na společenských normách. Lidské touhy nevznikají ve vakuu, ale ve společenském kontextu. Při posouzení životní situace klienta si pak lze klást otázku: *Jak je přání klienta ovlivněno hodnotovým systémem, ve kterém žije?* Někdy může být užitečné tento hodnotový systém zpochybnit (např. *Co vede ženy k tomu, že chtějí být „dokonalé“ matky a manželky? Jak systém vymezuje*

„dokonalou“ matku a manželku? Musí být nutně subjektivně pociťovaný deficit ženy, že je špatná matka, oprávněný? Nemůže být při práci s takovou ženou užitečnější zpochybnit dominující koncept „supermatky“³⁶?) Další rozdíl mezi „radikální případovou prací“ a tradiční prací je v zaměření na příčinu problémů. Zatímco konvenční formy práce vidí příčiny problémů v malé schopnosti adaptace klientů, tak „radikální casework“ se více zaměřuje na hledání příčin v sociálním prostředí klienta. Jiný rozdíl lze nalézt v cílech, kdy se „radikální casework“ neorientuje pouze na zvládnutí problémové situace, ale i na převzetí kontroly nad touto situací a její následnou změnu.

Robert Mullaly (in Malík, 2009) si uvědomuje, že „radikální sociální práce“ se nedá úspěšně realizovat pouze na úrovni klienta, protože ji může bojkotovat **kultura organizací** sociální práce. Proto se zabýval i tím, jak fungovat v organizacích, které se ze své podstaty závislosti na zadavatelích (politicích) přiklánějí ke konformním způsobům práce a spíše odmítají „radikální“ způsoby práce. Mullaly vyzývá k určité dávce pragmatismu vůči zaměstnavatelům. Navrhuje organizace přetvářet tak trochu „guerillovým způsobem“ zevnitř skrze osvětu kolegyní a nadřízených. Sociální pracovníci by měli usilovat o přenos co největších kompetencí na pracovníky v přímé práci, a naopak odmítat standardizované postupy. Důležitá je angažovanost v odborech či jiných skupinách uvnitř i vně organizací (např. valná hromada, rada sdružení, v politických zastupitelstvech apod.), aby mohly být odstraňovány opresivní praktiky organizací.

Leonard (in Malík, 2009) dokonce doporučuje užívat velmi diskutabilní taktiky, které mohou být značně neloajální vůči zaměstnavatelské organizaci – např. varovat klienty před opresivně smýšlejícími kolegyněmi, napojovat se na důvěryhodné kolegy, zatajovat vedení informace, které by mohly vést k opresivnímu jednání vůči klientům, falšovat statistiky, aby bylo možno získat více času na některé klienty, minimalizovat povinností spojené s dokumentací, snažit se o shovívavost při posuzování, zda klient spadá do cílové skupiny. Rigidní požadavky na splnění podmínek pro využití služby se zdají být velmi akutním tématem sociálních pracovníků ve Velké Británii, jak ukazuje jeden anglický vtíp:

Kolik sociálních pracovníků je třeba k výměně žárovky?
Žárovka nejprve musí vyplnit formuláře pro zjištění nároku na službu.

³⁶ Koncept „supermatky“ kritizuje, že je od české ženy požadováno, aby bez řečí zvládala péči o děti, péči o domácnost, péči o manžela, zaměstnání, vypadala u všeho sexy a k tomu všemu předstírala, že je naprosto šťastná.

Ad 2) Druhá větev „radikální“ sociální práce se orientuje na „**změnu mimo systém**“. Malík (2009) uvádí jako činnosti „mimo systém“ formování a podporování alternativních služeb a organizací (sociální pracovníce by měly iniciovat vznik takovýchto uskupení), vytváření sociálních sítí (*networks*), zájmových koalic, sociálních hnutí (aby došlo ke zvýšení jejich nátlakového potenciálu a formulování společných zájmů), spolupráci s odbory a profesními asociacemi a zapojení sociálních pracovníků a uživatelů služeb do komunální i parlamentní politiky. Například Staub-Bernasconi (2009) považuje „vytváření sociálních sítí a spolupráce“ za jednu z klíčových teorií a metod sociální práce, která může aktivizovat zdroje sociálního a kulturního prostředí k podpoře vztahů v komunitách.

Níže budou popsány příklady implementace „radikální sociální práce do praxe“. Jeden příklad bude ze zahraničí a bude se jednat o úsilí o „změny mimo systém“ skrze tvorbu sociální sítě, druhý příklad bude pocházet z českého prostředí a prezentuje spíše úsilí o „změny uvnitř systému“.

3.2 Příklad implementace „radikální sociální práce“ do praxe

Jak se stupňuje slovo chudý?.

Chudý, chudší, totální chudoba, žebrák, sociální pracovník.

(Nová verze vtipu, který se původně týkal učitelů, a který momentálně koluje ve Velké Británii)

3.2.1 Příklad č. 1: SWAN

Praktická realizace „radikální sociální práce“ byla dobře viditelná v období svého vzniku, takže za zlaté časy „radikální sociální práce“ jsou považována spíše 70. léta 20. století. Ale již na začátku 80. let napsal Jeff Hearn (1982) do *British Journal of Social Work* článek o „deradikalizaci“ „radikální sociální práce“³⁷, vzhledem k tomu, jak se stala konformní ke státním zájmům a ustoupila psychologické (případové či individuální) praxi. V roce 2001 dokonce britský akademik Paul Stepney prohlásil „radikální perspektivu“ za mrtvou, protože se začala krýt s agendou státu a stala se politicky podlézavou a regulovanou. Situaci popsal jako „smlouvu s ďáblem“, kdy sociální pracovníci zatížení tunami administrativních úkonů přišli o možnost kritického pohledu na strukturu, která jim zajišťovala živobytí. Mezinárodní definice, která vymezuje sociální práci jako profesi

³⁷ Je zajímavé, že článek byl redakcí časopisu odmítnut jako příliš frustrující a akademický.

napomáhající sociální změně a spravedlnosti, se stala výsměchem sobě samé. „*Neměli jsme nic. Látali jsme jednu díru za druhou.*“ charakterizoval situaci Paul Stepney. (Hetmánková, 2013)

Některé autorky a autoři pak kladou otázku, jak je v současné době aktuální „radikální sociální práce“. Například Woodward (2013) položila otázku, zda vůbec momentálně existuje nějaká „nová radikální sociální práce“? Sociální pracovníci se stále potýkají s problémy, jako jsou nerovnosti, chudoba či oprese. Společenský vývoj od 80. let s jeho důsledky v rostoucí chudobě, škrtech na výdajích sociálního státu, novým manažerismem apod. ukazuje spíše na vyšší potřebu sociální práce oproti předcházejícímu období. Ale je otázkou, zda sociální práce ustavila aktuální nástroje, které by umožnily na tuto potřebu adekvátně reagovat?³⁸

Že se taková „nová radikální sociální práce“ objevuje, může ukazovat například síť **SWAN** (*The Social Work Action Network*) působící zejména ve Velké Británii ale aktivní také ve Skotsku, Irsku, Řecku či Španělsku. Jedná se o sdružení sociálních pracovníků, lidí z akademické sféry, studujících, uživatelek a uživatelů služeb, které spojuje obava, že sociální práce je příliš omezována managerismem a marketizací, stigmatizací uživatelů, sociálními škrty a dalšími bariérami. SWAN podporuje model sociální práce zakotvený v sociální spravedlnosti a tento model prosazuje za spolupráce poskytovatelů i uživatelů. Organizuje společné akce, konference, vzdělávání či kampaně, účastní se politických debat, jejichž cílem je prosadit radikální hlasy v rámci sociální práce. (SWAN, 2013) Jejich činnosti se vyznačují nehierarchickou spoluprací všech aktérů situace (uživatelů, sociálních pracovníků, aktivistů, studujících) a prioritou je úsilí o stírání rozdílů mezi nimi, což od sociálních pracovníků předpokládá vzdát se představy jejich výhradní expertnosti. V některých organizacích se dokonce podařilo realizovat pravidelná setkání vrcholných manažerů s klienty. Například v organizaci *St. Mungo* dochází k setkáním lidí bez domova s manažery, kdy jsou v roli vzdělavatelů právě uživatelé, což manažeri velmi oceňují, protože si uvědomují, že bez kontaktu s klienty mohou být jejich nápady a projekty mimo realitu (Hetmánková, 2013).

V roce 2004 vydala síť SWAN tzv. *Social Work and Social Justice: A Manifesto for a New Engaged Practice*. Tento manifest reagoval na „krizi sociální práce“, která z pohledu autorek a autorů ze sítě sociálních pracovníků a pracovníků SWAN již nemůže být dále tolerována a musí být hledány efektivní cesty odporu vůči dominujícím trendům.

---

³⁸ Například Chytil (2007) by odpověděl, že nikoliv.

Manifest kritizuje negativní vlivy, které na sociální práci mají manažerismus, fragmentarizace služeb, finanční škrty a nedostatek zdrojů, nárůst byrokracie a dominance „care management“ přístupů s jejich ukazateli výkonnosti a privatizaci služeb. Sociální pracovníci začínají být stále více zaměstnáváni na částečné úvazky či dohody, čímž jim klesají platy a zvyšuje se pocit nejistoty v zaměstnání³⁹. To vše vede k nárůstu počtu klientů na pracovníci, kterým nelze věnovat potřebný čas (vyžadují se od nich neplacené přesčasy), v důsledku omezených zdrojů není mnohdy klientům co nabídnout a sociální práce se redukuje na administrativní procedury vyplňování formulářů a psaní zamítavých stanovisek.

Dalšími kritizovanými důsledky těchto trendů jsou odcizování manažerů služeb s pracovníky v přímé práci na jedné straně a mezi pracovníci a klienty na druhé straně. Hlavním úkolem manažerů se ve stávajícím pojetí stává kontrola rozpočtů a nikoliv blaho klientů, zatímco vztahy mezi pracovníci a klienty se spíše vyznačují dohledem a kontrolou než pomocí a podporou. Od sociálních pracovníků se očekává mlčení a pasivita. Manifest vyzývá ke skupinovým akcím a předcházení problémům. Vybízí ke hledání sociální práce, která bude ovlivňovat sociální politiku, která bude postavená na porozumění a řešení emocionálních, sociálních a materiálních problémů klientů a bude klienty do boje o jejich práva zapojovat.

„Nová radikální sociální práce“ se zrodila i díky tomu, že sociální pracovníci se ze dne na den začali ocitát vedle svých klientů díky škrtnům v sociální oblasti. Níže je uveden příběh a úryvek rozhovoru se sociálním pracovníkem Danem, který popisuje svou motivaci, proč se přihlásil k „radikální perspektivě“ (Hetmánková, 2013):

„Nikdy to nebylo horší, než dnes. Od devadesátých let jsem se cítil v profesi jako pes, kterého svlékají z kůže. Výt a kousat jsem ale začal, až když mi sáhli na duši. .. Uvědomil jsem si, že jestli vyplním ještě jeden formulář, napíšu ještě jeden posudek a zúčastním se ještě jedné schůzky s vrcholnými manažery, zatímco klienti přicházejí o domovy, kolegové o práci, zavírají se služby napříč spektrem a společnost se před mýma očima propadá do chudoby, můj svět se definitivně rozpadne. .. Když nám manažeri oznámili, že náš program pomoci migrujícím Romům definitivně ruší, zvedl jsem se ze židle a odkráčel rovnou za těmi Romy.“

Přestože je léta podporoval, žádat o pomoc šel se slzami v očích a se strachem. Odezva však byla ohromná. Napochodovali se stovkou lidí zpátky rovnou na radnici před politiky, kteří tyto lidi na vlastní oči nikdy neviděli, a přesto vydali rozhodnutí, že zavou všechny romské karavanové kempy a Romy vystěhují na ulici.

³⁹ Celkem dobře to koresponduje s tím, co říká Jan Keller, že sociální pracovníci se stále více svými životními podmínkami přibližují životnímu standardu svých klientů.

Na radnici žádná další slova o nezbytnosti škrtů, ekonomické realitě a zbytečnosti služby již nepadala. Tváří tvář skutečným lidem si to nedovolili. Kempy zůstaly zachovány. Dan si uvědomil, že přímé akce, nátlak na manažerské struktury, guerillové happeningy, ale především provázaná spolupráce s uživateli služeb jsou jedněmi z posledních účinných zbraní proti devastujícím škrtům a destruktivní sociální politice státu.

Aktivistky a aktivisté ze SWAN se často neoznačují jako „radikální“ a nemají toto označení ani rádi. Zastávají názor, že na jejich aktivitách nic „radikálního“ není, chce-li někdo změnit systém, který nefunguje, nemusí být nutně „radikální“. Vzít do ruky banner a hlasitě křičet, nemusí znamenat „radikalitu“. Proto preferují spíše název „komunitní sociální práce“.

3.2.2 Příklad č. 2: BED IN v českém kontextu

„Sociální pracovníci jsou zase u nás úplnými sockami. Tak špatně bych na tom být nechtěl. To bych snad raději žil z podpory.“

Citát z internetové diskuze o výši důchodů různých povolání

Na úvod musím upozornit, že stávka BED IN v českém kontextu je opravdu velmi umírněnou variantou „radikální sociální práce“ a jedná se o příklad „změn uvnitř systému“. Jednalo se o protest sociálních pracovníků respektive pracovníků neziskových organizací zejména z oblasti preventivních sociálních služeb s podtitulem: „Dovedete si představit, co by se stalo, kdybychom nevstali z postele?“ v roce 2008 na Den lidských práv. Akce BED IN se svým pojetím inspirovala u Johna Lennona a Yoko Ono, kteří svůj protest proti válce ve Vietnamu vyjádřili tiskovými konferencemi v postelích. Obdobně sociální pracovníci v den stávky realizovaly různé akce v negližé a pyžamech, které měly symbolizovat, jak by se změnil život klientů i veřejnosti, pokud by sociální pracovníci odmítli pracovat.

Důvodů ke stávce bylo několik – například (1) malá podpora transformaci ústavů (což byl důvod malé podpory stávky ze strany služeb sociální péče); (2) nespokojenost se zákonem o sociálních službách a standardy kvality sociálních služeb, které se dle organizátorů staly spíše nástrojem šikany, než aby podporovaly profesionální a etickou praxi; (3) podfinancování neziskového sektoru, netransparentní financování a opožďování dotací; (4) špatná provázanost evropských a národních dotací, které byly čerpány na provoz místo na inovace a transformaci; (5) požadavek transparentnosti neziskových organizací, aby nemohly být zneužívány například k praní špinavých peněz; (6) nevyřešená situace dobrovolníků.

Formy stávky byly rozmanité v různých lokalitách a organizacích – někde organizace pouze vyvěsily transparenty či se připojily ke stávce prostřednictvím webu, jinde vykonávali pracovníci práci v pyžamu, ale byly také pořádány semináře, divadelní představení, tiskové konference či vydávány tiskové správy. Podpora přišla i od hudebníků – například Laczo Deci složil na počest stávky skladbu *Memory* a akci podporovali také David Koller nebo kapela Chinaski.

Na druhou stranu se ale organizátoři jasně distancovali od aktivnějších forem protestu, jak se vyjádřil jeden z organizátorů Dušan Dvořák: „*Nechceme demonstrovat, štěřchat klíči a mávat transparenty před ministerstvem.*“ (Dovedete, 2008). Přesto o akci informovaly v rámci večerních zpráv všechny hlavní televizní stanice a internetová média.

V reakci na stávku vydalo MPSV tiskovou zprávu, kde upozornilo, že koncepce systému sociálních služeb byla vytvářena v dialogu s poskytovateli a vyzvalo iniciativu ke spolupráci. (Tisková, 2010) Pravděpodobně i v důsledku BED IN proběhlo jednání zástupců iniciativy s tehdejším ministrem práce a sociálních věcí Petrem Nečasem, který vyjádřil pochopení k těžké situaci sociálních služeb a vyjádřil zájem o jednotlivých tématech dále jednat.

Praktické nulové výsledky se poté odrazily při pořádání dalších dvou akcí. Dne 14. července 2009 proběhla první s názvem „BED IN pšouk“, která již získala recesistickou podobu. Plán akce byl následující: „*Před parlamentem obdržíme od pořadatelů papírové pytlíky, umně zašátráme do prostor sněmovny a pytlík smrádkem naplníme. S pytlíky půjdeme ulicí pána z Valdštejna na Mánesův most k Vltavě a smrádek vypustíme po řece.*“ (Bed IN, 2009) Obdobně druhá nazvaná „BED IN invaze“ s krycím názvem „sociální služby v hajzlu“ měla za cíl obsadit na hodinu záchodky na MPSV. Vzhledem k tomu, že se mi informace o průběhu obou akcí, ani jakékoliv reakce médií či veřejnosti nepodařilo dohledat, pravděpodobně obě proběhly bez širší pozornosti.

3.3 Kritika „radikální sociální práce“

Problémem „radikální sociální práce“ je, že sociální pracovnice se celkem jasně shodnou, s čím nesouhlasí v rámci dominujících trendů sociální práce, ale mnohem větší **problém je najít shodu**. Je jasné, proti čemu se má protestovat (proti chudobě, rasismu, sexismu apod.), ale není jasné, jak to má vypadat v praxi. (Ferguson, Woodward, 2009) Malík (2009) dodává, že **vize budoucí společnosti zůstává s otevřeným koncem**, takže

může v důsledku přinést jak rovnější a spravedlivější společnost, tak společnost anomickou uvrženou do násilí a chaosu.

Weinberg (2008) uvádí, že za slabinu „radikální sociální práce“ lze považovat její zaměřenost na strukturální změny a určitou **rezignaci na změnu individuálních lidí**. Problémy jsou vnímány jako něco mimo možnosti lidí. Jedná se až o určitou binaritu mezi strukturou a individuálním člověkem. Také Payne (1997) považuje za slabinu „radikální sociální práce“, že někdy zapomíná na individuální problémy klientů (např. problémy s emocemi, s učením). Svou orientací na sociální změnu se spíše orientuje na dlouhodobé cíle než na bezprostřední pomoc, kterou klienti v daném okamžiku potřebují. Malík (2009) upozorňuje, že „radikální sociální práce“ může ve svých důsledcích přistupovat ke klientům jako k pouhým „objektům oprese“ a nikoliv k jedinečným lidským bytostem se specifickými potřebami. V takovém pojetí je zde určité riziko generalizujícího přístupu na úkor přístupu situačního.

Thompson (2010) kritizuje „radikální sociální práci“ za to, že někdy nese znaky dogmatismu a redukcionismu. **Dogmatismem** myslí malý prostor pro diskuzi, kde jsou někdy jiné názory označovány za reakcionistické, aniž by byly podrobeny nějaké analýze. Za znaky **redukcionismu** považuje zjednodušování některých sociálních problémů do jedné dimenze, přestože mohou být vícedimenzionální. Příkladem takového redukcionismu může být převádění všech problémů na „třídní problémy“, přestože mohly mít dimenze rasové, etnické, genderové atd. Znakem redukcionismu může být někdy užívaný jazyk, vyznačující se takovými fázemi jako „*rasističtí bílí sociální pracovníci*“ apod. Obdobně Weinberg (2008) upozorňuje na zjednodušené chápání „moci“, která je vnímána spíše jako něco negativního (moc nad), než v pozitivním slova smyslu (moc společně). Zároveň jsou klienti velmi často paušálně popisováni jako „bezmocní“, přestože tomu tak v realitě nemusí být. I znevýhodnění mohou disponovat určitým potenciálem moci ke změně.

Kritizovaným znakem „radikální“ sociální práce je její **euroamerický etnocentrismus** (zejména v pojetí sociální spravedlnosti a lidských práv), kdy se dá jen obtížně aplikovat v zemích mimo euroamerickou kulturu (Payne, 1997).

„Radikální sociální práce“ v sobě nese implicitně velké **existenční riziko**. Tím, že byla sociální práce původně vytvořena právě kapitalistickým řádem jako nástroj udržení sociálního řádu, se vystavuje ohrožení, že pokud tuto požadovanou roli plnit nebude, nebude ani finančně podporována. Pokud se sociální práce začíná stávat „neposlušným dítětem“ dominujícího systému, proč by měl systém takové dítě podporovat? Většina

modernistických výchovných metod je postavena na principu „cukru a biče“. Je tedy velmi pravděpodobné, že do doby, kdy budou přežívat zbytky moderní společnosti, bude finančně podporována taková sociální práce, která je „poslušnou svého rodiče“, zatímco ta „zlobivá“ bude trestána. Jak jinak, než odejmutím dotací.

4 Antirasistická sociální práce

„Je těžké přesvědčit bílé sociální pracovníky, aby mě viděli jako černou osobu. Cítím, že mě vidí jako stereotyp, a ne jako člověka.“

(Klient černé pleti, cit. dle Rai-Atkins /in Jupp, 2005/)

Ve čtvrté kapitole budou nejprve představena východiska a principy „antirasistické sociální práce“, poté bude uveden jeden příklad její implementace ze zahraničí (*Across Boundaries*) a jeden z českého kontextu (Občanské sdružení Konexe) a na závěr bude představena kritika tohoto přístupu.

4.1 Východiska a principy „antirasistické sociální práce“

„Antirasistická sociální práce“ se zaměřuje na analýzu širších společenských a historických otázek otroctví, kolonialismu a kapitalismu, na transformaci nerovných sociálních vztahů, které formují sociální interakce mezi černými a bílými lidmi, do vztahů rovných, a jejím cílem je odstranit rasismus na institucionální i individuální úrovni (Keating, 2000).

Počátky „antirasistické sociální práce“ lze datovat různě. Někteří autoři datují její vznik již do 60. let 20. století, kdy probíhaly boje proti rasismu v ulicích západních velkých měst (především Velké Británie a USA), aby se v 70. letech přemístily do továren a úřadů, které byly obsazovány lidmi černé barvy kůže. Jiné autorky zařazují počátek jejího vzniku do 80. let a považují ji za reakci na diskriminaci, nespravedlnost a nerovnosti v poskytovaných službách a rasismus uvnitř profese sociální práce samotné, což také vedlo ke vzniku propracovanějších teorií „antirasistické sociální práce“. (Graham, Schiele, 2010) Ahmed (1993) zasazuje její vznik přímo do roku 1981, což byl v Británii rok velkých sociálních rebelií v důsledku vládních škrtů. Vznik „antirasistické perspektivy“ byl vyvolán také tím, že „radikální teorie“ sociální práce ještě na počátku 80. let ignorovaly proměnnou rasy v rámci strukturálních problémů. Nevnímaly rasové boje jako třídní boje a nevěnovaly pozornost strukturám rasového vykořisťování a oprese. Se stejným problémem se potýkaly černé ženy, které byly ignorovány feministickým hnutím a na něž byl automaticky aplikován pohled bílé majority. (Ahmed, 1993)

„Antirasistická sociální práce“ vychází z „**kritické rasové teorie**“. Ta se začala vynořovat již v 70. letech 20. století jako reakce na práci Dericka Bella a Alana Freemana, kteří zkoumali, jak se v USA vyvíjely vztahy mezi rasou, rasismem a mocí v letech po

občanských nepokojích. Ti byli velmi znepokojeni pomalým vývojem rasové transformace v americké společnosti a zrušením mnohých výdobytků *Hnutí pro občanská práva*⁴⁰. Kritizovali toto hnutí za jeho liberální ideologii, která je postavena pouze na rovnosti práv, ale nereflektuje strukturální nerovnosti mimo právní systém. Představu práva jako neutrálního a objektivního nástroje, který vyřeší rasismus, považovali za iluzorní. (Constance-Huggins, 2012) Vzhledem k tomu, že se i v současnosti řada tradičně orientovaných sociálních pracovníků cítí být „kulturními agenty“, jejichž povinností je předat lidem jiných ras a kultur hodnoty „bílé“ většiny (Blair, 2007), lze předpokládat, že „kritická rasová teorie“ bude mít i nadále co řešit. Přestože Blair (2007) toto zjištění učinil v USA, lze ho pravděpodobně aplikovat i v kontextu České republiky.

I v rámci „antirasistické sociální práce“ lze nalézt vícero proudů. Od liberálních, zaměřených na garanci rovných práv, přes esencialistické, které staví na protikladech „bílé“ a „černé“, či „bílé“ a „jiných“ ras (zpravidla obrazejí hierarchii ras ve prospěch nadřazenosti „jiných“), se hlavní proud „antirasistické práce“ přesunul k sociálnímu konstruktivismu. V jeho rámci je charakterizován jako přístup, který chápe „**rasismus**“ jako ústřední kategorii sociální nespravedlnosti a zároveň považuje „rasu“ a „rasismus“ za **sociálně konstruované**. To, jak jsou pojímány „rasa“ a „rasismus“ závisí na stavu konkrétní společnosti, na její socio-ekonomické situaci (např. na potřebě importu pracovní síly). (Dominelli, 1997b) „Rasismus“ lze vymezit jako přidělování podřadné role určité rasové skupině, což slouží k ospravedlňování nerovného zacházení s lidmi jiných ras (Fontaine in How, 2009).

Některé proudy „antirasistické sociální práce“ poměrně silně vystupují proti postmodernistickým proudům. Jako „modernisté“ kontrují, že postmoderní přístup vede ve svých důsledcích k popírání „rasismu“, (je-li „rasa“ sociálním konstruktem, pak vlastně neexistuje), vzal utlačovaným společný základ pro politickou solidaritu (neexistuje-li „rasa“, není na jakém základě se aktivizovat) a odklání pozornost od chudoby a materiální deprivace lidí jiné barvy pleti. Období po vstupu postmodernismu do „kritické sociální práce“ nazývají „post-rasovou érou“. (Graham, Schiele, 2010)

---

⁴⁰ Afroamerické hnutí za občanská práva bylo sociální hnutí zaměřené proti rasové segregaci a diskriminaci Afroameričanů ve Spojených státech amerických, působící v 50. a 60. letech 20. století. Jeho hlavním cílem bylo zrušení zákonů o rasové segregaci a prosazení ústavních práv vztahujících se na Afroameričany. Prosazovalo nenásilné protesty a „stávky v sedě“. Jedním z největších vůdců tohoto hnutí byl Martin Luther King. Masové protesty a demonstrace vedly v roce 1964 ke schválení Zákona o občanských právech, který zaručoval všem rovné volební právo, zakázal diskriminaci na základě rasy, náboženství, pohlaví nebo národního původu, a podpořil tím i zrušení segregace ve školách.

Některé autorky ztotožňují „antirasistickou sociální práci“ s „**post-koloniálním přístupem sociální práce**“, protože považují za centrální kategorii „rasismu“ „kolonialismus“ a „imperialismus“ (např. Peters, 2012). Ty zahrnují situace, kdy skupina lidí převezme kontrolu nad územím, majetkem a vládnoucími strukturami domorodé skupiny. Spíše jsou však tyto přístupy považovány za odlišné (např. Linda Briskman).

Kontext a důsledky debaty o „race“ a „rasismu“ v sociologii a veřejných kruzích přispěly k **ústupu** „antirasistické sociální práce“. V současné době je spíše nahrazována „antiopresivními přístupy“, které zkoumají spojitost více forem útlaku současně (viz následující kapitola). Někteří zastánci tohoto proudu ústup od „antirasistické sociální práce“ kritizují (např. Graham, Schiele, 2010), protože se domnívají, že nelze považovat všechny formy útlaku za rovnocenné a že takový přístup může vést k podcenění „rasismu“ ve společnosti.

Níže budou uvedena klíčová témata a principy „antirasistické sociální práce“.

4.1.1 Institucionalizovaný rasismus

Ahmed (1993) považuje za hlavní argument pro rozvoj „antirasistické sociální práce“ tzv. „**institucionalizovaný rasismus**“. Jedná se o koncept ukazující, jak je „rasismus“ hluboce zakořeněn ve fungování sociálních institucí (včetně sociální práce). Například v Británii lze statisticky dokázat disproporčně vyšší počty „černých“⁴¹ dětí v ústavech, které mají menší šanci vrátit se k rodičům. „Černí“ lidé jsou také násilně více umístováni do psychiatrických zařízení, zatímco bílá majorita se tam častěji dostává na dobrovolnou léčbu. Diskriminační je i tzv. „barevně slepá“ politika, která předstírá, že měří všem stejně, ale je vytvořena dle hodnot kulturní většiny, čímž nezohledňuje specifické potřeby kulturních menšin, a v důsledcích je nepřímo diskriminuje. O diskriminaci vypovídá jak disproporční podprezentovanost (u pečovatelských služeb), tak nadprezentovanost (především dohledově orientované služby) příslušníků minority v určité službě. (Ahmed, 1993)

„Antirasistická sociální práce“ očekává odpovědi na následující typy otázek (které jsou mimochodem přenositelné z původně britského kontextu i do české sociální práce s romskou menšinou) (Ahmed, 1993):

---

⁴¹ Velmi jsem váhala, zda užívat termín „černí“ a „bílí“, ale vzhledem k jeho užívání i v zahraničních pramenech propagujících „antirasistickou“ sociální práci a vzhledem k potřebě stručného vyjadřování, jsem se rozhodla tuto terminologii převzít a užívat ji v uvozovkách.

- Z jakých důvodů se zvyšuje počet dětí „černé“ barvy pleti, které jsou odebrány z rodin?
- Je poměr „černých“ s fyzickým znevýhodněním stejný jako u „bílých“ populace?
- Je úroveň a množství poskytovaných služeb ve stejném poměru u „bílých“ i u „černých“?
- Jaký je poměr nedobrovolně umístěných „černých“ a „bílých“ lidí s duševním onemocněním do zdravotnických zařízení?
- Dostávají „černé“ organizace srovnatelnou podporu s organizacemi „bílými“?

„Antirasistická práce“ předpokládá porozumění „institucionalizovanému státnímu rasismu“ včetně politické ekonomie státního rasismu. Například trvá na „*race budgetingu*“ – tedy monitorování, jak jsou finančně podporovány služby pro „černé“ ve srovnání se službami pro „bílé“ (obdobně jako feministické aktivistky trvají na sledování genderových výdajů – tzv. „*gender budgeting*“) ze strany samosprávných i státních institucí. (Ahmed, 1993)

4.1.2 Kulturní rasismus

Dalším argumentem na podporu „antirasistické sociální práce“ je „kulturní rasismus“, který je postaven na hierarchii kultur. Někdy se označuje jako „kulturalistický diskurs“. Rasová majorita zpravidla rozlišuje kultury na „*my*“ a „*ti jiní*“, přičemž „*my*“ je hierarchicky nadřazeno „*těm jiným*“. Tato hierarchie má zásadní sociální dopady na kultury „*jiných*“. Například Ahmed (1993) si v britském kontextu všímá, jak mají kultury na nejnižších stupních žebříčku nejnižší příjmy. I radikálně orientovaní praktici mohou mít tendenci uplatňovat rasistické postoje v důsledku přebírání rasistických hodnot jejich „bílých“ klientů. (Ahmed, 1993) S něčím podobným se lze setkat i v českém kontextu, kdy může být dilematem, jak pracovat se silným „rasismem“ chudých vůči romské menšině.

4.1.3 Revize teorií sociální práce

„Antirasistický přístup“ trvá na přezkoumávání či revizi teorií sociální práce. Například **kritizuje psychodynamické přístupy**, protože mají tendenci převádět všechny problémy na individuální a rodinné patologie. Tak jsou za problémy dětí (hlavně chlapců) viněny matky. Zatímco ty „bílé“ jsou obviňovány individuálně, tak „černé“ jsou viněny kolektivně. Negativní představa života „černé“ rodiny pronikla i do sociální práce

a sociální politiky. Například zatímco v africko-karibické rodině jsou matky vnímány jako silné a zodpovědné za výdělek rodiny, protože tato rodina je vnímána jako nestabilní, tak asijské matky jsou stereotypně vnímány jako slabé a bez vlivu na chod rodiny. V psychodynamickém modelu jsou poruchy chování interpretovány jako nevědomě motivované, jako symptom neuspokojených emočních potřeb. V tomto pojetí je silně zřetelná eurocentrická idea normality a patologie. V „černých“ rodinách však může model „správného“ dětství či dospívání vypadat zcela jinak. Ahmed (1993) to dokládá na příkladu dívek z některých „černých“ kultur, kde je zvykem že nežijí standardně feminním způsobem života (žijí „jako chlapci“), takže mají rády nezávazný sex, jsou agresivní, akční, asertivní. V britské kultuře jsou však označovány jako „tomboys“⁴² a jsou značně patologizovány. (Ahmed, 1993)

Jiným příkladem sporné teorie je tzv. „**orientalistický diskurs**“ ve vnímání muslimů, který lze nalézt u řady sociálních pracovníků. Eliassi (2013) si ve švédském kontextu všímá, jak jsou muslimské ženy a muslimští muži vnímáni optikou orientálních fantazií. V jejich rámci jsou muži vnímáni jako esenciálně dominantní, násilní, týrající své ženy a hrozba celé společnosti, zatímco muslimské ženy jsou chápány jako submisivní, týrané oběti, nucené k manželství, vězněné rodinou v jejich domovech, které potřebují osvobodit. Muslimská menšina ze Středního Východu je ve Švédsku vnímána jako homogenní skupina bez vnitřních diferencí, která se obecně vyznačuje takovými charakteristikami, jako jsou dojednávání manželství, vraždy ze cti, ženská obřízka či terorismus (což je činěno přes to, že ve Skandinávii paradoxně největší teroristický útok spáchal muž z dominující „bílé“ rasy - Anders Behring Breivik). Oproti tomu Západ je vnímán jako progresivní, demokratický, kulturně dynamický a genderově rovnostářský. To vede ke zjednodušující separaci lidí na „my“ a „oni“ a patologizaci muslimů jako „jiných“. Tento přístup, odlišující určité kulturní pozadí jako inferiorní a deviantní až patologické, bývá označován jako „kulturalistický diskurs“ (viz kulturní rasismus). Jeho nepříjemným důsledkem v sociální práci je, že se stává překážkou porozumění a pomoci cílové skupině. Eliassi (2013) považuje „orientalistický diskurs“ za součást „kulturalistického diskursu“.

---

⁴² Označení ženy v genderové roli charakteristické pro muže.

4.1.4 Kritika multikulturalismu

Nověji se objevuje ze strany „antirasistické sociální práce“ kritika „multikulturalismu“. Ozývají se hlasy, že je v praxi „**respekt**“ **zaměňován** „**tolerancí**“, která je ovšem privilegovaným termínem, protože nevede k nastolení faktické rovnosti mezi rozmanitými kulturami. Vede naopak k oceňování některých lidí nad jinými (tolerující je privilegován před tolerovaným), čímž jsou pouze upevňovány a reprodukovány dominantní ideologie („bílí“ sociální pracovníci pouze získávají znalosti o jiných kulturách, ale nevnímají je jako rovnocenné) (Kohli, Huber, Faul, 2010). Toto podceňování moci ze strany „multikulturalismu“ je prvním zdrojem kritiky.

Další důvod kritiky je **ignorance reality rasismu**. Rasismus je vnímán jako problém předsudků jednotlivců nebo malých xenofobních skupin, nikoliv celého systému. „Multikulturalismus“ nereflakuje, že „bílý“ pohled majoritní kultury zpravidla „černou“ kulturu vnímá jako tradiční, homogenní, statickou a exotickou. Kultura není vnímána jako kontinuálně se měnící proces, ale jako relativně stabilní charakteristika skupiny. (Ahmed, 1993)

„Multikulturalismus“ je také kritizován za to, že se nechal vmanipulovat do **nového rasismu**, protože princip kulturní diverzity až příliš spojil s předpokládanými a neměnnými znaky jednotlivých kultur. Tak se vlastně zaprodal unifikující „deterministické teorii rasy“. Jinak řečeno, diverzita se stala argumentem pro vyčlenění některých kultur ze společnosti, protože jsou považovány *a priori* za nezačlenitelné. V důsledku toho nejsou v Británii kultury Asiatů či „černých“ lidí považovány za součást britské kultury, ale naopak spíše za její ohrožující element. (Ahmed, 1993)

Posledním zdrojem kritiky „multikulturalismu“ je **přehlížení zájmů a potřeb žen či jiných minorit** (např. lidí s odlišnou sexuální orientací či identitou) uvnitř kultur. Například černé ženy se musí vyrovnávat se svou podřízenou rolí uvnitř kultury a zároveň uvnitř majoritní kultury. Paradoxně „multikulturalismus“ vede k tomu, že jsou respektovány ty nejstarší a zpravidla i nejkonzervativnější tradice jiných kultur, které jsou velmi často protiženské. Je třeba reflektovat, že minoritní kultury v sobě mohou zahrnovat jak silně tradicionalistické tendence, tak silný odpor vůči tradicionalismu. (Ahmed, 1993)

4.1.5 Etnokulturní rámec a kulturní kompetence⁴³

Zmíněná kritika multikulturalismu vedla k rozvoji tzv. „**etnokulturního rámce**“ v sociální práci, který se vyznačuje důrazem na rovnocennost rozmanitých kulturních perspektiv a kulturně kompetentní praxi. (Kohli, Huber, Faul, 2010) Pro „antirasistickou sociální práci“ je třeba disponovat tzv. „**kulturními kompetencemi**“ (někdy se užívá termín „**kulturní senzitivita**“) ve čtyřech oblastech, a to oblastech emocí, myšlení, chování a prostředí (Suh, 2004).

První z nich lze označit jako „**emoční senzitivitu**“ vůči jiným kulturám (Suh, 2004). Lze ji ztotožnit s emoční empatií vůči zkušenostem jiných kultur a zároveň s vědomým odporem ke kulturním předsudkům a kulturní uzavřenosti své i druhých, což vyžaduje schopnost kritické reflexivity a analýzy moci (Houston, 2002) Ahmed (1993) upozorňuje, že je třeba i emoční senzitivity vůči organizační kultuře, která může být také implicitně či explicitně rasistická.

Druhá bývá označována jako „**kognitivní kompetence**“. Zahrnuje znalosti o historických, politických, sociálních a ekonomických aspektech životů jiných kultur. Sociální pracovníci a pracovníci by měli mít kulturní povědomí o hodnotách, životních způsobech a způsobech řešení problémů jiných kultur (Suh, 2004). Důležitá je také znalost specifických kulturních očekávání, která mohou mít klienti z jiných kultur na vztah mezi sociálním pracovníkem a klientem. Dále se do této oblasti vztahují znalosti o teorii oprese a o teoriích ke kulturně senzitivní sociální práci. (Ben-David, Amit, 1999)

Za třetí složku „kulturních kompetencí“ je považována „**doména chování**“ - tedy kulturních dovedností. Sociální pracovníci a pracovníci by měli disponovat interkulturními komunikačními dovednostmi, dovednostmi kulturně citlivého posouzení životní situace klientů z jiných kultur a dovednostmi intervenovat způsobem, který je kulturně citlivý a odpovídající očekáváním klientů. (Ben-David, Amit, 1999) Součástí takové kulturně citlivé práce by mělo být zplnomocňování klientů⁴⁴ (měnit systémy spolu s utlačovanými), kolektivní práce, která podporuje rozvoj alternativních kultur či práce s identitou lidí z kulturních menšin. Posledně jmenovaná je klíčovým krokem při práci s klienty, protože lidé utlačovaní rasismem mají velmi často narušenou osobní identitu. Tím, jak jsou označováni za „*jiné*“ či „*deviantní*“, mají tendenci tyto veřejné postoje internalizovat

⁴³ Kapitola do značné míry vychází z hesla „kulturní senzitivita“ zpracovaného v rámci Encyklopedie sociální práce (Matoušek, 2013).

⁴⁴ Tomuto termínu bude více pozornosti věnováno v následující kapitole k „antiopresivním“ přístupům, protože se jedná o jejich klíčový termín.

a sebeobviňovat se. Proto je součástí „kulturních kompetencí“ schopnost zpochybnit negativní identitu a vytvořit pozitivní vlastní sebepojetí. (Phillips, 2010)

Jako čtvrtá složka „kulturních kompetencí“ bývá označována „**doména prostředí**“, která se vztahuje k zajištění vstřícného prostředí při setkávání odlišných kultur. Jde o předpoklad pro uplatnění předchozích tří kompetencí. Aby mohla být „kulturní senzitivita“ v jejím kognitivním, emočním i dovednostním pojetí aplikována, je třeba vytvářet takové sociální prostředí, které to umožní. (Suh, 2004) Zatímco předchozí kompetence se vztahovaly spíše k sociální práci zaměřené na klienty a samotného sociálního pracovníka, tak tato čtvrtá složka se orientuje na iniciaci změn sociálního prostředí, ve kterém se klienti z jiných kultur pohybují (např. podpora multikulturního prostředí na školách, osvěta v institucích sociální práce či ve zdravotnických službách).

Součástí „práce s prostředím“ je také budování antirasistických organizací, neboli vytváření takové organizační kultury, která bude „kulturně senzitivní“. Například síť organizací *Seattle Human Service Coalition* vytvořila v rámci projektu *Identifying Institutional Racism* (IDIR, v češtině „Rozpoznávání institucionálního rasismu“) nástroj pomoci pro organizace sociálních a jiných služeb, který jim má napomáhat nalézt a eliminovat institucionální rasismus v jejich organizacích. Za příznaky rasismu v organizacích lze považovat například nepoměrné či výhradní zastoupení majoritní skupiny mezi klienty (kritizováno např. u pečovatelských služeb) či mezi zaměstnanými, v organizaci se více či méně objevují náznaky toho, že „bílé“ lidé jsou více pracovití a schopní, než lidé „černí“, prosazuje se představa, že úspěšný klient je pouze ten, který je soběstačný (toto hledisko nebere v úvahu strukturální omezení lidí minoritních ras, ani jejich kulturní specifika), „černí“ klienti jsou učeni přizpůsobovat se systému, nejsou zohledňovány jejich kulturní odlišnosti, „bílé“ pracovníci jsou bezdůvodně placeni lépe, než „černí“, snadněji se dostávají na vyšší pracovní pozice, nedostávají srovnatelnou nabídku vzdělávání s „bílými“, zatímco „černí“ pracovníci jsou při propouštění první na řadě apod. (Identifying, 2005)

Projekt navrhuje organizacím, jak realizovat jakýsi „antirasistický audit“ jehož součástí jsou rasové statistiky klientů i zaměstnaných, v případě zaměstnaných jsou zkoumány výše platů a rovné možnosti kariérního postupu, provádí se reflexe organizačních hodnot a organizační kultury a přítomného rasismu v nich. Jsou zkoumány metodiky a postupy organizace, rovnost přístupu klientek jiné rasy do služeb, způsoby posouzení životní situace či evaluace, zda nelze objevit přímou či nepřímou diskriminaci lidí na základě rasy

atd. Výstupem je návrh na harmonogram kroků, jak organizace může odstranit „institucionální rasismus“. Jedna z pracovníků, která prošla projektem, shrnula jeho přínos následovně (Identifying, 2005):

„Dříve jsem viděla rasismus jen jako jednotlivé činy podlosti, ne jako neviditelný systém vytvářející nadvládu mé skupiny.“

4.2 Příklad implementace „antirasistické sociální práce“⁴⁵

4.2.1 Příklad č. 1: *Across Boundaries* (Kanada)

Příkladem implementace „antirasistické sociální práce“ do praxe může být projekt *Across Boundaries* (lze přeložit ve smyslu „přes hranice“ či „překonávat hranice“), který realizuje Centrum pro závislosti a mentální zdraví (*Centre for Addiction and Mental Health*) v kanadském Torontu. Jedná se o projekt zaměřený na podporu mentálního zdraví u lidí jiných ras či etnik, který primárně vychází z „antirasistického přístupu“, ale zároveň je na hranici antiopresivních přístupů (reflektuje propojenost rasové oprese s opresí plynoucí z duševní nemoci).

Cílovou skupinou projektu jsou lidé minoritních ras a etnik v Kanadě, kteří pocházejí z rozličných kulturních prostředí, mnohdy z válkou zmítaných oblastí, a setkali se s „institucionalizovaným rasismem“ v kanadské společnosti. Protože se uprchlice a uprchlíci mnohdy setkávají s traumatickými zážitky, jako jsou mučení, znásilnění, smrt blízkých, věznění, což je v kanadských uprchlických táborech a ubytovnách doplňováno konflikty mezi obyvateli, nejistotou, stísněnými podmínkami, ztrátou statusu a sociální role, mohou se potýkat s problémy v oblasti duševního zdraví. Tím jejich trápení nekončí, protože řada z nich je špatně diagnostikována nebo bere špatné léky díky stereotypům, předsudkům či nedorozuměním ze strany zdravotnického systému. Projekt nabízí imigrantům útočiště jak po stránce uspokojení základních fyzických potřeb, tak podporu ve znovuoobnovení duševního zdraví. Projekt vychází z toho, že rasismus ovlivňuje duševní zdraví lidí jiných etnik a ras a že „individuální i institucionalizovaný rasismus“ negativně ovlivňují poskytování služeb v oblasti mentálního zdraví. Naopak oddělování témat rasismu a duševního zdraví snižuje efektivitu služeb a podpory, tedy i uzdravování lidí. Zároveň respektuje jedinečnou zkušenost každé klientky a klienta a za nezbytné považuje intervence na individuální, organizační i systémové úrovni.

---

⁴⁵ Celá subkapitola čerpá z příručky projektu (How, 2009).

Na úrovni **individuální** je cílem „prolomit ticho“, což znamená hovořit o rasismu. Mohou být položeny otázky jako: *Jak vypadají vaše zkušenosti s rasismem? S jakými problémy jste se v rámci rasismu potýkal/a? Jak se opakovaly v různých částech vašeho života?* Klienti by si měli uvědomit, jaké formy rasismu ovlivňují jejich život (měli by reflektovat i ty, se kterými se setkali v rámci sociálního a zdravotnického systému). Jde o to, aby si uvědomili, že mají právo mluvit o jejich zkušenostech s rasismem, že je za to, že o něm mluví, nečekají žádné negativní následky. Součástí této sebereflexe je i odкрытие důsledků rasismu pro duševní zdraví. Souvislost rasismu a duševního zdraví ukazuje následující kazuistika:

Samikannu je tamilský uprchlík, který čeká již pět let na kanadské občanství. Ve své zemi byl učitelem na střední škole. Mluví velmi málo anglicky. Žije v ubytovně spolu s dalšími imigranty z jeho země. Pracuje na částečný úvazek jako umývač nádobí v restauraci. Má problém s alkoholem, který způsobil, že měl několikrát kolizi se zákonem a byl vícekrát hospitalizován. Mnohokrát se setkal s rasismem lidí i institucí v Kanadě.

Cítí se velmi osamělý, protože jeho žena a děti jsou stále na Srí Lance, a on je navíc nemůže finančně příliš podporovat. Má deprese a uvažuje o sebevraždě. Popírá, že by měl problém s alkoholem, protože i jiní běženci z jeho země také pijí, aby „zapomněli“ na své problémy.

Jsou také hledány další související formy oprese (např. náboženství, jazyk, gender, třída, sexuální orientace, postižení apod.). Lze se ptát, jakou zkušenost mají s rasismem jiní lidé v komunitě, v čem je tato zkušenost společná a v čem se liší od ostatních. To může vést k odhalení souvisejících forem oprese. Pro odkrývání zkušeností s rasismem je užívána jak individuální terapeutická, tak skupinová práce (např. skupina *What's Your Story?*, v překladu *Jaký je váš příběh?*). Zároveň jsou spolu s klientkami hledány cesty, jak se rasismu mohou jako jednotlivci i komunity postavit. Poté, co jsou identifikovány rasové bariéry uzdravování, mohou být klientkám v rámci podpory nabízeny služby, které jsou kulturně senzitivní a poskytované lidmi, kteří mluví jejich jazykem.

Jsou hledány i jiné zdroje pro klienta, především rodina a komunita. Musí však být citlivě zvažováno, jak kultura klienta vnímá duševní nemoc. Stigma duševní nemoci se v každé kultuře projevuje odlišně (např. může být vnímána jako trest za předchozí hříchy, sebevražedné tendence mohou být považovány za hříchy proti náboženství, nebo naopak například někteří Somálci ji vnímají jako dar od Boha, který dělá člověka jedinečným). Někdy se může podařit využít kulturní zázemí klienta jako zdroj řešení problému, jindy je vhodnější hledat nové zázemí. Projekt například nabízí tzv. Anglické třídy, v nichž se učí imigranti anglicky způsobem, který odpovídá jejich individuálním potřebám (někteří

nejsou schopni kvůli duševní nemoci a jejím symptomům zvládnout standardní jazykové kursy), a zároveň jsou tyto třídy prostředím, kde se dají navazovat přátelské vztahy.

Služby projektu jsou přizpůsobovány individuálním potřebám a přáním klientů. „Zplnomocnění“ vnímají pod heslem „nic o mně a nic beze mě“, což znamená, že všechna rozhodnutí musí být učiněna za spolupráce a souhlasu klientky. Personál nevyžaduje od klienta sdělení diagnózy, volba zda o ní bude mluvit, je ponechána na něm. Setkání se přizpůsobuje náboženství klientů, potřebám vyplývajícím z péče o děti a dalším limitům na straně klientek. Je uplatňován komplexní přístup, což znamená, že není věnována pozornost pouze duševní nemoci, ale i dalším potřebám klientky v takových oblastech, jako jsou nezaměstnanost, kulturní šok, chudoba, hlad apod. S každým klientem je hledán individuální typ léčby, který bude zohledňovat jeho jedinečnost (např. u někoho je vhodnější východní medicína, ať ve formě tradiční čínské medicíny, ajurvědy, arteterapie, jógy, tvůrčího vyjádření apod., jinému vyhovuje západní způsob léčby). Práce s klientem pak může vypadat například následovně:

Samikannovi byla nabídnuta pomoc Tamilského poradce, který s ním diskutoval o tom, jak jsou jeho problémy s depresí a tendence k sebevraždě ovlivněny institucionalizovaným rasismem. Poradce se ptal, jak ho zkušenosti s rasismem ovlivnily. Ptal se i na to, jak tamilské běžence zobrazují média a jak ho takový mediální obraz ovlivňuje. Jaká je ve srovnání s tím realita jeho komunity, co je na ní pozitivního. Jak se tyto všechny zkušenosti odrážejí na jeho duševním zdraví. Jaké obdobné zkušenosti mají jeho přátelé a v čem se jejich zkušenost liší.

Ukázalo se že, alkoholismus neplyne z osobní nedostatečnosti Samikanna, ale z podmínek pro uprchlíky v Kanadě, které mu neumožňují využít jeho potenciál. To samé platí o sebevražedných tendencích. Ty mají vnější příčinu, nevyplývají z duševní nemoci. Cílem setkání je zpochybnit sebe-obviňování Samikanna, zpochybnit internalizaci jeho viny v podobě deprese. Zároveň se ukázalo, že lze nalézt i opresi na základě genderu, kdy jsou zejména tamilští muži vnímáni jako alkoholici a nepřizpůsobiví, což vede k obtížnému hledání zaměstnání. V tomto směru se stal Samikannův alkoholismus sebenaplňujícím proctvím.

V jeho případě se ukazuje jako nevhodná klasická léčba alkoholismu, protože by ho připravila o strategii, kterou řeší své problémy, a jinou by nenabídla. Alkohol v jeho případě je jediným copingovým mechanismem, který nelze bez komplexnější podpory jednoduše odstranit. Navíc by ho takový přístup izoloval od ostatních členů jeho komunity. Proto mu byla doporučena léčebna specializující se na léčbu alkoholismu lidí z jižní Asie. Bylo mu také nabídnuto využití krizové linky s proškolenými poradkyněmi v oblasti antirasistické sociální práce, pokud by měl znovu sebevražedné tendence.

To byly pouze první kroky práce se Samikannem. V další etapě bylo plánováno zamýšlet se nad tím, jak se může rasismu postavit jako jedinec i jako příslušník komunity.

Na úrovni **organizační** je nezbytné vzdělávat a cvičit personál v kulturních kompetencích, podporovat kulturně senzitivní praxi, poskytovat supervizi či ověřovat přítomné opresivní praktiky přímo v organizaci.

Na **systemové** úrovni nabízejí vzdělávání sociálním i zdravotnickým službám v oblasti duševního zdraví, kde prezentují souvislost mezi rasismem a jeho důsledky na duševní zdraví lidí. Například to, co může být psychiatrem diagnostikováno jako blud či halucinace, může být vyjádřením klientovy zkušenosti s rasismem (např. strach vycházet ven může pocházet z válečné zkušenosti, kterou lékař nereflektuje; hlasy mohou vyplývat z toho, jak jsou muslimové společností vnímáni jako teroristé apod.). Lékařky by tyto zkušenosti s rasismem neměly bagatelizovat jako představy klienta.

Osvěta je směřována i k celé společnosti. Nejde pouze o osvětu, ale i o konkrétní spolupráci se sociálními pracovníky klientů v jiných organizacích či sektorech. Se souhlasem klientky lze například kontaktovat sociálního pracovníka obce, aby byl informován o specifikách vyplývajících z klientčiny duševní nemoci a mohl se zapojit do společného plánování dalšího postupu.

4.2.2 Příklad č. 2: Občanské sdružení *Konexe*

Občanské sdružení *Konexe* sdružuje angažované jednotlivce, kteří chtějí usilovat o otevřenou, tolerantní a odpovědnou společnost. *Konexe* je personálně, organizačně a ideově propojena s neformální občanskou iniciativou *Nenávist není řešení*. Vzniklo v roce 2012 jako reakce komunity na projevy rasismu v severních Čechách a na devět protiromských pochodů neonacistických skupin. Jeden ze zakladatelů sdružení popisoval motivy k jeho vzniku následovně: „*Naši sousedskou komunitu Romů v Krupce⁴⁶ spojily a aktivizovaly opakované pochody neonacistů před naše domy, naučili jsme se společně bojovat za naše zájmy .. Konexi jsme s přáteli založili, abychom naše aktivity propojili a mohli koordinovat s dalšími Romy i ne-Romy, kteří hledají cestu ze současné špatné situace a také chceme, aby se už konečně přestalo o Romech jednat v duchu O nás bez nás, jako doposud*“ . (*Konexe*, 2012)

---

⁴⁶ Pozn. autorky: Rasově motivovaný útok dvou romských (etnicitu uvádím pouze kvůli kontextu) chlapců proti dvanáctiletému „bílému“ (totéž) Patrikovi se odehrál v Krupce 29. dubna 2010 poblíž nádraží v městské části Bohosudov. Podle rozhodnutí Krajského soudu v Ústí nad Labem došlo během útoku k naplnění skutkové podstaty trestných činů vydírání, loupeže, znásilnění a pokusu o vraždu. Soud rovněž rozhodl, že útok byl veden rasovým motivem. Celá událost vyvolala opakované neonacistické pochody v lokalitě.

Cílem sdružení je aktivně usilovat o aktivizaci romských komunit a zároveň se zasazovat při obraně jejich práv. Je postaveno na aktivistickém, nikoliv na profesionálním pojetí, jak ukazuje úryvek z rozhovoru s jeho aktivistou Miroslavem Brožem (Brož, 2013): „*My nevěříme, že problém romské komunity vyřeší vysokoškoláci z Prahy, nebo sociální pracovník v každé romské rodině. Chceme, aby Romové našli sílu řešit vlastní problémy. Nevěříme, že problém romské komunity vyřeší sociální služby, ale aktivizace vnitřních zdrojů komunity. Romové pro nás nejsou klienti, ale partneři a vůle komunity je pro nás svatá.*“ *Konexe* má aktivně usilovat o co nejširší a nejpočetnější členskou základnu, kterou nabírá v takzvaných romských chudinských ghettech. Lokální buňky *Konexe* aktivně působí přímo v místě a *Konexe* jim poskytne pro jejich aktivity zastřešení právnické osoby a jejich další členové podporu a poradenství. (Konexe, 2012)

Klíčovou hodnotou tohoto sdružení je důraz na „participaci a zapojování Romů“ (nikdy o nich bez nich). Snaží se zprostředkovávat komunikaci mezi volenými zástupci obcí a Romy. Pokud formulují vůči zastupitelstvům požadavky, je to vždy na základě předchozí diskuze s Romy. Takto například probíhala schůzka se zastupiteli v ústeckých Předlicích⁴⁷.

Významným terčem kritiky sdružení „Konexe“ je „kritika státního paternalismu“ přítomného v přístupu státních a samosprávných institucí k řešení rasismu v České republice. Terčem kritiky je například *Agentura pro sociální začleňování* (dále Agentura), která dle *Konexe* vytváří koncepce sociálního začleňování bez místních Romů a potlačuje „romské občanské probuzení“. Tak učinila například, když Romové v Rotavě chtěli v reakci na to, že v místním protiromském pochodu nacionalistů společně s německými neonacisty pochodovaly učitelky jejich dětí, uspořádat vlastní protestní demonstraci a Agentura jim to společně s dalšími aktéry (Policí a městem) „rozmluvila“. Obdobně, když romský aktivista svolal do Sokolova protestní shromáždění kvůli pěti úmrtím Romů či Romek za nevyjasněných okolností za první půlrok roku 2012, zástupci města, Agentura a Policie ho na společné schůzce „skřípli“, aby bylo přesunuto na jiné datum určené městem a mělo pouze taneční a hudební formu bez projevů. (Brož, 2012b)

Aktivista sdružení Miroslav Brož (2012a) to vysvětluje tím, že se státu nehodí mít aktivní romské komunity, protože ty by ho mohly žalovat u mezinárodních soudů za

---

⁴⁷ Problémy v ústecké čtvrti Předlice se zhoršily v září 2012, kdy se v Hrbovické ulici zřítil strop jednoho z domů. V troskách zahynula pětadvacetiletá žena. Magistrát poté zintenzivnil kontroly ostatních domů a nařídil vystěhování a opravu domu číslo 106 v ulici Beneše Lounského. Místní ale odejít nechtěli a stěžovali si, že s nimi magistrát odmítá jednat. Město se však bránilo, že obyvatelům domu nabídlo náhradní ubytování a situaci v Předlicích se snaží dlouhodobě řešit.

segregaci romských dětí ve speciálních školách, za nedobrovolné sterilizace, diskriminaci na trhu s bydlením, mohly by také pořádat demonstrace za práva Romů a vyvíjet na stát nátlak, aby své chování ve vztahu k Romům změnil. „Agentura logicky, jako státní úřad, vyvíjí úsilí, aby romské komunity zůstaly pasivní, nejen ve vztahu k nenávislným, pogromistickým pochodům do jejich domovů, ale i v obraně svých práv. Jakýkoli projev občanské aktivity je u Romů nežádoucí a „potlačen“. (Brož, 2012a)

Konexe navrhuje k řešení situace následující přístup: opustit politiku paternalismu, která byla státem a většinou institucí vůči romským komunitám aplikována v uplynulých dvaceti letech; začít s Romy, především těmi žijícími v podmínkách sociálního vyloučení, intenzivně komunikovat, jednat s nimi, jako s rovnoprávnými bytostmi, nikoli jako s objekty sociální integrace; začít naslouchat romskému hlasu a Romy zapojit do tvorby a realizace politiky sociální integrace na všech úrovních. Jen tak plán na svou integraci přijmou za svůj a začnou na něm aktivně participovat a spolupracovat. Proto je vhodnou cestou k řešení situace v chudinských komunitách najít a podpořit lokální *opinion leaders* (názorové vůdce) a authority. Tito lidé mají informace a vliv v lokalitě řádově vyšší, než kterýkoli zástupce majoritních institucí, zasedající ve skupině. (Brož, 2012b)

Do ideového sporu se *Konexe* dostala i s organizací *Člověk v tísni*, která pracuje ve stejných lokalitách jako *Konexe*. Přístup *Člověka v tísni* je kritizován za to, že akceptuje paternalistickou politiku, že se stal její integrální součástí a stojí více na straně obcí než chudých. Romové jsou chápáni jako „klienti“, nikoliv jako „partneři“, přistupuje se k nim jako k „nesvéprávným dětem“, projekty na podporu integrace vznikají od stolů v daleké Praze.⁴⁸ (Brož, 2012b)

Dalším terčem kritiky Agentury je, že jako svou primární cílovou skupinu vnímá města a obce, nikoliv Romy, kteří jsou až druhotnou cílovou skupinou. Brož (2012a) v této souvislosti klade otázku, „*jak se Agentura postaví k situaci, kdy jsou zájmy primární a druhotné cílové skupiny v přímém rozporu...*“

Na projevy rasismu chce reagovat podporou občanského aktivismu – především nenásilnými a nebojácnými protesty či blokádami (jako kontraproduktivní odmítají postavit se rasistům se zbraní v ruce ale také schovat se doma a vše přenechat Policii – tedy řešení upřednostňované Agenturou a Policíí). Podle Brože (2012a) má tato metoda „*neuvěřitelně pozitivní vedlejší účinek spočívající v aktivizaci místní Romské komunity,*

---

⁴⁸ Na webových stránkách organizace *Člověk v tísni* lze dohledat, jak vzájemná diskuze mezi oběma sdruženími probíhala dále.

kerou tato situace stmelí, často tak, že po odchodu nacistů, se s nově nabitou důvěrou dokáže ozvat o svá práva i v jiných věcech“.

*Konexe se orientuje na zlepšování sousedských vztahů v komunitách (mezi Romy a ne-Romy), takže například v Duchcově⁴⁹ organizovala shromáždění s doprovodným kulturním programem *Čhikatar het/Z bahna ven*, které mělo za účel zlepšení sousedských vztahů ve městě a podporu místní sousedské komunity. Podstatná je podpora vzájemné solidarity mezi Romy, takže aktivisté přišli s výzvou (Sdružení, 2013): „*Romové začněte si pomáhat! Jezděte na pomoc Romům do měst, kde se tyto protiromské pochody a demonstrace odehrávají. Místní Romové Vaši pomoc potřebují.*“*

V případě některých témat lze nalézt metody práce nesoucí prvky „sociální advokacie“, což se stalo například v případě smrti Ludovíta Kašpara⁵⁰. Sokolovští Romové požádali zástupce *Konexe*, aby jim pomohli vyvinout tlak na vyšetřování tohoto úmrtí. Součástí práce je také veřejná publicita, takže k rasistickým událostem vydává prohlášení a upozorňuje na ně veřejnost i politiky. Například v červnu 2013 pozvali do Duchcova prezidenta Zemana⁵¹.

4.3 Kritika „antirasistické sociální práce“

Předmětem kritiky se stala určitá **nekonceptnost**, zmatenost, zjednodušenost a rozporuplnost „antirasistické sociální práce“. Ačkoliv „antirasistická sociální práce“ považuje „rasu“ za ideologický sociální konstrukt, který je ovlivněn sociálními a politickými vztahy ve společnosti, v teorii se často prezentuje v **dichotomii „černá“ vs. „bílá“**. Dichotomické vnímání světa může být problematické z hlediska implicitní hierarchie mezi „rasami“ a také je zjednodušující, protože koncept „rasy“ je mnohem komplexnější. Způsob, jakým se s pojmem „rasa“ v sociální práci reálně pracuje, spíše odpovídá pojetí „rasy“ jako danosti, více než pojetí coby sociálního konstrukt. Tím se sama sociální práce stává nástrojem reprodukce rasismu. (Graham, Schiele, 2010)

„Antirasistická sociální práce“ ne vždy rozlišuje, **že každý člověk může zakoušet opresi jinými cestami a s jinou intenzitou** (Graham, Schiele, 2010). Například zkušenost

---

⁴⁹ Tzv. „útok v Duchcově“ proběhl v roce 2013, kdy pětice Romů (etnicitu uvádím pouze kvůli kontextu) zabila „bílou“ (totéž) manželskou dvojici.

⁵⁰ Rom (etnicitu uvádím pouze kvůli kontextu) Ludovít Kašpar z Kynšperku nad Ohří zemřel v neděli 6. 5. 2012 v nemocnici v Sokolově. Podle jednoho svědectví jej před tím při zásahu zmlátili policisté. Podle znalce nelze vinu policistů na smrti Ludovíta Kašpara jednoznačně potvrdit, ale ani vyvrátit.

⁵¹ Bohužel jsem neobjevila v médiích zprávu, zda prezident toto pozvání přijal.

útlaku bezdětné romské olašské ženy bude pravděpodobně odlišná od zakoušené oprese čtyřicetiletého muže z větve původních českých Romů.

Jedná se o přístup, který je kritizován za **redukcionismus** oprese na jednu proměnnou. Ignoruje spojitost a provázanost různých forem oprese. Tento nedostatek se snažila později eliminovat „antiopresivní sociální práce“, která tuto propojenost různých forem útlaku považuje za hlavní předmět svého zkoumání a změny (Graham, Schiele, 2010). Tento přístup bude popisován v následující kapitole.

5 Antiopresivní/antidiskriminační sociální práce

„Realita je taková, že já se vidím jako normální, ale mnoho lidí mě nevidí jako normální. Vidím jiné lidi, kteří mají podobnou zkušenost jako já, ale oni nejsou viděni jako mentálně nemocní... Často se ptám, jestli to je mou kulturou, genderem, nebo věkem, že na mě lidé reagují tak negativně.“

(Klientka černé pleti, cit. dle Rai-Atkins /in Jupp, 2005/)

V páté kapitole budou nejprve představena východiska a principy „antiopresivní/antidiskriminační sociální práce“, poté budou uvedeny dva příklady její implementace ze zahraničí (Pedagogika utlačených Paula Freireho a „Divadlo utlačovaných“ Augusta Boala) a na závěr bude představena kritika tohoto přístupu.

5.1 Východiska a principy „antiopresivní/antidiskriminační sociální práce“

„Antiopresivní přístupy“ usilují o omezení, podkopání nebo odstranění diskriminace a útlaku na základě sexismu, rasismu, heterosexismu, ageismu apod., se kterými se lidé dostávají do každodenního kontaktu jak ve společnosti obecně, tak v sociální práci (Thompson, 1997). Dominelli (1997a) je charakterizuje jako snahu skoncovat s opresivními hierarchickými vztahy a nahradit je vztahy rovnoprávnými.

Novodobé kořeny „antiopresivních (dále AOP) přístupů“ sahají do 60. let 20. století, protože i ony vyšly z „původní radikální“ sociální práce, která začala upozorňovat na zakořeněnost rasismu v celé společnosti a jejích sociálních, politických a ekonomických institucích (hlavně v USA) (Graham, Schiele, 2010).

Vedle toho AOP velmi silně čerpají z tzv. „**kritické pedagogiky**“ zejména brazilských pedagogů **Paula Freireho** a Augusta Boala. Freire začal již od 40. let 20. století upozorňovat na různé formy útlaku chudých ze strany vládnoucích vrstev, které vedou k „odlidštění“ a zbavení práva na svobodný a plnohodnotný život. Utlačovaní lidé neměli přístup k diskusi o utváření společnosti a nemohli vyjádřit svůj názor ani přání, přestože tvořili většinu společnosti. Freire takový stav nazýval „kulturou ticha“ a považoval ho za důsledek tradičního způsobu vzdělávání, jehož podobu ovládaly vládnoucí vrstvy. V reakci na takový utlačující způsob vzdělávání vytvořil vlastní alfabetizační koncepci edukace dospělých, kterou nazval „**pedagogika utlačovaných**“ (bude charakterizována níže). Freireho práce měla řadu následovníků – například v Austrálii se prosadila koncepce „kritické gramotnosti“, jejímž cílem je posilovat u studujících schopnost kriticky přemýšlet

a tázat se. Další jeho myšlenky zakotvily v kontextu multikulturní výchovy – konkrétně v praxi kritického multikulturalismu či lze nalézt časopisy (např. *International Journal for Inclusive Education*) či magisterská studia zaměřená na inkluzivní vzdělávání (např. *Institute of Education* v Londýně). Asi nejvýznamnějším následovníkem Freireho byl brazilský pedagog **Augusto Boal**, který od 60. let 20. století rozvíjel tzv. „**Divadlo utlačovaných**“. Jeho cílem bylo obnovit chybějící dialog mezi lidmi skrze uměleckou formu, kterou propůjčuje divadlo (tato technika AOP bude představena níže). (Remsová, 2011)

Samostatné „antidiskriminační“ nebo „antiopresivní“ přístupy v sociální práci se začaly krystalizovat na přelomu 80. a 90. let. Ve Velké Británii navázaly na „antirasistickou sociální práci“, která se ukázala být příliš jednostranná, protože zohledňovala pouze jednu formu oprese (Graham, Schiele, 2010). Obdobně byly zdrojem i další přístupy, které se zabývaly diskriminací jako například feministická sociální práce, zmíněná „radikální“ práce a „strukturální teorie“. Vzhledem k jejich návaznosti na rozmanité výše zmíněné teorie a vnitřní pestrost je vhodnější užívat termín AOP v plurálu. (Brown, 2012)

Navrátil (2001) jejich vznik dává do souvislosti s potřebou některých západních zemí čelit výbušným sociálním problémům, které se týkaly vztahu většinové společnosti a převážně etnických menšin (jejich sociálního vyloučení). Jednalo se například o konflikty vyvolané kolem pobytu běženců z Východu v Německu, vzrůstající kriminalitu a nepokoje mezi původně africkým obyvatelstvem ve Velké Británii a ve Spojených státech amerických. (Navrátil, 2001)

Jedná se o přístup, který se prosazoval především ve Velké Británii. Navázal na dílčí proudy, které se zabývaly specifickými formami diskriminace (viz výše), a do značné míry je nahradil, protože zohledňuje více forem útlaku současně. Všechny tyto proudy mají společný důraz na lidskou diverzitu (různorodost), mnohočetnost nerovností, marginalizaci, znevýhodnění a zaměřenost na boj proti opresi. AOP od nich odlišuje důraz na vícečetnost a provázanost různých forem útlaku. Dílčí proudy, zaměřené na opresi například pouze žen, ras, etnik apod., jsou velmi často kritizovány za určitou jednostrannost či redukcionismus na vlastní oblast oprese. Právě v reakci na jednostrannost jiných perspektiv se stalo poznávacím znamením AOP **analyzování propojených forem útlaku**. (Graham, Schiele, 2010). V centru jejich pozornosti jsou diverzita, rozdíly a inkluze (Brown, 2012). Zdá se, že se také slibně rozvíjejí v Kanadě, kde se ovšem do

značné míry prolínají s tzv. „post-koloniální sociální prací“, zaměřenou na opresi původních obyvatel Kanady.

Pro tento přístup jsou někdy využívána i jiná označení – např. „*empowerment*“ (česky „zplnomocnění“ dle jednoho z hlavních cílů AOP), „*social justice*“ (česky „sociální spravedlnost“), nebo dokonce „strukturální sociální práce“ (která bývá ztotožňována i s „radikální“ sociální prací). (Peters, 2012) V kontextu USA se někdy hovoří o paradigmatu „*equality-of-oppressions*“, což lze přeložit jako „paradigma rovnosti opresí“. Již samotný název tohoto paradigmatu ukazuje, že hlavní ideou tohoto přístupu je rovnocennost všech forem oprese, kdy žádná není považována za více či méně důležitou. Všechny formy oprese jsou součástí jednoho systému dominance (Graham, Schiele, 2010).

Dalrymple a Burke (2006) odlišují „antidiskriminační“ a „antiopresivní“ praxi. Zatímco „**antidiskriminační praxe**“ se opírá především o změnu práva a politiky jako cesty k dosažení změny, tak AOP jsou širěji orientované, protože se zaměřuje i na skryté mechanismy oprese. Dle AOP nestačí měnit systém pouze prostřednictvím práva a politiky, protože oprese je zakořeněna mnohem hlouběji v kulturních a sociálních institucích a v myslích lidí.

I AOP lze nalézt jak v modernistické podobě (např. Dominelli), tak v postmodernistické verzi (např. Brown). Postmodernistická AOP vznikla jako kritika universalismu modernistické AOP, její předkládané iluze objektivní pravdy a iluzorní vědecké racionality. Polemizuje s představou „pravdy“, která lidem předkládá, co je správné a jak by měla fungovat společnost. Svět je příliš komplikovaný, aby bylo možno nalézt jedinou představu „správného fungování světa“. (Graham, Schiele, 2010) V případě AOP je asi největším rizikem jeho modernistické verze, že bude zobecňovat určitou zkušenost oprese na všechny příslušnice skupiny. (Brown, 2012) Například některé perspektivy feminismu mají tendenci předpokládat, že všechny ženy podléhají stejné opresi, přestože se pravděpodobně bude lišit zkušenost „černé“ a „bílé“ ženy, nebo dvou žen různého věku.

„**Opresi**“ lze vymezit jako strukturální znevýhodnění určitých společenských skupin, kterým jsou upírána některá práva, která jsou jinak běžně dostupná většinové společnosti, či jejím elitám. Cílem AOP je analyzovat všechny podoby oprese. Young (in Graham, Schiele, 2010) rozlišuje tyto podoby „oprese“: marginalizaci, bezmoc, vykořisťování,

kulturní imperialismus (je spojen s aplikací kulturních stereotypů ze strany dominující skupiny) a násilí.

V českém kontextu zpracoval teorii AOP Navrátil (např. 2001), což je i důvodem, že klíčové teze tohoto přístupu budou prezentovány velmi stručně. Východiska tohoto přístupu jsou v mnohém podobné „radikální sociální práci“. Níže budou uvedeny klíčové principy AOP.

5.1.1 „Oprese“ jako spojitý jev

Zásadní je „opresi“ porozumět a akceptovat, že různé formy „oprese“ působí ve vzájemné interakci. Ovlivňují životy lidí sice odlišně, ale mají společnou dimenzi utlačování, jsou to vzájemně spjité jevy. (Brown, 2012) Zároveň je třeba reflektovat časoprostorovou podmíněnost, v níž jsou tvořeny a interpretovány životní zkušenosti lidí a další události. Smysl, který je těmto událostem dáván je odrazem místa a času, ve kterých se staly. To je také principem „oprese“, která plyne z toho, že určité charakteristiky jsou v daném prostoru a čase vnímány jako hodnotnější a hierarchicky nadřazené jiným. (McDonald, 2006)

5.1.2 „Osobní je politické!“

AOP se hlásí k tezi „*Osobní je politické!*“, která vede k chápání osobních zkušeností a příběhů jako ukotvených v širším sociálním kontextu. AOP se zaměřují na analýzu provázanosti mezi sociálními strukturami a individuální zkušeností lidí, která plyne z takových charakteristik jako gender, rasa/etnicita, sexuální orientace, věk, postižení či jiné znevýhodnění. Cílem AOP je zpochybnění a odstranění opresivních hodnot a praktik na mikro, mezo i makroúrovni (Curry-Stevens, 2012), neboli diskriminované zplnomocnit či emancipovat, aby se „opresi“ postavili. Stejně jako ostatní proudy „kritické sociální práce“ považuje problémy lidí za zaviněné strukturálními příčinami – především sexismem, rasismem, heterosexismem, ageismem apod. (McDonald, 2006).

Součástí AOP může být i **komunikace s těmi, kteří mají moc**, s lidmi privilegovanými (politiky, úředníky, manažery organizací apod.) Curry-Stevens (2012) zkoumala, jak je přesvědčit, aby i oni podpořili změnu systému a sociální spravedlnost. Jedná se o klíčovou dovednost, kterou by obhájci práv klientů i aktivizovaní klienti měli mít. Z jejího výzkumu vyplynulo, že jako hlavní motivátory může být užitečné využít:

1. empatii (povzbuzovat empatii s utlačovanými například formou příběhů, které vypráví přímo utlačovaná osoba, nebo obhájce práv),
2. lidských hodnot a přesvědčení (dovolávat se sdílených představ, co je a co není žádoucí),
3. spirituální učení a hodnoty (je spojeno položením otázky, odkud se vzal náš morální kompas, lze využít víry),
4. vlastní zájem (např. sociální nepokoje nás zničí všechny),
5. vina (např. za privilegované místo v systému, či za participaci na systému, který jiné utlačuje),
6. vztek (např. vůči nespravedlnosti, vůči špatné politice),
7. touha zanechat po sobě odkaz (např. se takováto motivace příkládá kanadskému premiérovi Jeanu Chretienovi, který prosazoval legalizaci manželství pro gaye a lesby), (8) univerzální touha po spravedlnosti (vychází z předpokladu, že všichni touží po spravedlivé komunitě bez utlačovaných).

5.1.3 Zplnomocňující přístup

„Zplnomocňující přístup“ pomáhá lidem převzít kontrolu nad jejich životy. Lze ho vymezit jako podporu schopnosti klientů ovlivňovat lidi, organizace a prostředí, které působí na jejich život, získávat a rozvíjet moc a kontrolu nad svým životem a životem jejich komunity (Lassiter, Dew, Newton, Hays, Yarbrough, 2006). Thompson (in Navrátil, 2001) důrazně rozlišuje mezi „zplnomocněním“ (*empowerment*) a uschopněním (*enabling*). Zatímco „uschopnění“ (vlastní konvenční sociální práci) znamená, že sociální práce umožňuje lidem vytvořit strategie, kterými se vyrovnají s podmínkami jejich života, tak „*empowerment*“ znamená nejenom se přizpůsobovat, ale naučit se převzít kontrolu nad vlastními životy i životními podmínkami. Např. Clarke a Wan (2011) popisují, jak zplnomocňují imigrantky a imigranty na středních školách v Kanadě skrze kritickou diskuzi o strukturálních nerovnostech na školách a hledání cest, jak mohou sami klienti tyto nerovnosti odstraňovat.

Podmínkami „zplnomocňujícího přístupu“ jsou principy spravedlnosti, rovnosti příležitostí a partnerství pracovnice a klienta. Zároveň je reflektováno, jak je takové partnerství „zapeklité“, vzhledem k apriorní mocenské nerovnosti mezi pracovníci a klientem. (Healy in Dalrymple, Burke, 2006) AOP také zdůrazňuje princip „minimální

intervence“, což znamená převádět maximální odpovědnost za situaci na klienty, aby sami získali kontrolu nad svými životy (Payne, 1997).

Jeden z přístupů AOP rozpracovali **Dalrymple a Burke** (in Payne, 1997), kteří pracují s klienty na třech různých úrovních. Nejprve s nimi rozebírají jejich „pocity“, když se snaží snížit důsledky osobní zkušenosti, která vedla klienta k pocitům bezmoci. Velký důraz kladou na osobní příběh. Poté se zaměřují na „myšlenky“, což znamená, že podporují klientovo pozitivní sebeohodnocení, které má napomoci posílit jeho schopnost přebrat kontrolu nad jeho životem. Třetí krok se zaměřuje na změnu „jednání“ a už jde o hledání možností spolu s klientem, jak změnit fungování opresivních systémů, které působily na klienta.

Například Lassiter, Dew, Newton, Hays a Yarbrough (2006) rozvíjeli metodiku antiopresivního přístupu pro gay/lesbické rodiče. Zjistili, že je třeba s klientkami a klienty pracovat jak na posílení vnitřních faktorů, tak vnějších faktorů. V rámci „interních faktorů“ doporučují podpořit vlastní sebe-akceptaci rodiče (hrdost na to, že je gay či lesba), osvobodit od tradičních genderových stereotypů (např. být pečující muž, neznamena být slabý muž, partnerský vztah nemusí být striktně rozlišován na ženskou a mužskou roli apod.), posilovat hodnotu rodičovství (např. jeden z gay rodičů popisoval, jak pro něj bylo důležité adoptovat ročního HIV pozitivního chlapce, protože věděl, že ho nikdo jiný nechce, že mu může dát větší naději na život a že i pokud zemře, tak zemře s vědomím, že byl milován) a schopnost resilience (vyrovnat se s problémy a překážkami). Vedle toho považují za nezbytné podpořit stejnopohlavní rodiče ve vztahu k „externím faktorům“, což znamená pomoci jim zajistit si sociální podporu na úrovni rodiny, přátel i širší komunity. V rámci toho se jako klíčová jevila potřeba integrovat partnerku či partnera do role sekundární rodičovské role v případě dětí z předchozích partnerství. Další potřebou bylo zplnomocňovat děti, aby ustály společenské stereotypy a předsudky (ve smyslu učit být děti hrdé na jejich rodiče, jak popisovala jedna z leseb, kdy se její 13letý syn ve škole zeptal spolužáků, kteří se mu posmívali: „*Moje máma je lesba, máte s tím nějaký problém?*“). Poslední potřebou, kterou rodiče poptávali, byly podpůrné komunitní zdroje, čímž mysleli dostupné podpůrné poradenství, zdravotní služby a právní pomoc.

5.1.4 Kritická reflexivita

Protože AOP předpokládají, že „moc“ je přítomná ve všech úrovních života klientů, stává se jedním z jejich ústředních témat. Proto je nezbytná i „kritická reflexivita“ (citlivost vůči opresi) pracovnice vůči vlastním hodnotám, životním zkušenostem, rozdělení moci a vlivu všech těchto aspektů na vztahy a práci s klienty. (Dalrymple, Burke, 2006) Např. Clarke a Wan (2011) si všímají, jak jsou v Kanadě při práci s přistěhovalci užívány ze strany sociálních pracovníků jednostranné asimilační praktiky, kdy se přistěhovalci učí, jak „kanadsky“ správně mluvit, jak se oblékat, jak se chovat. Lidé se pouze učí adaptovat se na hodnoty dominantní společnosti a jejich vlastní kultuře je ponechán minimální prostor. Takto sociální pracovníci mohou nezamýšleně participovat na opresi.

Vedle společenské oprese je třeba reflektovat i opresivní tlaky kultury organizace, ve které pracovník pracuje (Payne, 1997). Clarke a Wan (2011) opět na práci s imigrantkami upozorňují, že opresivně může působit i rozložení moci v organizacích, které jsou silně genderované (na vedoucích pozicích jsou muži, zatímco ženy působí v přímé práci) a rasově segregované (vedoucí pozice jsou obsazeny lidmi „bílé“ rasy), což vše může vést k implicitnímu rasismu a sexismu.

Důležité je užívání anti-diskriminačního či korektního jazyka (Hopton, 1997), tedy vyhýbat se v komunikaci nejrůznějším stereotypům a zjednodušením (např. automatické spojování témat kriminalita a Romové, homosexuálové a promiskuita, chudí a zneužívání dávek apod.). I sociální pracovnice se mohou stát zdrojem oprese, pokud nebudou reflektovat opresivní stránky systému i své vlastní (Thompson in Navrátil, 2001). Níže jsou uvedeny příklady oprese ze strany sociální pracovnice, které byly zjištěny v narativním sebe-výzkumu k rozhodování se v dilematech mezi informační povinností a mlčenlivostí v rámci sanace rodiny (Janebová, 2010):

Do nižší třídy jsem si subjektivně zařadila pouze jedinou klientku, a to paní Kukačkovou, ke které se vážou zkoumané situace „násilí Jarď“⁵², „absence bydlení“⁵³, „stěhování do Ostravy“ a „těhotenství“⁵⁴. Bylo to dáno mým subjektivním vnímáním jejího způsobu

⁵² Klientka mezi řečí prohodila, že Jarď praštil ji i svou šestnáctiletou sestru. Za dilematickou jsem tuto situaci považovala z toho důvodu, že jsem se začala kvůli Jarďově agresivitě obávat o bezpečí matky i dcer.

⁵³ Klientka neměla tři týdny před vypovězením nájemní smlouvy bydlení (v textu označuji jako „absence bydlení“) a uvažovala o odstěhování se do Ostravy (v textu označuji jako „stěhování do Ostravy“). V prvním případě jsem se obávala, co bude s dětmi, pokud rodina zůstane bez domova, ve druhém mě děsila možná nekontrolovatelnost situace, pokud by se klientka dostala z dohledu daného OSPOD.

⁵⁴ Čtvrtá situace souvisela s těhotenstvím paní Kukačkové, o kterém mě důvěrně informovala a které chtěla utajit před OSPOD.

života (stěhování z místa na místo, které ona sama nazývala „kolotočářský“ způsob života), sociální situací (zadluženost, exekuce, příjmy pouze ze sociálních dávek) a rodinnou situací (sedm dětí, část v ústavní výchově). Při analýze jsem si kladla otázku, zda je to náhoda, že právě k této klientce se vztahuje nejvíce dilematických situací, nebo zda je jejich vyšší výskyt právě důsledkem mého vnímání klientky jako příslušnice nižší třídy.

V souvislosti s paní Kukačkovou jsem našla z přepisů rozhovorů i ze svých poznámek několik náznaků, které lze interpretovat jako „nadřazenost“ nad klientkou. Za prvé se u mě objevila tendence vykládat si větu, „ale nikomu to neříkejte“ jako neschopnost klientky pochopit mou roli, tedy jako sníženou inteligenci. Stejným způsobem jsem si vysvětlovala situaci, kdy nezačala hovořit o tom, že ji kurátor seznámil s podaným návrhem na předběžné opatření. Za druhé jsem ji považovala za „neschopnou komunikovat s lidmi a institucemi“, jak ukazuje má poznámka k situaci (P2), kdy hledala byt: „...zavládá velká skepse vzhledem ke vzhledu a chování klientky, které, dle našeho názoru, hrají velkou roli v tom, že ji nájemci a realitky odmítají, neboť klientka působí nespolehlivě, nedůvěryhodně, jako „socka“, má černé zuby“. Za třetí jsem pracovala s představou paní Kukačkové jako matky „neschopné ochránit děti“, což ukazují moje obavy o „nekontrolovatelnost situace“ (P3) a „ztrátu kontroly nad rodinou“ (P3) v případě odstěhování se klientky do Ostravy. A za čtvrté jsem zautomatizovaně předpokládala, že „péče o děti bude špatná“. Ukazují to mé poznámky: „Informace pro mě byla na jednu stranu šokující, protože jsem si představila další zanedbávané dítě, které přijde na svět, dalšího klienta OSPOD, či jiných sociálních pracovníků.“ (P3)

Když jsem si kladla otázku, zda mám sklon k převádění strukturálních problémů do individuální roviny, zjistila jsem, že tento sklon mám opět pouze u paní Kukačkové. Nevyhovující péči o děti ze strany paní Kukačkové jsem totiž popisovala (P4) výhradně jako individuální problém klientky. Naopak mé úvahy postrádaly otázku, jak může být nevyhovující péče o děti ovlivněna chudobou, ve které paní Kukačková žila. Tento způsob přemýšlení o situaci klientky by mohl být označen jako „ukázňování“ ve Foucaultovském slova smyslu (převádění strukturálních problémů do individuální roviny skrze jemné strategie moci).

Ještě v jednom ohledu jsem našla svůj neadekvátní přístup k paní Kukačkové. Stalo se tak v situaci „absence bydlení“, kdy jsem považovala a prosazovala za nejlepší způsob, jak hledat bydlení internet, a byla jsem naštvaná na klientku, když tento způsob hledání bytu odmítala. Klientka argumentovala tím, že na internetu inzerují především realitní kanceláře vyžadující kauci a provizi, na kterou ona neměla peníze. Přestože byl argument logický, v rozhovoru jsem ji (R2) stále tlačila k hledání na internetu, vhodnému spíše pro střední třídy, pro které kauce a provize nejsou takovým problémem.

5.1.5 Zásadní role „posouzení“

Zásadním tématem AOP je „posouzení životní situace klienta“, které by mělo podléhat následujícím ústředním otázkám (Thompson, 1997):

- Je životní situace klienta poznamenána nějakou formou znevýhodnění?
- Jaké formy diskriminace klient zažívá?

- Jak diskriminaci podporuje ideologie?
- Nepodporuji diskriminaci klienta jako sociální pracovníce/pracovník?

Thompson (1997) navrhl jako techniku kvalitního „posouzení“ tzv. „P-C-S analýzu“, která pomáhá porozumění roli nerovností a diskriminace v individuální situaci klienta. Každé z písmen znamená jednu z dimenzí lidského života, kterou by měla sociální pracovníce reflektovat. P-dimenze se týká personální (*personal*) roviny (zahrnuje osobní zkušenost, historii potřeby, pocity jednotlivce), C-dimenze zahrnuje kulturní (*cultural*) rovinu (zabývá se kulturně sdílenými způsoby jednání a myšlení) a S-dimenze strukturální (*structural*) rovinu (pozornost je věnována institucionalizaci oprese ve společnosti). „Posouzení“ by vždy mělo respektovat hodnotu „jedinečnosti“ každého člověka.

5.2 Příklad implementace „antiopresivní sociální práce“⁵⁵

5.2.1 Příklad č. 1: Pedagogika utlačovaných Paula Freireho

Za praktický příklad implementace AOP do praxe lze považovat „pedagogiku osvobození“ Paula Freireho (1974). Paulo Freire (1921-1997) byl brazilský pedagog, jehož teorie „pedagogiky osvobození“ měla rozsáhlý a rozmanitý vliv. Jeho nejznámější kniha *Pedagogika utlačovaných* je využívána zejména pedagogy ale i sociálními pracovníci, které se zajímají o způsoby, jimiž vzdělání může pomoci posílit a osvobodit lidi utlačované politickými, hospodářskými, sociálními nebo ideologickými mocenskými strukturami. Lze si představit využití tohoto přístupu například s cílovými skupinami, jako jsou lidé bez domova, Romové, chudé ženy, ale využití může být samozřejmě mnohem širší.

Freire rozvinul svou teorii s cílem osvobodit utlačované vrstvy lidí, když pracoval pro program gramotnosti dospělých mezi brazilskými rolníky a továrními dělníky. Po několika málo letech své práce byl navzdory výrazným úspěchům při výuce dospělých zatčen brazilskou vojenskou vládou a uvězněn za myšlenky a akce, které byly považovány za nebezpečné. Po sedmdesáti dnech strávených ve vězení byl propuštěn a požádán, aby opustil zemi. Žil v Bolívii, Chile, v Massachusetts (kde vyučoval na Harvardově

---

⁵⁵ Subkapitola je z větší míry postavena na přímých citacích Freireho v překladu Šenkyříka. Je to učiněno záměrně, protože jazyk Freireho je (i v překladu) natolik charismatický, že k přiblížení tohoto přístupu může lépe sloužit úryvek jeho myšlenek, než komplexní představení, které již navíc učinil například Navrátil (2001).

univerzitě) a ve Švýcarsku. V osmdesátých letech se vrátil do Brazílie. V roce 1985 se stal ministrem školství. V roce 1986 obdržel Cenu UNESCO za vzdělávání. (Šenkyřík, 2001)

„Freire věřil, že je nezbytné „napřed přečíst svět, než začneme číst slova“. Jeho přístup ke vzdělání v gramotnosti kladl důraz na politické, sociální a ekonomické kontexty životů jeho studujících. Ve své práci se jim snažil pomoci porozumět silám, které ovlivňují jejich životy, aby nad nimi mohli začít sami získávat moc, která by jim naopak pomohla jejich svět změnit. Jelikož sám vyrostl v chudobě, rozuměl „kultuře ticha“, v níž žijí hospodářsky marginalizovaní lidé. Rozuměl jejich nepřekonatelné vzdálenosti od světa mocných, jejich neschopnosti ozvat se hlasem svého kulturního prostředí a chápal, že právě toto „ticho“ je třeba překonat, aby se jeho studenti stali aktivní složkou svého světa. Systém vzdělání však obvykle tuto „kulturu ticha“ podporoval a povzbuzoval, protože školy až příliš často slouží potřebám nespravedlivé společnosti, místo potřebám utlačovaných studentů. (Šenkyřík, 2001)

Freireova „pedagogika utlačených“ nabízí studujícím získat moc nad svým světem skrze pojmenování jejich problémů a analýzu příčin, jež tyto problémy způsobují. Klade ji do protikladu k tradičnímu vzdělávání, které studujícím pouze říká, co mají znát, zatímco Freireovo „vzdělání formulováním problémů“ povzbuzuje studující, aby sami kladli vlastní otázky, zkoumali svůj svět, sledovali vlastní zájmy. Freireovo psaní má silný reformní nádech, protože cílem vyučujících má být změna existujících struktur moci tím, že dají svým studujícím sílu pozitivně měnit svět. Freire věřil, že školy by měly studujícím pomáhat, aby se stali nezávislými, aktivními a odpovědnými příslušníky společnosti, kterou dokážou proměnit. (Šenkyřík, 2001)

Freire rozlišuje mezi tzv. „bankovním“ konceptem vzdělávání a „osvobozujícím“ vzděláváním. **„Bankovní“ koncept** se vyznačuje rozdělením rolí mezi vyučující (subjekty), které mají za úkol naplnit studující obsahy svého vyprávění, a žáky/ně (objekty), které mají pasivně přijímat vyprávěné. Tyto obsahy jsou odcizené od studujících i od skutečnosti, protože vyučující vedou studující pouze k mechanickému memorování vyprávěných obsahů. Studujícím jsou povoleny pouze přijímání, zařazování a ukládání vkladových položek. Čím lépe vyučující nádoby (studující) naplní, tím lepším učitelem je. Čím pokorněji nádoby svolí k svému naplnění, tím lepšími jsou studentkami. V bankovním konceptu vzdělání představují vědomosti dar poskytovaný těmi, kteří se pokládají za informované, lidem, které pokládají za neinformované a nevědoucí. Projektování naprosté nevědomosti do druhých, charakteristická vlastnost ideologie útlaku, popírá vzdělání

a vědomosti jako proces zkoumání a dotazování. Vyučující představuje sám sebe studujícím jako jejich nezbytný protiklad, jako vědoucí osobu, zatímco studující jsou ti, kteří jsou absolutně nevědomí. Jejich nevědomost zároveň odůvodňuje existenci vyučujících, protože kdo jiný by jim jinak řekl, jak mají věci fungovat „správně“? (Šenkyřík, 2001)

„Bankovní“ koncept vzdělání považuje lidi za přizpůsobivé, poddajné bytosti. Čím více studující pracují na uskladňování svěřených vkladů, tím méně rozvíjejí své kritické vědomí, což jim nakonec brání, aby vstoupili do světa jako lidé, kteří ho budou přetvářet. V čím větší míře přijmou pasivní roli, která jim byla předepsána, tím více mají sklon se jednoduše přizpůsobit světu v jeho stávající podobě a fragmentárnímu pohledu na skutečnost, který si v sobě uložili. Schopnost bankovního konceptu vzdělání minimalizovat nebo anulovat tvůrčí sílu studujících a naopak stimulovat jejich důvěřivou lehkověrnost slouží zájmům utlačovatelů, kteří nemají zájem o objevování světa ani o jeho proměnu. Utlačovatelé využívají své „humanitářství“ k zachování stavu, z něhož těží. Reagují tudíž téměř instinktivně proti jakýmkoli experimentům ve vzdělávání, které podněcují kritické schopnosti a nejsou v souladu s parciálním viděním reality, nýbrž neustále hledají vazby spojující jednotlivé body a otázky vzájemně mezi sebou. Zájmem utlačovatelů je proměna vědomí utlačovaných, nikoli proměna situace, která je utlačuje. Čím více se podaří přimět utlačované k přizpůsobení se situaci, tím snadněji je lze ovládat. (Šenkyřík, 2001)

Oproti tomu „osvobozující“ koncept vzdělávání popisuje Freire (1974) následovně (citováno v překladu Šenkyříka):

Lidé opravdu oddaní svobodě musejí odmítnout bankovní koncept vzdělání jako celek a přijmout místo něj koncept člověka jako myslící, vědomé bytosti a vědomí jako vědomého zájmu o tento svět. Musejí opustit vzdělávací cíl v podobě předávaných poznatků a nahradit ho předkládáním problémů lidí v jejich vztahu se světem.

..
Osvobozující vzdělání spočívá na skutcích poznání, nikoli na předávání informací. Jde o poznávací situaci, v níž poznatelný předmět (což zdaleka není konec aktu poznání) zprostředkovává vztah mezi činitelem poznání – učitelem na jedné straně a studenty na straně druhé. Praxe vzdělání vytyčujícího problému tudíž vychází z předpokladu, že se vyřeší rozpor mezi učitelem a žákem. Dialogické vztahy – nepostradatelné pro způsobilost účastníků zkušenostního poznávání spolupracovat při vnímání poznávaného objektu – jinak nejsou možné.

Skrze dialog přestává existovat učitel studentů, mizí i studenti učitele a vynořuje se nový pojem: studující učitel mezi vyučujícími studenty. Učitel už není pouze tím, kdo učí, ale tím, kdo se také učí sám v dialogu se svými studenty, kteří na oplátku rovněž vyučují, zatímco jsou učenými. Stávají se společně odpovědní za proces, v němž všichni rostou. V tomto procesu přestávají platit argumenty založené na „autoritě“; aby se mohla uplatnit,

musí autorita stát *na straně svobody*, nikoli *proti* ní. Zde nikdo neučí druhého, ani se neučí sám. Lidé se učí navzájem, zprostředkovaně skrze svět, skrze poznatelné objekty, které v bankovním konceptu vzdělávání „vlastní“ učitel.

..

Metoda vytyčování problémů neštěpí aktivity studujícího učitele: „nepoznává“ v jednu chvíli a „nesděljuje“ v druhé. On „poznává“ neustále, ať už si připravuje projekt, nebo vede dialog se svými studenty. Nepovažuje poznatelné objekty za svůj soukromý majetek, nýbrž za předměty zkoumání svého i svých studentů. Tímto způsobem pedagog vytyčující problémy neustále re-formuje své úvahy úvahami studentů. Studenti – už žádní poslušní posluchači – jsou nyní kritickými spoluvýzkumníky v dialogu se svým učitelem.

..

Studenti, kteří budou v rostoucí míře stavěni před problémy vztahující se k nim samotným ve světě a se světem, budou v rostoucí míře tuto výzvu pociťovat spolu se závazkem na ni odpovídat. Jelikož budou tuto výzvu vnímat ve spojení s ostatními problémy v celkovém kontextu, nikoli jako teoretickou otázku, výsledné porozumění bude v rostoucí míře kritické, a tudíž stále méně odcizené. Jejich odpověď na výzvu podnítí nové výzvy následované novým porozuměním; a postupně studenti začnou sami vůči sobě cítit závazek.

Vzdělání jako praxe svobody – oproti vzdělání jako praxi ovládnutí – popírá představu, že člověk je abstraktní, izolovaný, nezávislý a odtažitý od světa; rovněž popírá myšlenku, že by svět existoval jako realita nezávislá na lidech. V těchto vztazích jsou vědomí a svět simultánní: vědomí nepředchází světu, stejně jako svět nepředchází vědomí.

..

Ve vzdělávání vytyčením problémů lidé rozvíjejí svou schopnost kriticky vnímat *způsob, jímž existují* ve světě, *s nímž* a *v němž* se identifikují sami se sebou; přicházejí k poznání světa nikoli jako statické reality, nýbrž jako reality stále se proměňující, transformující. I když dialektické vztahy mezi lidmi a světem existují nezávisle na tom, jak jsou tyto vztahy vnímány (nebo zdali jsou či nejsou vnímány vůbec), je rovněž pravdou, že podoba činů, k nimž se lidé odhodlají, je do značné míry funkcí toho, jak sami sebe ve světě vnímají. Učitel-student a studenti-učitelé tudíž simultánně reflektují sami sebe a svět, aniž by tuto reflexi oddělovali od skutků, takže nastolují autentickou podobu myšlenky a činu.

Z citace Freireho textu vyplývá, že mezi klíčové principy „pedagogiky osvobození“ patří vedení dialogu mezi sociální pracovníci a utlačovanými, kontrola vlastní moci ze strany vzdělávajících, zplnomocnění (zapojení vzdělávaných do interpretace a řešení svých problémů). Vedle toho Navrátil (2001) uvádí jako principy „kulturní alfabetizaci“, což je prohlubování vědomí vlastní kultury, nebo „kodifikaci a dekodifikaci“, které sestávají nejprve z popisu nějaké citlivé situace a následné diskuze, jejímž cílem je demaskovat strukturální příčiny oprese.

5.2.2 Příklad č. 2: „Divadlo utlačovaných“ Augusta Boala

Jedním z hlavních následovníků Paula Freireho, kteří navázali na jeho práci a kritiku společnosti, byl brazilský režisér, dramatik, teoretik, spisovatel a pedagog Augusto Boal (1931 – 2009), autor knih *Theatre of the Oppressed* (Divadlo utlačovaných) a *The*

Aesthetics of the Oppressed (Estetika utlačovaných). „**Divadlo utlačovaných**“ je souhrnem mnoha technik, her a cvičení, které Augusto Boal považoval za zbraň proti politickému útlaku a kterou rozvíjel zhruba od 60. let 20. století. Hlavní myšlenkou Augusta Boala bylo obnovit chybějící dialog mezi lidmi skrze uměleckou formu, kterou propůjčuje divadlo. Jeho cílem bylo docílit v každém člověku „revoluce“, která se projeví ve schopnosti zkoumat a odhalovat utlačující sociální realitu a bojovat proti „každodenní invazi“ privilegovaných ideologií. (Remsová, 2011)

Pedagogický princip „divadla utlačovaných“ je založen na transformaci jedince skrze samotný proces tvorby, který Boal považoval již sám o sobě za transformativní. Věřil, že skrze tvůrčí estetický proces, který podrobuje kritickému zkoumání konflikty námi žité sociální reality, lze dosáhnout nejenom vlastního odhalení a poznání sociální reality, ale také její transformace. K divadlu utlačovaných patří solidarita, kdy poznání vlastního útlaku produkuje další práci s různými skupinami utlačovaných, a tím dochází k postupné transformaci světa. Stěžejním pojmem „Divadla utlačovaných“ je „**útlak**“, který brání lidem v realizaci jejich pravého lidství. Právě okolo útlaku a se záměrem poskytnout lidem nástroje, aby ho dokázali rozpoznat a překonat, jsou vystavěny nástroje tohoto sociálně-divadelního směru. (Remsová, 2011)

Jedním z témat, na které upozorňoval v souvislosti s „útlakem“, byla „**konformita vězně**“. Jedná se o situaci, kdy je „útlak“ přijímán jako normální, protože se týká všech lidí náležejících k utlačované skupině. Boal (in Remsová, 2011: 40) to uvádí na příkladu norské ženy, která akceptovala situaci nižších platů žen s tím, že muži jsou za to hodní: „*Ženy tady dostávají za stejnou práci nižší platy než muži. Tu větu jsem již předtím slyšel mnohokrát v jiných zemích. Ale to, co řekla potom, mě rozesmutnilo. 'Ale víte, je to tak normální a muži s námi dobře vychází, takže to nevádí. Více pomáhají, protože mají více peněz.' Protože muži byli hodní, ženy přijaly fakt, že jsou hůře placeny. To je velmi smutné, protože se jedná o konformitu vězně. Vězně, který říká: 'Ano, jsem vězeň, ale můj pán je pánem i ostatním.' Ale to nic nemění na tom, že jste vězněm! Útlakem jsou podmínky, za kterých dostáváte za stejnou práci méně peněz než muži.*“

Utlačovaný v pojetí „Divadla utlačovaných“ není dle Boala člověk, který je v depresi doprovázené pasivní, ale člověk, který se aktivně pokouší nějakým způsobem osvobodit, avšak prohraje. Utlačovaný je člověk, který si v prezentovaném divadelním modelu klade otázku „*Co byste udělali na mém místě?*“ a zároveň se jedná o otázku, která motivuje

diváka, aby vstoupil do hry, hledal a vyzkoušel různé alternativy jednání v prezentované situaci útlaku. (Remsová, 2011)

„Divadlo utlačovaných“ Boal přirovnává k živému stromu, z jehož kmene vyrůstají různé větve – další jeho techniky, které jsou mezi sebou pevně spjaty filosofickým, etickým a politickým posláním tohoto divadla (Remsová, 2011). Remsová (2011) představuje tři techniky „Divadla utlačovaných“:

- Za prvé se jedná o „**Divadlo fórum**“ – „techniku, v níž je publiku (utlačovaným) předložen krátký příběh s problémovým tématem útlaku, v němž se protagonista – hlavní postava (utlačovaný) příběhu snaží bojovat proti antagonistovi (utlačovateli), avšak prohraje. Potom Joker (facilitátor) vyzve publikum k diskusi a také k jednání na jevišti. Boal připravoval představení o nejzávažnějších problémech v Riu, jako byly například nezaměstnanost, zdraví, bytové problémy, sexuální násilí, incest, postavení žen a mladých lidí ve společnosti, duševní zdraví, drogy, apod., které hrávali před zhruba třisetčlenným publikem. V „Divadle fórum“ se z pasivních diváků stávali aktivní herci, kteří pátrali po možných strategiích jednání, jak se proti útlaku v předložené situaci vzeprít.“ (Remsová, 2011: 44, 52)
- Druhou technikou je „**Duha touhy**“, která se zaměřuje skrze slova a živé obrazy na prozkoumání původu vnitřního útlaku v osobnosti člověka. Boal se původně věnoval výhradně tématům útlaku jako např. rasismus, sexismus, nevyhovující pracovní podmínky, nedostačující mzda, policie zneužívající svou moc, atd. Lidé, se kterými pracoval, však vedle této vnější formy útlaku, měli potřebu zabývat se také útlakem vnitřním jako např. osamělost, nemožnost komunikovat s druhými, strach z prázdnoty atd. Augusto Boal tomuto útlaku nejprve nevěnoval pozornost, ale postupně začal svůj původní postoj vůči těmto neviditelným formám útlaku přehodnocovat. Uvědomil si, že díky své zkušenosti s krutou a brutální silou útlaku v Brazílii vždy hledal k boji proti tomuto útlaku pouze konkrétní „policisty“, kteří tuto moc aplikovali. Avšak začal se zabývat myšlenkou, jací „policisté“ způsobují tento neviditelný vnitřní útlak. Vyslovil hypotézu, „že *policisté jsou sice v našich hlavách, ale jejich velitelství a kasárna jsou venku.*“ a začal hledat, jak se tito „policisté“ dostávají do našich hlav a vynalézt způsob, jak je odstranit. Technika „Duha touhy“ spočívá v myšlence, že všechny morální a politické hodnoty společnosti, všechny její struktury dominance a moci, všechny její mechanismy útlaku jsou prostoupeny také v nejmenších jednotkách naší

sociální organizace, jako jsou např. jedinec, pár či rodina. Každý jednotlivý příběh člověka tak může být zobecněn na celou společnost. (Remsová, 2011: 49-51)

- Třetí technikou je „**Legislativní divadlo**“, jehož cílem bylo převést návrhy vzešlé z publika „Divadla fórum“ do zákonné podoby. „Legislativní divadlo“ dokázalo hravou formou prostřednictvím „Divadla fórum“ vtáhnout do politiky i lidi, kteří se o politiku příliš nezajímali. Zapojením se do diskuse v „Divadle fórum“ se tito lidé přímo podíleli na tvorbě legislativy, neboť návrhy publika byly zpracovávány odborným týmem do podoby vyhlášek a zákonů, které byly potom dále podstoupeny městské radě k projednání. Boal propojil své aktivity v „Divadle utlačovaných“ s politickým působením v místní radě Rio de Janeiro a každodenní problémy utlačovaných přenášel do „Legislativního divadla“, kde byly hledány cesty jak převést návrhy diváků do zákonů a vyhlášek. Během Boalova mandátu bylo navrženo 39 zákonů a schváleno 13 městských vyhlášek. Po ukončení jeho mandátu v roce 1997 byl prosazen první brazilský zákon o ochraně svědků zločinu na federální úrovni. (Remsová, 2011: 50-55)

Mertová (2006) uvádí jako další techniky například „Novinové divadlo“ (odhaluje manipulaci masových sdělovacích prostředků poplatných dominující ideologii), „Neviditelné divadlo“ (probíhá venku či ve veřejném prostoru k nic netušícím kolemjdoucím a jeho cílem je vytrhnout lidi z lhostejnosti), „Divadlo fotorománu“ (pracuje s obláčkovými texty časopisů), „Divadlo mýtu“ (demaskuje skryté významy pohádek, pověr a legend), „Analytické divadlo“ (postavy divadla jsou charakterizovány v jejich sociálních rolích a je rozpoznáváno, jak se mění situace při změně sociálních rolí), „Divadlo rituálů a masek“ (odhaluje masky a rituály sociálního chování, které jsou určovány sociálními normami) či „Divadlo obrazů“ (lidské tělo zde funguje jako plátno či socha, které odhalují původní útlak a nabízí možné změny).

Koncepci „Divadla utlačovaných“ lze nalézt i v České republice. Například Katedra sociální pedagogiky Masarykovy univerzity takto pracovala se žáky základních a středních škol a představení realizovala jako součást preventivního programu. Remsová (2011: 64-65) znázorňuje strukturu představení následovně:

- Seznámení s účastníky.
- Průpravné hry a cvičení divadla utlačovaných.
- Vysvětlení pravidel divadla fórum:

- Joker (facilitátor, který zprostředkovává komunikaci mezi publikem a postavami)
- STOP (příběh se odehraje nejprve v celku, tak aby se s ním seznámili, a teprve při druhém hraní do něj mohou zasáhnout podle určitých pravidel. Při druhém hraní diváci stopují představení zvoláním STOP v situaci, kdy tuší, že by se některá z postav mohla zachovat pro ně nevhodným způsobem. Diváci mají právo vyměnit postavu na jevišti a zahrát situaci tak, jak si představují, že by se mohla postava zachovat, aby situace dopadla lépe než v původním příběhu. Dále mají diváci právo, pokud nechtějí přímo hrát na jevišti, navrhnout postavě, jak by se měla v dané situaci zachovat).
- Horká židle (aby diváci získali o postavách příběhu více informací, mohou si kdykoli kteroukoli z postav pozvat na tzv. horké křeslo a přímo s ní komunikovat, klást jí otázky).
- Vnitřní hlas (protože na horkém křesle nemusí postava vždy mluvit pouze pravdu, mají možnost se jí ptát na její tzv. vnitřní hlas. Postava pak pravdivě odpovídá, co si o situaci skutečně myslí, jak o problému přemýšlí.)
- Simultánní dramaturgie (diváci se stávají zároveň autory)
- Hra v roli.
- Dodržování charakteru.
- První přehrání „Divadla fórum“.
- Zahájení komunikace o tématu s Jokerem.
- Druhé chronologické přehrání „Divadla fórum“ zastavované publikem: Po úspěšných intervencích publika se další scéna odehrávala v závislosti na nové, změněné situaci.
- Zpětná vazba s publikem.
- Poděkování.

Mertová (2006) popisuje využití „Divadla fórum“ v rámci projektu Amaro Teatros na Základní škole Vranovská Brno, jehož cílem bylo nabídnout romským dívkám a chlapcům techniku dramatické výchovy jako prostředek k nalezení vlastní identity, seberepřijetí a konstruktivního řešení situací vnitřního nebo společenského konfliktu.

5.3 Kritika „antiopresivní/antidiskriminační“ sociální práce

AOP je kritizována za nedostatečnou hloubku analýzy, kterou věnuje každé partikulární formě oprese, a za to, že se pak individuální oprese může ztrácet ve snaze integrovat všechny typy oprese. (Peters, 2012) Na jedné straně je problematické zjišťovat, jak se jednotlivé formy oprese vzájemně kombinují a ovlivňují (obzvláště pro sociální pracovníce nevybavené znalostí sociologických výzkumných metod), a na straně druhé může vést tato snaha „analyzovat vše“ k tomu, že **zásadní forma oprese zůstane mimo pozornost sociálního pracovníka**. Například Graham a Schiele (2010) se domnívají, že postavení všech forem oprese na stejnou úroveň či rovnocenný postoj k jejich důležitosti mohou vést k podcenění rasismu ve společnosti. Sami utlačovaní nemusí vnímat všechny formy útlaku jako rovnocenné. Podle jejich názoru došlo díky prosazení AOP k zastínění problematiky rasismu.

Jiným zdrojem kritiky je **kooptování AOP mainstreamem sociální práce**. Přes svou na první pohled emancipační rétoriku, která klade důraz na politickou korektnost, mohou posilovat stereotypní způsoby práce. Především v modernistickém pojetí mají tendenci zdůrazňovat rozdíly mezi skupinami, používat opozita a hierarchie (např. „jiný“ ve smyslu „ne-normální“), což v důsledcích vede legitimaci rozdílů a upevňování moci dominující skupiny. (Peters, 2012)

Konkrétně na kritiku Freireho koncepce vzdělávání se mimo jiné zaměřuje Remsová (2011). Uvádí, že jedním ze zdrojů kritiky tohoto přístupu je, „že **není teoreticky plně rozvinutou a vyrovnanou filozofií**, ale že Freire rozvíjel pouze ty části výchovné koncepce, které jej zajímaly v kontextu jeho vlastních osobních zkušeností a soudobé politické a ekonomické situace v Brazílii. Jeho koncepce je tedy považována jen za jistou syntézu jeho výchovných perspektiv a přesvědčení a chybí jí řádné teoretické zakotvení pomocí argumentace v duchu tradičních akademických požadavků.“ (Navrátil in Remsová, 2001)

Remsová (2011) také připomíná kritiku, která Freireho koncept považuje jen za **omezeně aplikovatelný v jiném časoprostoru**, než byla Brazílie 40. až 60. let. Podle kritiků je natolik svázána s konkrétní situací v Brazílii v této době, tedy s obdobím revolučním a porevolučním, že ji v jiných podmínkách, např. podmínkách současné evropsko-americké společnosti, nelze použít. Sama se ovšem domnívá, že jde jen o to, jak Freireho poznatky implementovat do konkrétních kontextů různých zemí.

6 „Postmodernistická kritická perspektiva“ resp. „kritická teorie“ v sociální práci⁵⁶

Kluk: „*Nesnaž se tu lžici ohnout. Nejde to. Zkus si jen uvědomit pravdu.*“

Neo: „*Jakou pravdu?*“

Kluk: „*Že žádná lžice není.*“

Neo: „*Žádná lžice není?*“

Kluk: „*Lžice se neohýbá, to děláš ty.*“

Matrix

V poslední kapitole bude nejprve věnována pozornost měnícímu se kontextu sociální práce, jehož pochopení je klíčové pro porozumění „postmodernismu“ v sociální práci. Poté budou představeny klíčové principy „postmodernistické kritické perspektivy“, následně příklad její implementace do praxe na „diskursivní analýze“ Amy Rossiter a na závěr kritické připomínky.

6.1 Druhá vlna modernizace, postmodernismus a sociální práce

Vývoj sociální práce vždy odráží vývoj společnosti. Abychom pochopili, jak a proč sociální práce funguje, je třeba rozumět fungování společnosti. Proto Chytil (2007) zdůrazňuje potřebu sociálních pracovníků orientovat se v širších společenských souvislostech a kritizuje vzdělávání orientované na osvojování úzkých kompetencí orientovaných výhradně na poptávku trhu. Tím myslí požadavky zaměstnavatelů sociální práce, kteří často poptávají „dělníky sociální práce“, kterým stačí znát dávkové systémy, správný řád a konkrétní software. Jenže aby sociální pracovníci dokázali reflektovat, jak dominující společenské trendy ovlivňují jejich pojetí sociální práce, měli by mít přehled v oborech, které se věnují vývoji modernizace společnosti (např. historii a sociologii). Bez tohoto širšího porozumění, jak funguje sociální práce v měnící se společnosti, hrozí, že sociální pracovníci se stanou loutkami, které nevědomky klientům více škodí, než pomáhají. Sociální pracovníci si pravděpodobně budou muset vybrat, zda chtějí být trubci monotónně plnícími úkoly dominující ideologie, nebo zda chtějí být královnou, která přemýšlí a ovlivňuje dění. K přemýšlení je však třeba vědomí o společenském bytí a fungování. Na závěr odstavce nelze nezmínit, že lze předpokládat, že zaměstnavatelé budou poptávat spíše trubce, protože chtějí poslušné zaměstnané, kteří bez reptání plní

⁵⁶ Oba pojmy používám v následující kapitole jako synonyma.

jejich zadání. Všem praktickým dilematům sociálních pracovníků tak předchází jedno fatální filozofické, a to „vědět, tudíž konat a tudíž mít problémy, či nevědět, tudíž nekonat a tudíž se netrápit“.

Profesionalizovaná sociální práce je spojena se společností, která bývá označována jako „moderní“ či „industriální“. Vznikla jako reakce na **první fázi modernizace**, která se vyznačovala selháváním tradičních institucí jako širší rodina, sousedství, komunity – tedy tzv. **institucí primární sociability** (soudržnosti). Když tyto instituce přirozené podpory přestávaly být schopny fungovat jako opora a ochrana lidí v kritických situacích, začaly být uměle vytvářeny tzv. **instituce sekundární sociability**. (Keller, 2007) Jednou z nich je právě sociální práce, která nahradila tradiční sociální opory (Chytil, 2011). Jinými systémy sekundární sociability jsou například různé systémy pojištění, sociální stát či formální organizace specializující se na řešení různých sociálních problémů (např. domovy pro seniory nahradily výměnky a péči dětí o rodiče). První fáze modernizace vyvrcholila po druhé světové válce, kdy se se kladl důraz na sociální jistoty a společnost blahobytu.

V současné době se nacházíme ve **druhé fázi modernizace**, která se vyznačuje ztrátou celé řady jistot a nejasností dalšího vývoje (viz např. Chytil, 2007). Modernizace je tentokrát namířena proti institucím sekundární sociability a její součástí jsou požadavky na jejich zeštíhlení, redukci, odbourání, je zpochybňována jejich legitimita (např. sociální pracovníci již nejsou označováni jako ty, co pomáhají, ale jako ty, co problémy vytvářejí, protože svou pomocí zneschopňují lidi či pomáhají nezasluhujícím). Společnost ve druhé fázi modernizace se již označuje jako „postindustriální“, „reflexivní modernita“ (Ulrich Beck), „tekutá modernita“ (Zygmunt Bauman) či společnost „postmoderní“ (s tímto termínem bude pracovat následující text). (Chytil, 2007)

„Postmodernitou“ bývá označována široká škála změn charakterizujících současnou západní společnost, zatímco **„postmodernismus“** je teoretická pozice zaujímaná ke **společenským jevům** (Fawcett, Featherstone, 2000). Mezi znaky „postmoderny“ patří fragmentarizace lidského bytí, pluralismus, odmítání univerzálních principů a objektivního poznání. Odpůrci postmoderního bytí – tzv. „postmodernismus reakce“ - by použili přirovnání k chaosu, ztrátě tradičních hodnot, mizení jistot. Jeho zastánci – tzv. „postmodernismus odporu“ - opěvují toleranci, svobodu, respekt k rozdílnostem, multikulturalitu. (Janebová, 2005: 70)

Moderní společnost má své kořeny v období osvícenství 17. a 18. století, kdy začalo převládat přesvědčení, že svět lze vysvětlit racionálně pomocí vědeckých disciplín. Věda do značné míry nahradila Boha a převzala monopol na pravdu. I ona začala vytvářet „objektivní pravdu“, jak funguje svět. „Postmodernismus“ tuto víru v „**objektivní realitu**“ poznatelnou rozumem odmítá. (Kappl, 2005: 55) Za otce postmoderní skepse nad objektivním poznáním je považován Francois Lyotard (1993), který zpochybnil důvěryhodnost velkých metanarativních příběhů. Zatímco v moderní společnosti lidé věřili ve „velké příběhy“ jako náboženství, věda, demokracie, manželství, stát apod., tak „postmodernismus“ se vyznačuje jejich zpochybňováním, upozorňuje na jejich selhávání a hledá jejich mocenské aspekty. Nedůvěryhodnost těchto „velkých příběhů“ vede lidi na jedné straně k nejistotě, kde je vlastně pravda, ale na druhou stranu dává lidem prostor pro volbu mezi vícero výklady světa. To, co jedni nazývají morálním relativismem, mohou druzí považovat za příležitost k toleranci.

Například Wolfgang Welsch (1993) „postmodernu“ vítá, když oceňuje, že „sen o jednotě“ (o jediném výkladu světa) je nahrazován radikální pluralitou (společností, jedinců, teorií atd.). Nachází v „postmoderně“ řadu nových možností, jak kultivovat společnost. „Postmoderna“ podle něj plní sliby osvícenství, protože ruší všechny totalizace a superdiskurzy. Ruší všechny zjednodušující kategorizace a požaduje po lidech vhléd do druhých pro jejich posouzení či odsouzení. „Postmoderna“ je tedy založena eticky, protože se zastává rozmanitých životních forem a jednání. Poněkud skeptičtěji popisuje „postmodernu“ Zygmunt Bauman (1995), který ji vnímá jako stav společnosti, kdy existuje ochota připustit, že zdánlivě smysluplné bytí je podloženo chaosem. (Janebová, 2005: 72)

„Postmodernistická perspektiva“ sociální práce vychází z poststrukturalismu, respektive postmodernismu⁵⁷, především z prací Michela Foucaulta, Jaquese Derridy a Jeana-Francoise Lyotarda. Tyto postsměry lze charakterizovat jako kritické postoje k modernistickým pokusům o podřízení světa jedné jediné vševysvětlující vizi (Kappl, 2005), či nový způsob přemýšlení o věcech (Fook, Pease, 1999) nebo jako analýzu

---

⁵⁷ Za společnou charakteristiku obou post-směrů lze považovat averzi k jasným pozitivistickým definicím a kategoriím. Poststrukturalismus je chápán jako diskurs modernismu a o modernismu, jako způsob pohledu na svět, který zdůrazňuje konstruovanost identit a zájmů, konfliktů a aliancí, sociálních a politických institucí, čímž připouští kolektivní konstrukci identit. Oproti tomu postmodernismus připouští pouze malé příběhy z heterogenních „pozic subjektu“ individuí a odmítá jednotící, všezahrnující a obecně platná vysvětlení a snaží se je nahradit rozdílností a jednotlivostí. Texty k sociální práci se rozlišením těchto dvou pojmů příliš nezaobírají a za postmodernistické myšlení je vydáváno i to, co by filosofie patrně vymezila jako poststrukturalismus. Tak je činěno i v tomto textu.

dominujících diskursů⁵⁸ (Philips, Jorgensen, 2002). Fundamentální postmodernistickou otázkou je, „co vytváří Pravdu a „realitu“? Vzhledem k této otázce se jeví jako klíčové téma „jazyka“, když postmodernistky kladou do souvislosti propojenost „vědění“ a „moci“. „Realita“ a Pravda jsou pak chápány jako sociálně konstruované.

Jako příklad postmodernistického myšlení lze uvést následující otázky: Opravdu existuje „krása“, nebo se jedná o konstrukt, který vytvořili lidé tím, že měli potřebu zjednodušit rozdíly mezi sebou? Analogicky k citátu z filmu *Matrix*: *Žádná „krása“ není. Není? „Krása“ neexistuje. Vytvořili ji lidé v rámci své komunikace.* Dále je třeba se ptát: Kdo rozhoduje o tom, co je krásné? Komu to přináší prospěch? Kdo naopak ztrácí? Jaké mechanismy přispívají k tomu, že je tento stav akceptován? Namísto „krásy“ lze doplnit „pohlaví“, „postižení“, „sexuální orientace“, „rasa“, „stáří“ atd.

„Postmodernismus“ ovlivňuje sociální práci od poloviny 90. let, kdy začaly probíhat diskuze o tom, jak post-industriální/postmoderní společnost ovlivňuje „sociálně“. V roce 1994 Howe (in Parton, Marshall, 1998) položil otázku: *„Pokud je sociální práce dítětem moderny, existují nějaké pevné principy, které by definovaly podstatu sociální práce ve světě postmoderní nejistoty?“* Moderní slib ustavení řádu, jistoty a bezpečí nebyl naplněn a začal narůstat pocit, že neexistují žádná univerzální kritéria jako „Pravda“ reprezentovaná vědou nebo spravedlnost reprezentovaná etikou, kterými by se mohla sociální práce univerzálně řídit. Obdobně Martha Heineman-Pieper rozpoutala v 90. letech v diskursu sociální práce bouřlivou výměnu názorů o postmodernismu svým kritickým článkem *„Budoucnost výzkumu sociální práce“*, ve kterém prudce napadla stávající výzkumné paradigma sociální práce jakožto pseudovědeckou utopii. (Kappl, 2005)

Kappl (2005) upozorňuje, že „postmodernismus“ neměl vstup do sociální práce vůbec lehký, protože postmodernistické otázky mohou zpochybňovat samotnou legitimitu sociální práce. Jedná se zejména o následující **výhrady „postmodernismu“ vůči modernisticky pojaté sociální práci:**

- Upozorňuje na **„krizi poznání“ a konec „Pravdy“**, což znamená, že se vynořují nové otázky zaměřené na podstatu a původ našich znalostí. Postmodernismus se obecně táže: *„Jak víme, co víme?“* a v rámci sociální práce se tato otázka transformuje do podoby: *„Kde bere sociální práce své specifické vědomosti?“* (Fawcett, Featherstone, 2000) Jedná se o zpochybňování „Pravdy“ sociální práce. Pravděpodobně většina sociálních pracovníků,

---

⁵⁸ „Diskurs“ bývá vymezován jako dílčí způsob, kterým je mluveno o světě a rozuměno světu (Peters, 2012).

kteře studovaly, si vybaví řadu teorií, definic a klasifikací, které se buď musely učit, nebo jim je alespoň podbízejí učebnice psychologie, sociologie ale i sociální práce. Typologie klientů, typologie problémů, etapy práce, kauzální vztahy (např. neúplná rodina vede k problémům chování) apod. mohou být jejich příkladem. Postmoderní perspektiva zpochybňuje platnost těchto modelů. *A priori* neprohlašuje, že neplatí, pouze nabádá k jejich reflektovanému užívání. Pomáhající by měli vždy při použití určité teorie přemýšlet, k jakým vedlejším důsledkům by mohla její neuvážená aplikace vést, co je za ní, zda je skutečně tak nezpochybnitelná, jak se na první pohled zdá, nakolik zjednodušuje realitu apod. (Janebová, 2005) Příklady „Pravd“ sociální práce, u nichž je užitečné položit si otázku, kde se vzaly, mohou být:

- Dítě potřebuje být do tří let celodenní péči matky.
- Jesle jsou institucí, která pečuje špatně o děti a dítěti poškodí psychiku.
- Senioři ve svých životech již nechtějí nic měnit.
- Romové nechtějí pracovat.
- Za znásilnění si mohou ženy samy, protože svým chováním provokovaly.
- Domácí násilí je pouze problémem patologických jedinců.
- Odhalení příčiny problému povede k jeho řešení.
- Děti potřebují „mužský vzor“ a „ženský vzor“. (A proto lesby a gayové nemohou být dobrými rodiči).

• „Postmodernismus“ upozorňuje na **normativní roli sociální práce a „konec nevinnosti“ sociální práce**. Fawcett a Featherstone (2000) označují tento jev jako „krizi identity“, která spočívá v reflexi mocenského aspektu sociální práce. Opět lze tuto krizi přeložit do otázky: *„Nakolik je sociální pracovník nezávislý při práci s klienty a nakolik je naopak svázán dominujícími koncepty vládnutí?“* (podrobněji viz níže v kap. 6.2.1) Ke všem výše uvedeným „Pravdám“ lze položit otázku, čemu respektive komu tyto „Pravdy“ slouží? Kdo z nich profituje? Tyto otázky demonstrují posun od „hledání Pravdy“ k hledání toho, „jak jsou Pravdy produkovány“. Poznání není neutrální, ale reprezentuje požadavky moci. Proto Trinder (2000) navrhuje zkoumat, jak diskurzy (texty, jazyk, chování, politika, praxe) konstruují subjekty.

Například Foucault (2003) zavedl koncept tzv. „pastorální moci“, založené na principu, že určití lidé mohou sloužit druhým na základě statusu. Původně to byli kněží v rámci zpovědi, pak psychoanalytici v rámci terapeutického rozhovoru a novou pastorální moc obhospodařuje stát prostřednictvím sociálních pracovníků. Cíl je vždy stejný – utvářet představy lidí o světě na základě kontroly normality. Na základě tzv. vědeckého poznání

je definováno, co a kdo je normální a co a kdo podmínky normality nenaplnuje. Tím, jak se člověk srovnává s měřítky normality sám v sobě, stává se skrze objektivace sám subjektem. Stát tak již nepotřebuje násilí k výkonu moci, protože člověk se stává sám sobě jejím subjektem. Klasická sociální práce chápe „moc definovat“ neboli moc profesionální odbornosti jako neutrální, založenou na objektivních faktech. To sociální práci dodává jakýsi punc objektivitě či nevinnosti. Profesionálové jsou ti, kdo znají pravdu. Mají k dispozici jazyk, kategorie a programy, které jsou jednotně nastaveny a marginalizují určité skupiny jako „ty jiné“. Normalitě pak rozumí právě díky systému exkluze.

Postmodernisté tvrdí, že idea nezávislé objektivní pozice mimo sociální vztahy je sama nositelem autority. Tak ukončují „věk nevinnosti“ sociální práce. Prací s marginálními lidmi sociální práce dle nich přispívá k upevňování definice marginality. (Janebová, 2005)

- „Postmodernismus“ **zpochybňuje vědecké metody sociální práce** – zejména objektivitu těch pozitivistických, které mají ambici zobecňovat (Kappl, 2005). Trinder (2000) kritizuje pozitivistické metody zaměřené na hledání objektivní reality pro jejich vzdálenost této realitě. Komplexita lidských vztahů a intervencí nemůže být zachycena prostřednictvím kvantitativních metod. Postmodernistky upozorňují, že každý výzkum je podmíněn naším jazykem, kulturou, vírou, očekáváními či zkušenostmi.

Například kvantitativní výzkumy často zkoumají výskyt určitého jevu v závislosti na proměnných „muž“ či „žena“. Trinder (2000) považuje za paradox, že pohlaví je považováno za „nezávislou“ proměnnou, která ovlivňuje jiné „závislé“ proměnné. Tak se mohou objevit interpretace výzkumů, že ženy podléhají mentální anorexii 10 až 20krát častěji než muži. Prezentace podporuje stanovisko, jako by pohlaví bylo příčinou nemoci. Je tak ignorován silný sociální tlak na vzhled ženského těla. Nikoliv pohlaví, ale komunikace o ideálním vzhledu žen může být příčinou anorexie. (Janebová, 2005)

- Postmodernistky patří mezi nejsilnější kritičky **odcizení teorie od praxe sociální práce**, kdy jsou znalosti a teorie výzkumníků velmi málo použitelné pro praktičky, které se pohybují v terénu. Fook (2000) pak klade otázku: „*Pokud jsou zpochybněny moderní teorie sociální práce, na jakých znalostech by měla stavět a jak by mělo docházet k její legitimaci?*“ Moderní sociální práce má jasno: vědci a experti získali určité technické, racionální a objektivní znalosti v rámci standardizovaného vzdělání. To je nadřazuje praktikům i klientům. Oproti tomu se postmoderní perspektiva podle Fook (2000) nevztahuje k poznání obecnému ale ke **kontextuálnímu**. Teorie užívané praktičkami by měly být vztaženy induktivně ke kontextu - tedy od praxe k teorii, nikoliv deduktivně - od aplikace teorie na situace.

V rámci vysokoškolského vzdělávání jsou studentky učeny řadě téměř nepoužitelných teorií, které jsou vypůjčeny z jiných humanitních disciplín. Naproti tomu je věnována

malá pozornost praxi. Řečeno slovy univerzitního rebela Davida Druckera (2005) - hodně se o ní mluví, ale málo se dělá – což znamená, že není dobře zajištěna a zorganizována, ani ohodnocena přiměřeným počtem kreditů na školách. Drucker popisuje výuku sociální práce jako zaostalou a proti logice, protože teorie neodráží realitu bytí. Studenti by naopak měli začínat své vzdělávání v realitě a vytvářet teorii z jejich zkušeností v terénu. A totéž platí i pro akademičky a praktičky: Pokud mají teorie odrážet realitu, musí z ní vycházet. (Janebová, 2005)

6.2 Východiska a principy „postmodernistické kritické perspektivy“ v sociální práci

V literatuře příliš nelze nalézt explicitní rozlišení mezi „postmodernistickou sociální prací“ a „kritickou teorií“ (postmodernistickou kritickou perspektivou) sociální práce. Velká část autorek je ztotožňuje a automaticky předpokládá, že postmodernistické teorie jsou „kritické teorie“, protože se zabývají tématem moci (ve vztahu k vědění). Autorky a autoři jako například Jane Fook, Bob Pease či Peter Leonard takové ztotožnění automaticky nepřebírají. Perspektivu, kterou rozvíjejí, nazvali „**postmodernistickou kritickou perspektivou**“, čímž dávají na srozuměnou, že ne každý „postmodernistický“ způsob sociální práce musí být nutně „kritický“. Obdobně Alway (in D´Amico, 2007) si všímá, že postmodernistické teorie mohou být někdy až protikladné, když u nich lze sledovat radikální, apolitické či konzervativní tendence. I Mullaly (2007) rozlišuje rozmanité variace postmodernistické sociální práce od nihilistických a individualistických po „kritické“. V následujícím textu budou „postmodernistické“ proudy, které nejsou „kritické“ označovány dle Mullalyho (2007) jako „**individualistické**“, vzhledem k tomu, že přehlížejí potřebu změn na úrovni sociálního prostředí.

Oba proudy („kritický“ i „individualistický“) mají společné například důraz na pluralitu, diverzitu, skepsi k binárnímu vnímání světa skrze opozita (například mužský/ženský, expert/klient, teorie/praxe, heterosexuality/homosexuality, pravda/lež, my/oni), sociální konstruovanost světa, význam jazyka či vědění, krizi vědění či znalostí, partnerství pracovnice a klientky. V českém kontextu jsou jejich základní charakteristiky popsány např. Kapplem (2005) nebo Janebovou (2005). V těchto skriptech bude pozornost věnována spíše tomu, co „postmoderní kritickou perspektivu“ sociální práce odlišuje od „individualisticky“ postmodernistické sociální práce.

Z hlediska přístupů uváděných Kapplem (2005) lze k „**individualistickým**“ přístupům postmodernistické sociální práce řadit především „perspektivu silných stránek“, někdy

„narrativní terapie“ či „přístup zaměřený na řešení“. Oproti tomu mezi „**kritické teorie**“ je vhodné začlenit Kapplem uváděný „poststrukturalistický přístup“, který je autorem doporučován zejména komunitním pracovním a jehož cílem je politická změna, „sociálně konstruktivistický přístup“ Johna Winsladea či „kritickou narrativní terapii“. Obdobně tam je možné zařadit „politiku pro život“ Harryho Fergusona, která se angažuje ve prospěch seberealizace lidí (Navrátil, 2005).

„Postmodernistická kritická perspektiva“ sociální práce se pokouší navázat na „kritickou tradici“ sociální práce a na „radikální perspektivu“ a zakomponovat do ní postmodernistickou kritiku. Odmítáním objektivní reality paradigma modernistické „kritické sociální práce“ konfrontuje ve vztahu k nárokům na Pravdu - zejména u některých radikálních, feministických a antirasistických proudů. Konfrontuje jejich normativitu a představu „správného“ světa jako klamně iluze objektivní reality. Představa takové univerzální „Pravdy“ ve svých důsledcích může marginalizovat ostatní „jiné“ hlasy. (Leonard, 1999) Např. platí-li „Pravda“, že všechny ženy jsou stejně utlačované patriarchátem, mohou tím být marginalizovány hlasy žen jiných ras, sexuálních orientací či jiných znevýhodnění.

„Postmodernistická kritická perspektiva“ sociální práce si klade otázku, jak zachovat to, co bylo pozitivní a osvobozující na modernistické „kritické sociální práci“, ale zároveň postmodernisticky dekonstruovat problematické elementy v metapříbězích feminismu, marxismu či jiných kritických perspektiv, aby tyto příběhy zahrnovaly i hlasy marginalizovaných (Leonard, 1999). Níže budou uvedeny klíčové principy, na kterých staví „postmodernistická kritická perspektiva“.

6.2.1 Reflexe disciplinární moci sociální práce, pozičnost, reflexe předsudků, reflexe dominujícího diskursu

Sociální práce, inspirovaná „kritickou teorií“, se zaměřuje především na analýzu moci (Rossiter 2000). K potřebě analyzovat moc při výkonu sociální práce přispěl především Michel Foucault (2003), který upozornil na tzv. „disciplinární moc“, zabudovanou v sociálních vztazích. Tato moc není regulována trestem, ale kontrolou „normality“. Nejedná se pouze o represivní moc, ale především o moc produktivní, o moc produkovat pravdu, moc definovat „normalitu“. Jedná se o moc, která „kultivuje“, aby mohla třdit a trestat ty, kdo nejsou „normální“. Jde primárně o moc nad situací, nikoliv nad druhými. Je

založena na procesu objektivace, skrze který se člověk stává subjektem, když si myslí si, že to co dělá, je jeho volbou. Lidé sami od sebe chtějí naplňovat kritéria „normality“, čímž reprodukuji stávající sociální realitu.

Sociální práce je funkčním nástrojem takovéto „disciplinární moci“. Ne, že by výhradně sama produkovala „Pravdu“, naopak většinou je spíše poplatná širšímu kulturnímu kontextu (viz Musil 2008, Šveřepa 2008, Janebová 2008), ale tím, že se má zasazovat o „normální fungování“ svých klientů, může se stát nástrojem separujících praktik, skrze které jsou konkrétní lidé označeni jako „normální“ či „nenormální“. Do praxe tento přístup tedy doporučuje kritickou reflexi uplatňování vlastní moci.

Moc by měla být reflektována nejenom s hlediska osobních hodnot, ale i z hlediska dominujících hodnot. V prvním případě by sociální pracovníci měli **reflektovat vlastní „pozičnost“** (či pozicionalitu) (Rossiter, 2000) či vlastní **„předsudky“** (Cecchin a kol., 1994). Cecchin a kol. (1994) popisují „předsudky“ jako důsledek pracovníkových „poranění“ získaných zkušenostmi v průběhu života v lidské společnosti. Mezi taková „poranění“ patří například „Pravdy“ typu, že „hierarchie v rodině musí být jednoznačná“, „otevřená komunikace je cesta ke šťastnému manželství“, „bezdomovci si za svou situaci mohou sami“, „muž je živitel rodiny“ apod. Domnívají se, že by pracovníce měly tyto své „předsudky“ brát vážně, že je nelze jednoduše potlačit. Za cestu, jak se s těmito „předsudky“ vyrovnat, považují „zrcadlit své předsudky ostatním“ (kolegům, klientům) – např. „*Mám fantazii, že..*“, nebo „*Moje zkušenost je..., ale vaše zkušenost může být jiná..*“. Je to cesta, jak snižovat hierarchii ve vzájemných vztazích.

Sociální pracovníce by měly být **kritické i k celospolečenskému systému hodnot**, který ovlivňuje jejich práci. Příklad, jak mohou sdílené představy o rolích žen a mužů ve společnosti ovlivnit rozhodování sociální pracovníce v oblasti sociálně právní ochrany dětí, ukazuje následující text (Janebová, 2010):

Z hlediska tendence stereotypně nahlížet na ženy a muže ve vztahu k péči o děti jsem našla dva relevantní momenty. Za prvé především v začátku spolupráce s paní Kukačkovou jsem stereotypně předpokládala, že **dítěti je vždy nejlépe s matkou** (P1). V podstatě jsem nepřipouštěla možnost, že v určitých případech může být umístění do ústavní výchovy pro děti lepší variantou či může být příležitostí pro matku, aby během pobytu dětí v ústavu stabilizovala své záležitosti, aby se děti mohly vrátit do funkčního

prostředí nastálo. Tento stereotyp mě silně ovlivňoval směrem k nezasáhnutí.

Za druhé ve zkoumané situaci „sex ve čtrnácti“⁵⁹ jsem při rozhovoru zapoměla oslovit nevlastního otce, který se také účastnil sezení, a mohl přinést do situace nová fakta. Reprezentuje to poměrně rozšířený stereotyp, kdy je za kompetentního a také zodpovědného rodiče považována pouze matka, a kdy se o **otcích hovoří jako o zapomenutých rodičích**.

Stereotypy vázané k sexuálnímu chování žen jsem taktéž našla dva. První se vztahoval k paní Kukačkové a situaci „stěhování do Ostravy“⁶⁰. Když klientce pomáhal muž, kterého označovala za strýce, předpokládala jsem, že za tím asi bude nějaký sexuální vztah. Ukazují to mé poznámky (P3): „...mně i kolegyni v týmu připadá vztah klientky ke strýci podezřelý a přistihujeme se při tom, že nás napadá, zda s ním nemá nějaký sexuální vztah (směna typu: já tě odvezu kamionem, nebo ti dám peníze, ale ty mi dáš sex). Jedná se ovšem o nepodloženou hypotézu, kterou u klientky nemáme odvahu ověřovat (až na věty typu: „to máte ale úžasného strýce“, „to se jen tak nevidí taková péče od strejdy“). Kladla jsem si otázku, proč by jí strýc jen tak pomáhal, a předpokládala jsem, že klientka používá **sex jako platidlo za pomoc**. Tento stereotyp mě vedl ke skepsi vůči variantě stěhování do Ostravy, protože až se „strýc“ klientky nasytí, zbaví se jí stejně jako její předchozí partneri.

Druhý stereotyp se vázal ke zkoumané situaci „sex ve čtrnácti“. Vzhledem k pověsti Sabiny, o které se mezi pomáhajícími říkalo, „že má slabost pro starší muže slovenské či jiné národnosti“ (D6), předpokládala jsem, že pokud měla sex, musel být dobrovolný. Princip tohoto stereotypu „**veselé dívky nelze zneužít**“ je podobný, jako že „prostitutku nelze znásilnit“. To mě mohlo vést k bagatelizaci celé situace a k nezasáhnutí.

V praxi pak nejrůznější kategorizace a teorie sociální práce mohou nelegitimně ukáznovat klienty, aby se přizpůsobovali diskriminujícím společenským normám a hodnotám. Asquith (2002) například hovoří o stržení masky iluzí a odhalení určitých nároků jako falešných a jistých věcí jako dále neudržitelných. Rossiter, Prilleltensky a Walsch-Bowers (2000) označují tuto perspektivu jako ukončení „věku nevinnosti“ sociální práce. Healy (2001) zdůrazňuje, že poststrukturalistická analýza může sociální pracovnice a pracovníky učinit citlivějšími k historickému a lokálnímu kontextu jejich práce a umožnit jim kritický náhled na předpoklady, které konstruují způsob jejich praxe.

---

⁵⁹ Jednalo se o situaci čtrnáctileté dívky Sabiny, která měla nejrůznější výchovné problémy (absence ve škole, útoky z domu, pokusy o sebevraždu, zálibu ve straších mužích). Zakázka kurátorky směřovala na práci s celou rodinou. V podstatě bylo cílem provádět mediaci mezi matkou, nevlastním otcem a Sabinou tak, aby se napjatá situace mezi nimi zklidnila. S rodinou jsem vytvářela pravidla pro Sabinu a řešila jsem problémy v komunikaci. V rámci jednoho setkání, zhruba po roce spolupráce s rodinou, když jsme mluvili o tom, jak se matce nelíbí, že Sabině nabíjejí kredit na mobil cizí lidé, vyšlo najevo, že matka se o ni bojí, protože jí našla ve čtrnácti letech v batohu použitý kondom.

⁶⁰ Klientka neměla tři týdny před vypovězením nájemní smlouvy bydlení a uvažovala o odstěhování se do Ostravy. V prvním případě jsem se obávala, co bude s dětmi, pokud rodina zůstane bez domova, ve druhém mě děsila možná nekontrolovatelnost situace, pokud by se klientka dostala z dohledu daného OSPOD.

Jako příklad takové teorie, která si činí nároky na pravdu lze uvést citáty z textu Vágnerové (1999: 412-414) o „osobnosti bezdomovce“⁶¹. Vágnerová nepoužívá podmiňovací způsob, nerozlišuje mezi individuální životní zkušeností lidí bez domova, mezi různými fázemi života bez domova, ale budí dojem, že zná „Pravdu“ o „bezdomovcích“, kteří:

„...nemají rozvinuté volní vlastnosti, nejsou schopni přiměřené autoregulace.“
„Nedonutí se k účelnějšímu projevu, nejsou dostatečně odolní ani vytrvalí, nedovedou se ovládat.“
„Nechápu pravidla a normy, které regulují chování a vzájemné vztahy mezi lidmi, odmítají je, nejsou schopni se jimi řídit.“
„Vinu za svoje selhání – v rámci obranných reakcí – přisuzují okolnostem či jiným lidem.“
„Bezdomovci nejsou schopni zodpovědného chování, nedovedou se o sebe postarat standardním způsobem.“
„...bývají emočně oploštělí, často necitliví, i sami k sobě.“

„Pravda“ o „bezdomovcích“ je v uvedené teorii jednoznačná – všichni lidé bez domova si svou situaci zavinili sami svou vlastní nezodpovědností. Obdobných „pravdivých“ teorií lze v sociální práci nalézt celou řadu. Jiným příkladem může být prezentace rodiny v odborné literatuře sociální práce jako rodiny výhradně heterosexuální, kde jsou role ženy a muže komplementární a rodiče mají svým dětem předávat „mužský“ a „ženský“ rolový model. Že je důsledkem takové teorie patologizace gay/lesbických rodičů, matek samoživitelek, či osamělých otců, je málokdy českými sociálními pracovníky reflektováno (Janebová, Břízová, Velčovská, 2013).

6.2.2 „Dekonstrukce“ jako metoda radikálně politické analýzy

Postmodernistické proudy bývají někdy kritizovány za rezignaci na takové lidské hodnoty jako sociální spravedlnost, lidská práva či sociální změna. Některé „extrémní“ proudy tak skutečně činí, nikoliv však „postmodernistická kritická perspektiva“. Tato perspektiva se zaměřuje na boje proti rasismu, sexismu i kolonialismu. Disponuje propracovanou „kritickou politikou“ zaměřenou na lidskou emancipaci. (Pease, Fook, 1999)

---

⁶¹ Termín „bezdomovec“ považuji za neetický a stigmatizující a upřednostňuji označení „lidé bez domova“. Nicméně vzhledem k tomu, že Vágnerová (1999) tento pojem používá, užívám ho taktéž, i když alespoň v uvozovkách.

„Postmodernistická kritická perspektiva“ kritizuje „modernistické kritické“ proudy za to, že v rámci své „politiky odporu“ při obhajobě práv klientů posilují opozita „bezmocných“ (klientů) a „mocných“ (elit). „Mocní“ jsou zpravidla prezentováni jako „zlo“ a „bezmocní“ jako oběti. Oběti jsou mnohdy zastupovány sociálními pracovníky v procesu jednání s elitami, ale reálně se ho neúčastní. Nadále zůstávají v roli „bezmocných“ a „jiných“. Takový přístup pouze posiluje status quo (Healy, 1999)

K analýze dominujících vztahů ve společnosti lze využít metodu „**dekonstrukce**“, která je chápána jako **metoda radikálně politické analýzy**. „Dekonstrukce“ je původně metoda rozvíjená Derridou pro čtení textů takovým způsobem, aby ukázala vnitřní nekonzistenci jejich východisek. Je to přístup, který zpochybňuje logiku, skrze kterou myšlenky a praxe získávají moc. Původní ideje se někdy stávají tak mocné, že je obtížné vymyslet vůči nim protiargumenty. „Dekonstrukce“ je metoda, která takové argumenty může poskytnout. Proto její využití směřuje například ke kritice ideologií, které reprodukuje dominující vztahy moci. V rámci sociální práce může tato metoda napomoci dekonstruovat tzv. „Pravdy“ tradiční sociální práce (Pease, Fook, 1999)

Metoda „dekonstrukce“ může být využívána například v rámci tzv. **sebevýzkumu**, kdy se pokouší sociální pracovnice analyzovat, jakým způsobem sama konstruuje sociální realitu. Jedná se o kvalitativní metodologii, která je někdy zpochybňována jako příliš subjektivistická. Ze strany postmodernistů je naopak hodnocena jako velmi užitečná do praxe, protože při správné realizaci pomáhá zlepšit vlastní praxi sociálního pracovníka, který je zároveň výzkumníkem. Níže uvádím příklad z narativního sebevýzkumu, který nastiňuje způsob jeho realizace (Janebová, 2010):

Protože předmětem mého zájmu je „příběh“ konstrukce mého rozhodování, odpovědi na výše uvedené otázky jsem hledala pomocí „narativního sebevýzkumu“. Narativní sebevýzkum mi umožnil vytvořit příběh členěný do řady kapitol, především dle konceptů O'Sullivan (1999), Musila a Nečasové (2008) a Laana (1998), příběh reflektovaný, který původně zůstával mým očím částečně skrytý. Výše uvedené teoretické koncepty mi pomohly příběh mého rozhodování nahlédnout z vícero různých úhlů. Byly také určitým garantem komplexity, protože mi napomohly vidět aspekty rozhodování, které jinak zůstávají opomenuty (o čem nemluví, o čem nepřemýšlím).

Problémem výzkumu byl možný konflikt mezi mou rolí pracovnice a výzkumnice, kdy může prolínání obou rolí zkreslovat výsledky výzkumu. Jako výzkumnice jsem mohla mít tendence interpretovat zkresleně svou praxi a zároveň jako pracovnice jsem mohla přizpůsobit jednání výsledkům výzkumu, kterých bych si přála dosáhnout. Z tohoto důvodu jsem můj výzkum pojala jako externalizaci důvěrně známých věcí (zkušeností s rozhodováním) ve věci exotické, protože jsem se pokoušela identifikovat soukromý příběh v dalších kontextech. Šlo mi tedy o oddělení mého problému (dilematu) od mé

osoby (v roli sociální pracovnice). Takovou externalizaci umožňovalo reflektované oddělení role sociální pracovnice a výzkumnice, včetně reflektovaných přechodů mezi oběma rolemi. Jako sociální pracovnice jsem mohla psát deníky ze schůzek, předkládat přepisy svých rozhovorů s klienty v daném dilematu, mohla jsem vyprávět své myšlenky, postřehy, pochybnosti, vnímání různých kontextů (např. organizační kultury skrze oficiální manuály, záznamy z porad, supervizí či jiných relevantních situací), ale pouze jako výzkumnice jsem mohla provádět externalizaci. To znamenalo rozpoznat zaběhnuté praktiky mé vlastní praxe, jejich původ (jak vznikaly, jaké tlaky je formovaly) a v emancipačním slova smyslu i promýšlet jejich alternativy. Zaujetí pozice vnější pozorovatelky vlastní praxe v roli výzkumnice mi umožnilo dobrat se alternativního vědění o sobě.

Abych snížila možnosti zkreslení zjištěných údajů skrze svou „dvojroli“ sociální pracovnice a výzkumnice, rozhodla jsem se postupovat po fázích. Nejprve jsem se pokusila v roli sociální pracovnice zpětně sepsat vedené dialogy s klientkou v relevantních situacích a zpětně také sepsat své myšlenky, které mě v dané situaci napadaly, stejně jako popsat relevantní kontextové aspekty. Pro tento zápis jsem využila techniku sloupcového zápisu Argyris a Schön (1996), kteří při zkoumání v praxi „užívané teorie“ doporučovali zaznamenávat do levého sloupce obsah komunikace mezi účastníky situace a do pravého sloupce ty myšlenky, které si účastníci během komunikace z nějakých důvodů nechávali pro sebe. Musil s Nečasovou (2008) vidí v této technice potenciál, kdy může vyjít najevo, jakými zásadami se ve své práci lidé vlastně řídí, proč jim tyto zásady znemožňují v praxi naplňovat „deklarovanou teorii“ (neboli „morální ideál“), a díky tomu najít způsob, jak v zájmu jeho dosažení jednat.

S časovým odstupem jsem se pokusila zapsané údaje interpretovat coby výzkumnice. Nejprve jsem tak učinila s odstupem jednoho měsíce, posléze jsem se o totéž pokusila po půl roce. Subjektivně vnímám vyšší časový odstup jako cestu k jasnějšímu oddělení role sociální pracovnice a role výzkumnice. Nelze se naivně domnívat, že obě role jsou striktně oddělené, že jako výzkumnice svými otázkami a zvoleným konceptem neovlivňují povahu získaných údajů a zároveň, že jako sociální pracovnice zcela ztratím tendenci „ukázat se v dobrém světle“.

6.2.3 Diskursivní analýza

Další důležitou metodou je „**diskursivní analýza**“, jejímž **cílem je odhalit předpoklady, jazyk a mýty, které udržují pojetí tzv. „Pravdy“ nějaké skupiny v čase a prostoru**. „Diskurs“ bývá vymezován jako dílčí způsob, kterým je mluveno o světě a rozuměno světu (Peters, 2012). Například lze zkoumat diskurs o Romech, o ženách, které podstoupily interrupci, diskurs o chudobě a chudých, o matkách samoživitelkách, o stejnopohlavních rodičích atd. Znakem diskursu je, že používá výhradně takový jazyk, který ho legitimuje, a naopak odmítá jazyk, který by mohl vést k jeho zpochybnění. I sociální práce má svůj dominující diskurs. Diskurs, který vymezuje cíle, činnosti, roli pracovníka, roli klienta a jejich vzájemný vztah. (Pease, Fook, 1999) V českém kontextu tento diskurs popsal například Libor Musil (2010) jako pojetí práce zaměřené na „hašení

požárů“, tedy problémů již vzniklých, a to pouze na úrovni základních kurativních činností. Diskursům je v rámci „kritické teorie“ rozuměno jako součásti ideologie, která legitimuje sociální řád. Nejsilnější diskursy mají zpravidla institucionální oporu i v právu.

Skrze diskurs se lidé vidí jako součást určitých skupin či tříd, a tak se mohou vnímat jako „jiní“ či „špatní“. Tato teorie značně nabourává humanistickou koncepci člověka jako svobodné lidské bytosti se svobodou volby. Naopak zdůrazňuje provázanost individuálních faktorů s faktory strukturálními. (Pease, Fook, 1999) Například, pokud se člověk narodí jako Rom, dominující diskurs o Romech bude do značné míry ovlivňovat jeho životní dráhu (vzdělání, zaměstnání), přístup ke službám (diskriminaci ve zdravotnických službách) i jeho subjektivitu, kdy se bude coby Rom cítit „jiný“, „nenáviděný“, „ohrožující“. Diskursy nejsou nevinné (Healy, 1999), ale slouží k legitimaci nerovností mezi lidmi.

Pro „postmodernistickou kritickou perspektivu“ není diskurs zajímavý pouze z hlediska odkrývání mocenských vztahů ve společnosti, ale také proto, že dává prostor pro tvorbu alternativních diskursů. „Kritická teorie“ věří, že diskurs nemusí být vnímán fatálně jako zcela determinující. Naopak vychází z toho, že lidé mohou odmítnout cesty, kterými jsou zakotveni v diskursu a zároveň mohou sami vytvářet diskursy nové, alternativní, více emancipatorní. (Pease, Fook, 1999) Tato transformace může být postavena na foucaultovském tvrzení, že není důležité „co jsme“, ale „odmítnout, co jsme“ (Healy, 1999). Navíc i samy diskursy jsou ve své podstatě nestálé, proměnlivé v čase a prostoru, což ukazuje na možnost jejich změny samotnými aktéry.

Principy a příklad „diskursivní analýzy“ v sociální práci jsou uvedeny v následující subkapitole.

6.3 Příklad implementace „postmodernistické kritické perspektivy“ v sociální práci

K tomu, aby mohl být určitý diskurs rozpoznán, je třeba získat určitý „nutný odstup“ od vlastní zkušenosti. Amy Rossiter (2006) navrhuje v rámci „diskursivní analýzy“ postupovat skrze tři kroky, které umožňují takový „odstup získat“. Svým studujícím (sociálním pracovníkům) nechává nejprve zvolit konkrétní kazuistiku. Pak postupuje následovně:

1. Za prvé je třeba **identifikovat dominující diskursy, které slouží k interpretaci dané situace**. Studující jsou požádáni, aby určili diskursy, kterými se řídili v rámci dané kazuistiky. Cílem je analyzovat, jak tyto diskursy (teorie, přesvědčení) mohou ovlivňovat či omezovat přemýšlení o situaci klienta. Studujícím je v souvislosti s jejich zvolenou kazuistikou kladena otázka, „co je vynecháno?“ Kritická praxe znamená hledat i to, co není na první pohled na příběhu viditelné. Poté, co byly diskursy identifikovány, mohou studující objevit, jak určují role klientů, jich samých či dalších subjektů. Mohou si klást otázky: Do jaké pozice je tyto diskursy umísťují ve vztahu ke klientům, zaměstnavatelům a dalším subjektům? Jak jsou tyto diskursy v kolizi s jejich vlastní zkušeností? Tento postup umožňuje pochopit diskursivní prostor, který okupuje jejich vlastní praxi.

2. Za druhé jsou **hledány rozpory mezi nalezenými diskursy**. To napomáhá studujícím identifikovat, na co zapomněli při jejich konstrukci kazuistiky. Umožňuje to nalézt přítomná opozita ve vnímání situace (např. „dobrá“ vs. „špatná“), která stereotypizují klienty. Zablokovanost mezi dvěma opozity může vést k tomu, že nejsou viděny další alternativy řešení situace.

3. **Rozpoznání zapomenutých diskursů** umožňuje „léčit“ vlastní omezenou perspektivu sociální pracovnice. Umožňuje identifikovat vlastní zaujatou pozici a hledat způsoby pro „jinou“ etiku sociální práce, která bude ohleduplnější k perspektivě klienta. Příklady využití „diskursivní analýzy“ v kritické sociální práci podává Rossiter (2006) na dvou kazuistikách v kontextu Kanady.

Paní M.

Sociální pracovnice Maxine pracovala v organizaci zabývající se sociálně právní ochranou dětí. Vzhledem k tomu, že sama Maxine byla přistěhovalkyně a nebyla „bílá“ měla její organizace tendenci přidělovat jí „barevné“ klienty. Jednou z těchto klientek byla paní M. – svobodná matka dvou dospívajících dcer pocházející z Karibské oblasti. Sama paní M. imigrovala do Kanady, když byla ještě adolescentka. Její matka imigrovala, když byla ještě malá, a zanechala ji v péči prarodičů z otcovy strany a nevlastního otce. Poté, co přišla paní M. do Kanady, žila se svou matkou jen krátce. Poměrně rychle se od ní odstěhovala a začala se vzdělávat. Měla dvě náctileté dcery, které ponechala v zemi původu, když byly ještě velmi malé. Do kontaktu s Maxine se dostala, protože začala mít konflikty se svou starší dcerou po jejím příjezdu do Kanady. Organizace sociálně právní ochrany dětí začala šetřit paní M. za to, že napadla svou dceru, která se chovala neposlušně

a neuctivě. Navzdory úsilí sociální pracovnice situace skončila trvalým umístěním dcery do péče příbuzných. Sociální pracovnice se velmi trápila svým neúspěchem při snaze dát vztah mezi matkou a dcerou do pořádku. Považovala špatný výsledek za své selhání a vzpomínka na celý případ v ní budila velký smutek.

Diskursivní analýza ukázala, že Maxine vnímala celou situaci optikou dominujícího diskursu „teorie bazálního vztahu“ (teorie citové vazby, teorie připoutání, attachment theory). Jedná se o velmi vlivnou teorii vývojové psychologie Johna Bowlbyho a Mary Ainsworth, podle které mají malé děti vrozenou vlastnost přilnout k nejbližším pečujícím osobám. Rané zážitky dětí z těchto pečujících vztahů mají celoživotně ovlivňovat schopnost navazovat a udržovat vztahy člověka s dalšími lidmi. Pokud není taková vazba navázána, protože například není přítomnost rodiče konzistentní, rodič je nepředvídatelný či je ohrožující, může to dle „teorie bazálního vztahu“ zásadně ovlivnit osobnost dítěte. Tyto teorie slouží jako běžné vysvětlení konfliktů mezi rodiči a dětmi v rodinách imigrantů, kdy došlo k oddělení dětí od rodičů díky imigraci rodičů. Psychické poškození dětí je připisováno imigraci jejich rodičů.

Z pozice „teorie bazálního vztahu“ vnímala Maxine jako svůj úkol sociální pracovnice sociálně právní ochrany dětí kritizovat selhání matky při tvorbě bazálního vztahu mezi ní a její dcerou v raném dětství. Matka z hlediska této teorie selhala, protože opustila své děti jako malé a neumožnila jim tak vytvořit si zralou osobnost. Jenže tato diskursivní pozice Maxine se dostala do kolize s její další pozicí – pozicí „barevné“ ženy přistěhovalkyně, která cítí solidaritu s paní M. Osobní znalost problémů „barevných imigrantek“ a společné kulturní dědictví ji vedly k silné empatii vůči paní M. Silně rozuměla hněvu paní M. na kanadské orgány sociálně právní ochrany dětí, protože i ona měla zkušenost s obtížnou životní realitou žen z karibské oblasti.

Když byly Maxine kladeny kritické otázky, jak lze interpretovat rozpor mezi dominujícím diskursem „teorie bazálního vztahu“ a její potřebou solidarity, začala reflektovat ukáznějící moc dominujícího diskursu. Uvědomila si, že „teorie bazálního vztahu“ je slepě aplikována na jednotlivce bez ohledu na jejich kontext a životní příběh. Nereflektuje těžkou situaci žen z karibské oblasti, které se potýkají s chudobou a hladem. Nebere v úvahu, že tyto ženy mohou pomoci svým rodinám z chudoby tím, že přijmou práci v tzv. vyspělých zemích, ale že tato práce je podmíněna tím, že služebné (což je práce nabízená karibským ženám) u sebe nebudou mít děti. Nereflektuje ani historický kontext, ve kterém karibské rodiny žijí, v němž bylo běžné nucené odloučení členů rodin

v době otrokářství a přetrvalo v jiných podobách i po zrušení otroctví. „Teorie bazálního vztahu“ činí za problémy dětí odpovědné ženy. Viní ženy za problémy jejich dětí coby nezodpovědné matky bez snahy porozumět kontextu jejich zkušeností. Zároveň to je teorie alibistická, protože nepřipouští, že se na vzniku problémů může podílet samotný stát, který trestá jednotlivé lidi za svou špatnou imigrační politiku. Maxine také reflektovala, že je využívána i svou vlastní zaměstnavatelskou organizací, která ji tlačí k tomu, aby činila násilí na svých vlastních lidech.

Diskursivní analýza, kterou si vyzkoušela Maxine, ukázala, že tzv. „Pravda“ může sloužit jako alibismus „bílých“, kteří nechtějí slyšet o chudobě jinde ve světě, a kteří raději pro své čisté svědomí převádějí globální či strukturální příčiny problémů na individuální rovinu. Analogicky může být položena otázka, jak vypadá tzv. „Pravda“ o Romech v České republice?

Tara

Tara byla třináctiletá dívka, která se potýkala se špatnou školní docházkou, měla konflikty s matkou, měla tendence k sebepoškozování a již byla sexuálně aktivní. Učitelé si s ní již nevěděli rady, tak požádali o pomoc sociální pracovníci Ronni s objednávkou, aby se „k ní dostala“ a poskytovala jí poradenství. Škola považovala za největší problém Tařinu sexuální aktivitu.

Mezi Ronni a Tarou se rozvinul blízký podporující vztah, ve kterém Ronni dávala Taře prostor, aby hovořila o své sexualitě (o potěšení ze sexuality, o jejím vnímání sexuálních vztahů), a v žádném okamžiku se nezaměřovala na to, jak ji zastavit. Její praxe byla postavena na potřebě osvobodit dívky od stávajícího dominujícího diskursu, který po nich vyžaduje jinou morálku než po chlapcích, a který potlačuje sexualitu dívek. Vycházela ze znalosti „kritiky diskursu sexuality dívek“, který se snaží regulovat jejich sexualitu s podtextem, že „žádná sexualita je zdravá sexualita“. Ronni tento diskurs vnímala jako potlačování ženské touhy. Uvědomovala si, že „diskurs o sexualitě mladých žen“ je postaven na disciplinaci mladých dívek, aby jejich sexuální život začal až „v přiměřeném věku“ a byl završen „heterosexuálním manželstvím“. Jejím cílem se stalo Taru neumlčovat, ale naopak jí poskytnout prostor pro vyjádření její sexuality.

Při práci s Tarou se tak dostaly do střetu dva opoziční diskursy. Jeden byl postavený na prevenci a regulaci Tařiny sexuality a přicházel ze strany školy, zatímco druhý nabízel sexuální osvobození Tary. Ronni se dokonce přistihla, jak se snaží Taru chránit před

pohrdáním pracovníků školy, kteří Taru pomlouvali za její sexuální aktivitu. V rámci diskursivní analýzy si musela Ronni přiznat, že oba diskursy viděla také z pozice sebe samé jako matky a uvědomovala si, že by nechtěla, aby její dcera měla v tomto věku sex. V rámci diskuze začala vidět, že oba opoziční diskursy vylučují třetí diskurs, a to možnost sexuálního zneužívání mladé dívky. Ani jeden ze dvou opozičních diskursů totiž nevěnoval pozornost ochraně mladé dívky před sexuální újmou a její možné zranitelnosti.

Na základě tohoto získaného odstupu byla Ronni schopna zvažovat nové postupy. Rozhodla se, že začne znovu spolupracovat s učiteli a bude je motivovat k uznání „reality“ sexuálního života konstruované mladými lidmi. Chtěla se zaměřit na změnu jejich pojetí dívek odvozeného od jejich sexuality ve smyslu „dobrá dívka (ta, co nemá sex)“ vs. „špatná dívka“ (ta, co má sex). Uvědomila si, že cesta, jak rozrušit opoziční názory na sexualitu je vyvažovat právo na svobodnou sexualitu s požadavkem na ochranu před zneužíváním. Kde je hranice mezi neumlčenou sexualitou a zneužíváním, se rozhodla zjišťovat spolu s mladými lidmi - se svými klienty. Měli by to být oni, kteří si individuálně zformulují, kdy je v jejich případě sexuální aktivita ještě osvobozující a kdy se stává zneužíváním. Rozhodla se tak vlastně konstruovat realitu spolu se svými klientkami, které považuje za expresivní a kreativní bytosti.

6.4 Kritika „postmodernistické kritické perspektivy“ v sociální práci

Na úvod je třeba zdůraznit, že kritika „postmodernistické kritické perspektivy“ spíše směřuje obecně k postmodernistickým přístupům, než k jejich explicitně „kritické“ variantě. Zároveň je třeba připustit, že díky nejasné hranici mezi „kritickými“ a „nekritickými/individualistickými“ proudy postmodernistické sociální práce, může být níže uvedená kritika v určitých případech platná i na „kritické teorie“, zejména při jejich praktické aplikaci.

Hlavní kritika „postmodernistické kritické perspektivy“ směřuje k její tendenci **destruovat vzájemnou solidaritu** lidí, protože důrazem na absolutní diverzitu či pluralitu bere lidem platformu, na které by se mohli sdružovat. Tato kritika je nejsilnější od moderních proudů feminismu a antirasistické teorie. Pokud jsou všichni lidé zcela jedineční a rozdílní, na základě jakých charakteristik se tedy mají sdružovat, aby vzdorovali útlaku a opresi? (Peters, 2012)

Tím, že postmodernistky vnímají věci nikoliv jako „sociální fakta“, ale jako „sociální konstrukty“, stávají se obtížnými boje proti takovým jevům jako rasismus, sexismus či kapitalismus. Pokud jsou sociálními konstrukty, pak vlastně neexistují, a **jak se lze vymezovat proti něčemu, co neexistuje?** (Peters, 2012) Postmodernistické způsoby práce v realitě velmi často **končí u individuálních způsobů práce**, namísto změny společenských struktur.

Postmodernismus také **zpochybňuje univerzální lidské hodnoty**. Z toho plyne fatální otázka: Jakými hodnotami se má sociální práce řídit, když postmodernisté osvědčené modernistické hodnoty kritizují? (Peters, 2012) A navazuje celá řada otázek dalších: Jaký je vlastně politický program „postmodernistické sociální práce? (Pease, Fook, 1999) Jak lze dosahovat v rámci sociální práce spravedlnosti či rovnosti, když nikdo neví, co to vlastně je? Bez jasné vize „sociální spravedlnosti“ se dle levice stává postmodernismus novou legitimizující teorií pozdního kapitalismu, protože oslavuje pouze lidskou autonomii, individualitu či jedinečnost partikulárních kultur. (Kappl, 2005)

Někdy jsou postmodernistické proudy sociální práce obviňovány, že se orientují pouze na kritiku a **nenabízejí žádný pozitivní program**. Jejich programem je pouze destrukce všech ostatních teorií. Tím, že odmítají vědecké metody obecně, odmítají někdy dělat sociální výzkum vůbec. Jejich **práce je pak postavena na intuici** a kreativitě, což z pohledu modernistů znamená hazardování se životy klientů. (Kappl, 2005)

Postmodernistický respekt k jiným kulturám je kritizován za to, že v důsledku **respektuje i kultury, které jsou netolerantní, diskriminující a násilné**. Postmodernistky zpravidla kritizují eurocentrismus, sexismus, nacionalismus a technokratismus ve své vlastní kultuře, ale tolerují je v kulturách jiných ve jménu „respektu k jiným kulturám“. Jako specifické kulturní odlišnosti pak mohou být obhajovány například mrzačení ženského těla, etnické čistky, dětská práce, nedostatečná garance pracovních a sociálních práv apod. (Kappl, 2005) To staví postmodernisty před otázku, jak se stavět tolerantně k netoleranci? Příkladem takového dilematu může být volba mezi multikulturalismem vs. ochranou práv žen či sexuálních menšin.

7 Závěr

Předložená skripta představují vybrané teorie „kritické sociální práce“. Zaměřila se na teorie radikální, antiopresivní, antirasistické a postmodernistickou kritickou perspektivu sociální práce. Tyto teorie ukazují, že sociální práci lze jen těžko dělat užitečně ve prospěch klientů, aniž by sociální pracovníci a pracovníci znali sociálně politické teorie širšího dosahu. Při neznalosti sociálních kontextů našeho fungování a jejich dopadů nebudeme schopni řešit většinu strastí našich klientů v jejich komplexitě. Jejich neznalost může vést pouze k instrumentálním formám sociální práce, které možná zmírňují individuální problémy našich klientů, ale nemají potenciál je řešit. S ohledem na vývoj pozdně moderní společnosti se domnívám, že jako sociální pracovníci a pracovníci si většina z nás pravděpodobně bude muset brzo vybrat: Buď se spokojíme s tím, že problémy klientů neřešíme, ale pouze zalepujeme díry v systému, které se opět velmi rychle rozlepují, nebo se budeme muset i my naučit využívat teorie „kritické sociální práce“, abychom byli schopni prosazovat zájmy našich klientů.

8 Literatura

AHMED, S. Anti-racist Social Work: A Black Perspective. In HANVEY, CH., PHILPOT, T. *Practising Social Work*. London and New York: Routledge, 1993, pp. 119-133.

ALLAN, J., BRISKMAN, L., PEASE, B. *Critical Social Work. Theories and Practices for a Socially Just World*. Crows Nest, NSW: Allen a Unwin, 2009.

ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky*, Praha: Zvon, 1994.

ASQUITH, M. *Ideals, Myths and Realities... A Postmodern Analysis of Moral-ethical Decision-making and Professional Ethics in Social Work Practice*. University of South Australia, 2002.

BAILEY, R., BRAKE, R. Contributions to Radical Practice in Social Work. In BAILEY, R., BRAKE, R. *Radical Social Work and Practice*. London: Edward Arnold, 1980, pp. 7-25.

BASKIN, C. Structural Determinants as the Cause of Homelessness for Aboriginal Youth. *Critical Social Work*, 2007, Vol. 8, No. 1.

BAUMAN, Z. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Slon, 1995.

BED IN pšouk a BED IN invaze. 2009. [on-line]. [cit. 16. 7. 2014]. Dostupné na: <http://socialnirevue.cz/item/bed-in-psouk-a-bed-in-invaze>

BEN-DAVID, A., AMIT, D. Do We Have to Teach Them to Be Culturally Sensitive? The Israeli Experience. *International Social Work*, 1999, No. 3, s. 347–358.

BLAIR, K. D. Social Work and the Cultural Dialogue. *Critical Social Work*, 2007, Vol. 8, No. 1.

BOSÁ, M. Miesto feminizmu v tradícii sociálnej práce. *Gender, rovné príležitosti, výzkum*, 2011, roč. 12, č. 1, s. 35-43.

BROWN, C. G. Anti-Oppression Through a Postmodern Lens: Dismantling the Master's Conceptual Tools in Discursive Social Work Practice. *Critical Social Work*, 2012 Vol. 13, No. 1.

BROŽ, M. Smutná zpráva. 2012a. [on-line]. [cit. 17. 7. 2014]. Dostupné na: <http://denikreferendum.cz/clanek/13327-smutna-zprava>

BROŽ, M. Otevřený dopis organizaci Člověk v tísni k situaci v Předlickém ghettu. 2012b. [on-line]. [cit. 17. 7. 2014]. Dostupné na: <http://denikreferendum.cz/clanek/14289-otevreny-dopis-organizaci-clovek-v-tisni-k-situaci-v-predlickem-ghettu>

Brož: Konexe nejedná o Romech bez Romů. 2013. [on-line]. [cit. 17. 7. 2014]. Dostupné na: <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/odjinud/broz-projekty-pro-romy-selhavaji>

CAMPBELL, C. BAIKIE, G. Beginning at the Beginning: An Exploration of Critical Social Work. *Critical Social Work*, 2012, Vol. 13, No. 1.

CANDA, E. R. Spiritually Sensitive Social Work: Key Concepts and Ideals. *Journal of Social Work, Theory and Practice*, 1999, Vol. 1, No. 1, pp. 1-15.

CLARKE, J., WAN, E. Transforming Settlement Work: From a Traditional to a Critical Anti-oppression Approach with Newcomer Youth in Secondary Schools. *Critical Social Work*, 2011 Vol. 12, No. 1.

- CONSTANCE-HUGGINS, M. Critical Race Theory in Social Work Education? A Framework for Addressing Racial Disparities. *Critical Social Work*, 2012, Vol. 12, No. 2.
- Critical Theory. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2005. [on-line]. [cit. 20. 10. 2013]. Dostupné na: <http://plato.stanford.edu/entries/critical-theory/>
- CURRY-STEVENS, A. Persuasion: Infusing Advocacy Practice with Insights from Anti-oppression Practice. *Journal of Social Work* 2012, Vol. 12, No. 4, pp. 345–363.
- CZECHIN, C., LANE, G., RAY, W. A., CAMPBELL, D., DRAPER, R. *Kybernetika předsudků v psychologické praxi. (v překladu Ivana Úlehly)*. London: Systemic Thinking and Practice Series, 1994.
- DALRYMPLE, J., BURKE, B. *Anti-Opressive Practice: Social Care and the Law*. London: Open University Press, 2006.
- D'AMICO, M. *Critical Postmodern Social Work & Spirituality. A Thesis Submitted in Fulfilment of the Requirements for the Degree of Master of Social Work*. School of Social Science & Planning, RMIT University, 2007.
- DOMINELLI, L. *Feminist Theory*. In DAVIS, M. (ed.) *The Blackwell Companion to Social Work*. Oxford: Blackwell Publisher, 1997a.
- DOMINELLI, L. *Anti-racist social work, second edition*. Basingstoke: MacMillan Press Ltd., 1997b.
- Dovedete si představit, co by se stalo, kdybychom nevstali z postele? Rozhovor s Dušanem Dvořákem, iniciátorem BED IN stávky sociálních pracovníků, vyhlášené na 10. prosince 2008. [on-line]. [cit. 16. 7. 2014]. Dostupné na: <http://socialnirevue.cz/item/dovedete-si-predstavit-co-by-se-stalo-kdybychom-nevstali-z-postele>
- DRUCKER, D. The International Association of Social Work (IASSW) and the „pursuit of social justice and SOCIAL DEVELOPMENT“. Nepublikovaný příspěvek z konference *Social Work Education in Ethiopia: Global Challenges & Perspectives*, 2005.
- ELIASSI, B. *Orientalist Social Work: Cultural Otherization of Muslim Immigrants in Sweden*. *Critical Social Work*, 2013, Vol. 14, No. 1.
- FAWCETT, B., FEATHERSTONE, B. *Setting the scene: an appraisal of postmodernism, postmodernity and postmodern feminism*. In FAWCETT, B., FEATHERSTONE, B., FOOK, J., ROSSITER, A. *Practice and Research in Social Work. Postmodern feminist perspectives*. London and New York: Routledge, 2000.
- FERGUSON, I. 'Another Social Work is Possible!' Reclaiming the Radical Tradition. In LESKOŠEK, V. *Theories and Methods of Social Work*. Ljubljana: Faculty of Social Work, University of Ljubljana, 2009, pp. 81-98.
- FERGUSON, I., WOODWARD, R. *Radical Social Work in Practice. Making a Difference*. Bristol: the Policy Press, 2009.
- FOOK, J., PEASE, B. *Emancipatory Social Work for a Postmodern age*. In PEASE, B., FOOK, J. *Transforming Social Work Practice. Postmodern Critical Perspective*. London: Routledge, 1999, pp. 224-229.
- FOOK, J. *Deconstructing and reconstructing professional expertise*. In FAWCETT, B., FEATHERSTONE, B., FOOK, J., ROSSITER, A. *Practice and Research in Social Work. Postmodern feminist perspectives*. London and New York: Routledge, 2000.

- FOOK, J. Critical Social Work. The Current Issues. *Qualitative Social Work*, 2003, Vol. 2, No. 2, pp. 123-130.
- FOUCAULT, M. Myšlení vnějšku. Praha: Herrmann & synové, 2003.
- FREIRE, P. Pedagogika utlačených (Pedagogy of the Oppressed v překladu Ladislava Šenkyříka). New York: The Seabury Press, 1974, str. 57-74.
- GOJOVÁ, A. (Bez)mocná sociální práce. (Habilitační práce). Ostrava: Fakulta sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě, 2012.
- GOJOVÁ, A. Práce s komunitou. In MATOUŠEK, O. a kol. Encyklopedie sociální práce. Praha: Portál, 2013, s. 309-312.
- GRAHAM, M., SCHIELE, J. H. Equality-of-oppressions and Antidiscriminatory Models in Social Work: Reflections from the USA and UK. *European Journal of Social Work*, 2010, Vol. 13, No. 2, pp. 231-244.
- HARRIS, J., WHITE, V. A Dictionary of Social Work and Social Care. Oxford University Press, 2013.
- HEALY, K. Power and Activist Social Work. In PEASE, B., FOOK, J. Transforming Social Work Practice. Postmodern Critical Perspective. London: Routledge, 1999, pp. 115-134.
- HEALY, K. Social Work Practices. Contemporary Perspectives on Change. London: Sage Publications, 2000.
- HEALY, K. Reinventing Critical Social Work: Challenges from Practice, Context and Postmodernism. *Critical Social Work*, 2001, Vol. 2, No. 1.
- HEALY, K. Social Work Theories in Context. Creating Frameworks for Practice. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 2005.
- HEARN, J. Radical Social Work - Contradictions, Limitations and Political Possibilities. *Critical Social Policy*, 1982, Vol. 19, No 2, pp. 19-34.
- HENDL, J. Úvod do kvalitativního výzkumu. Praha: Karolinum, 1997.
- HETMÁNKOVÁ, R. Kolik zalátáš děr? *Nový prostor*, 2013, č. 413, s. 14-15.
- HOPTON, J. Anti-discriminatory Practice and Anti-oppressive Practice: A Radical Humanist Psychology Perspective. *Critical Social Policy*, 1997, Vol. 17, pp. 47-61.
- HOUSTON, S. Reflecting on Habitus, Field and Capital: Towards a Culturally Sensitive Social Work. *Journal of Social Work*, 2002, 2, s. 149 – 167.
- How We Do It: Across Boundaries´Anti-racist, Holistic Service Delivery Model. Toronto, 2009.
- HROUZKOVÁ, R. Sociální pracovník – pohledem sociálního pracovníka. Podpora vzdělávání a supervize pracovníků v oblasti sociálních služeb a pracovníků v sociální oblasti zařazených do úřadů v Moravskoslezském kraji. 2011. [on-line]. [cit. 26. 10. 2013]. Dostupné na: <http://www.vas-msk.cz/clanky/socialni-pracovnik-pohledem-socialniho-pracovnika/18>)
- CHYTIL, O. Důsledky modernizace v sociální práci. *Sociální práce/Sociálna práca*, 2007, č. 4, s. 64-71.

CHYTIL, O. Proměny sociálních služeb a sociální práce. ACCENDO, Centru, pro vědu a výzkum, o.p.s. 2011. [on-line]. [cit. 29. 7. 2014]. Dostupné na: <http://accendo.cz/wp-content/uploads/chytil.pdf>

Identifying Institutional Racism Folio. 2005.

JANEBOVÁ, R. K čemu je sociálním pracovníkům teorie aneb postmoderní feministická perspektiva o „krizi poznání“. In SMUTEK, M. Možnosti sociální práce na počátku 21. století. Hradec Králové: KSPSP UHK, 2005, s. 69-78.

JANEBOVÁ, R. Úvahy nad genderovým tichem aneb Je gender relevantní kategorií v sociální práci? Sociální práce, 2008a, č. 2, s. 90-105.

JANEBOVÁ, R. Konstrukce rozhodování v sociální práci z hlediska dilematu, zda zasáhnout, či nezasáhnout (disertační práce). FSS MU v Brně, 2010.

JANEBOVÁ, R. Feministické teorie sociální práce. Hradec Králové: Gaudeamus, 2013a.

JANEBOVÁ, R. Moc. In MATOUŠEK, O. a kol. Encyklopedie sociální práce. Praha: Portál, 2013b, s. 208-210.

JANEBOVÁ, R., BŘÍZOVÁ, T., VELČOVSKÁ, I. „Co z těch dětí vyroste?“. O rizicích oprese sociální práce vůči stejnopohlavním rodičům. Gender, rovné příležitosti, výzkum, 2013, č. 2.

JUPP, V. Issues of Power in Social Work Practice in Mental Health Services for People from Black and Minority Ethnic Groups. Critical Social Work, 2005, Vol. 6, No. 1.

KAPPL, M. Postmodernismus v sociální práci. In SMUTEK, M. Možnosti sociální práce na počátku 21. století. Hradec Králové: KSPSP UHK, 2005, s. 53-68.

KEATING, F. Anti-racist Perspective: What are the Gains for Social Work? Social Work Education: The International Journal, 2000, Vol. 19, No. 1, pp. 77-87.

KELLER, J. Teorie modernizace. Praha: SLON, 2007.

KOHLI, H. K., HUBER, K., FAUL, A. C. Historical and Theoretical Development of Culturally Competent Social Work Practice. Journal of Teaching in Social Work, 2010, No. 3, s. 252-271.

Konexe bude usilovat o aktivizaci romských komunit a zasazovat se při obraně jejich práv. 2012. [on-line]. [cit. 17. 7. 2014] Dostupné na: <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/tiskove-zpravy/konexe-bude-usilovat-o-aktivizaci-romskych-komunit-a-zasazovat-se-pri-obrane-jejich-prav>

LAAN, van der G. Otázky legitimace sociální práce. Boskovice: Albert, Ostrava: Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity, 1998.

LASSITER, P. S., DEW, B. J., NEWTON, K., HAYS, D. G., YARBROUGH, B. Self-Defined Empowerment for Gay and Lesbian Parents: A Qualitative Examination The Family Journal, 2006, Vol. 14 No. 3, pp. 245-252.

LEONARD, P. Foreword. In PEASE, B., FOOK, J. Transforming Social Work Practice. Postmodern Critical Perspective. London: Routledge, 1999, pp. v-viii.

LIPSKY, M. Street-Level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Services. New York: Russell Sage Foundation, 1980.

LYOTARD, J. F. O postmodernismu. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993.

- MALÍK, T. Možnost využití radikální sociální práce v praxi terénního sociálního pracovníka v romské komunitě (bakalářská práce). FSS MU v Brně, 2009.
- MALÍK HOLASOVÁ, V., MUSIL, L. Manažerismus. In MATOUŠEK, O. a kol. Encyklopedie sociální práce. Praha: Portál, 2013, s. 246-247.
- Manifesto for a New Engaged Practice. The Social Work Action Network, 2004. [on-line]. [cit. 25. 10. 2013] Dostupné na: <http://www.socialworkfuture.org/about-swan/national-organisation/manifesto>
- MATOUŠEK, O. Radikální přístup. In MATOUŠEK, O. a kol. Encyklopedie sociální práce. Praha: Portál, 2013, s. 115-116.
- MCDONALD, C. Challenging Social Work. The Institutional Context of Practice. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 2006.
- MERTOVIÁ, T. Romové a Divadlo Fórum. (Bakalářská práce) Brno: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, 2006.
- MESTRUM, F. Child Poverty. A Critical Perspective. Social Work & Society, 2011, Vol. 9, No. 1, pp. 161-168.
- MULLALY, B. Structural Social Work. Toronto: McLelland and Stewart, 1993.
- MULLALY, B. The New Structural Social Work. Don Mills: Oxford University Press, 2007.
- MURRAY, CH. Příliš mnoho dobra. Americká sociální politika 1950-1980. Praha: SLON, 1998.
- MUSIL, L. „Ráda bych vám pomohla, ale...“. Dilemata práce s klienty v organizacích. Brno: Marek Zeman, 2004.
- MUSIL, L. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. Sociální práce, 2008, č. 2, roč. 8, s. 60-79.
- MUSIL, L. Tři pohledy na budoucnost sociální práce. In SMUTEK, M., SEIBEL, F. W., TRUHLÁŘOVÁ, Z Rizika sociální práce. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010.
- MUSIL, L. Případ. In MATOUŠEK, O. a kol. Encyklopedie sociální práce. Praha: Portál, 2013, s. 219-221.
- NAVRÁTIL, P. Antiopresivní přístupy. In MATOUŠEK, O. a kol. Základy sociální práce. Praha: Portál, 2001, s. 237 – 244.
- NAVRÁTIL, P. Pozdně-moderní a postmoderní sociální práce. Role sociální práce v pozdně-moderní společnosti. In SMUTEK, M. Možnosti sociální práce na počátku 21. století. Hradec Králové: KSPSP UHK, 2005, s. 37-52.
- NAVRÁTIL, P. Antiopresivní přístup. In MATOUŠEK, O. a kol. Encyklopedie sociální práce. Praha: Portál, 2013, s. 92-93.
- NAVRÁTILOVÁ, J. Pojetí praktického vzdělávání sociálních pracovníků. (disertační práce). Brno: FSS MU, 2009.
- PARTON, N., MARSHALL, W. Postmodernism and discourse approaches to social work. In ADAMS, R., DOMINELLI, L., PAYNE, M. Social Work. Themes Issues and Critical Debates. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Palgrave. PAYNE, M. Modern Social Work Theory. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: MACMILLAN Press, 1998, pp. 214-237.

- PEASE, B., FOOK, J. Postmodern Critical Theory and Emancipatory Social Work Practice. In PEASE, B., FOOK, J. Transforming Social Work Practice. Postmodern Critical Perspective. London: Routledge, 1999, pp. 1-22.
- PETERS, H., I. Exploring The Spaces Between Theory and Practice: A Framework to Integrate A Structural Approach and Social Work Activities. A thesis submitted in particular fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy in The Faculty of Graduate Studies The University of British Columbia. 2012.
- PHILLIPS, C. White, like Who? Temporality, Contextuality and Anti-racist Social Work Education and Practice. *Critical Social Work*, 2010, Vol. 11, No. 2.
- PHILLIPS, N., JORGENSEN, M. W. Discourse Analysis as Theory and Method. London: SAGE Publications, 2002.
- REMISOVÁ, L. Divadlo utlačovaných a jeho edukační možnosti v sociální pedagogice. (Disertační práce). Brno: Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, 2011.
- ROSSITER, A. The postmodern feminist condition: new conditions for social work. In FAWCETT, B., FEATHERSTONE, B., FOOK, J., ROSSITER, A. Practice and Research in Social Work. Postmodern feminist perspectives. London and New York: Routledge, 2000.
- ROSSITER A., PRILLELTENSKY, I., WALSCH-BOWERS, R. A postmodern perspective on professional ethics. In FAWCETT, B., FEATHERSTONE, B., FOOK, J., ROSSITER, A. Practice and Research in Social Work. Postmodern feminist perspectives. London and New York: Routledge, 2000.
- ROSSITER, A. Discourse Analysis in Critical Social Work: From Apology to Question. *Critical Social Work*, 2005 Vol. 6, No. 1.
- ŘEZNÍČEK, I. Metody sociální práce. Praha: SLON, 1994.
- Sdružení Konexe: Romové, jezděte na pochody! 2013. [on-line]. [cit. 17. 7. 2014] Dostupné na: <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/sdruzeni-konexe-romove-jezdete-na-pochody>
- SLAČÁLEK, O., RYCHETSKÝ, L. Strážci postkomunistického dobra. A2 KULTURNÍ ČTRNACTIDENIK, 2013, ROČ. 9, č. 7, s. 18-19.
- STAUB-BERNASCONI, S. Social Work as a Discipline and Profession. In LESKOŠEK, V. Theories and Methods of Social Work. Ljubljana: Faculty of Social Work, University of Ljubljana, 2009, pp. 9-30.
- SUH, E. E. The Model of Cultural Competence Through an Evolutionary Concept Analysis. *Journal of Transcultural Nursing*, 2004, No. 2, pp. 93 – 102.
- SWAN – The Social Work Action Network. [on-line]. [cit. 27. 10. 2013] Dostupné na: <http://www.socialworkfuture.org/>
- ŠENKYŘÍK, L. Úvod o Paulo Freirovi. *Kritické listy*, 2001. [on-line]. [cit. 27. 10. 2013] Dostupné na: http://www.kritickemysleni.cz/klisty.php?co=klisty25_!freire
- ŠVEŘEPA, M. Reforma sociálního systému v kontextu pomoci a kontroly. In JANEBOVÁ, R., KAPPL, M., SMUTEK, M. Sociální práce mezi pomocí a kontrolou. Hradec Králové: Gaudeamus, 2008, s. 240-246.

- ŠVEŘEPA, M. Prosazování a obhajoba práv klientek sociální práce. Příběh, který není. In KAPPL, M., SMUTEK, M., TRUHLÁŘOVÁ, (eds.) Z. Etika sociální práce. Hradec Králové: Gaudeamus, 2010, s. 65-77.
- THOMPSON, N. Anti-discriminatory Practice. In DAVIS, M. (ed.) The Blackwell Companion to Social Work. Oxford: Blackwell Publisher, 1997.
- THOMPSON, N. Theorizing Social Work Practice. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Tisková zpráva. K happeningu BED-IN. Praha: MPSV, 2010.
- TRINDER, L. Reading the texts: postmodern feminism and the 'doing' of research. In FAWCETT, B.; FEATHERSTONE, B.; FOOK, J.; ROSSITER, A. Practice and Research in Social Work. Postmodern feminist perspectives. London and New York: Routledge, 2000.
- VÁGNEROVÁ, M. Psychopatologie pro pomáhající profese. Variabilita a patologie lidské psychiky. Praha: Portál, 1999, s. 412-414.
- WELSCH, W. Postmoderna - pluralita jako etická a politická hodnota. Praha: Konias-Press, 1993.
- WOODWARD, R. Some Reflections on Critical and Radical Social Work Literature. Critical and Radical Social Work, 2013, Vol. 1, No. 1, pp. 135-140.
- ZNEBEJÁNEK, F. Sociální hnutí: teorie, koncepce, představitelé. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997.

9 Rejstřík

- „
„Antiopresivní“ přístupy, 62
„Antirasistická“ sociální práce, 46, 48, 60
„bankovním“ konceptem vzděláváním, 71
„dekonstrukce“, 90
„diskursivní analýza“, 91
„Kritická sociální práce“
    kritická sociální práce, 5, 7, 12
„Kritická teorie“ sociální práce, 23, 81, 86
„nová radikální“ sociální práce, 40
„osvobozující“ koncept vzdělávání, 72
„radikální“ sociální práce
    radikální sociální práce, 24, 27, 33, 36, 39, 40, 43,
    44
„Zplnomocňující“ přístup, 66
- A**
- Adorna, 17, 23
antidiskriminační“ praxe, 64
antirasistický audit, 53
- B**
- byrokratizace, 33
- D**
- disciplinární moc, 86
diskurs, 29, 49, 50, 81, 91, 92, 95, 96
diskurs o chudobě, 91
Dominelli, 14, 20, 47, 62, 64
- E**
- ekonomický kontext, 32
emoční senzitivitu, 52
etika, 34, 35
Etnokulturní rámec, 52
Excepteur, 43
- F**
- feministická kritická sociální práce, 22
Fook, 14, 19, 20, 27, 31, 33, 36, 37, 81, 85, 89, 90, 91,
92, 97
Foucault
    Foucaulta, 20, 81
Frankfurtská škola, 17, 23
Fraser, 19
Freire, 70, 71, 72
Freud, 17
- H**
- Habermas, 18
Hegel
    Hegela, 16
homosexuálové, 68
- Horkheimera, 17, 23
- Ch**
- Chudoba, 29
- I**
- institucionalizovaný rasismus, 48, 54
- K**
- kapitalismus, 18, 24, 97
kognitivní kompetence, 52
kolonialismus, 48
komunitní domy, 15
komunitní práce, 20, 22
kritická tradice, 14
Kritika multikulturalismu, 51
kultura organizací, 38
kulturní kompetence, 52
kulturní rasismus, 49, 50
kulturu ticha, 71
- L**
- lidská práva, 22, 89
Lukács, 17
- M**
- Marx
    Marxe, 5, 16
McDonald, 7, 12, 27, 29, 65
moc
    moci, 7, 23, 30, 35, 36, 44, 51, 52, 68, 69, 71, 73,
    78, 82, 85, 86, 87, 90
Mullaly, 14, 27, 28, 29, 32, 33, 36, 38, 85
- N**
- nerovnost, 36
nový managerismus, 12, 13
- O**
- odcizení, 24, 33
Offe, 18
oprese, 10, 16, 17, 19, 21, 29, 30, 33, 36, 37, 40, 44, 46,
52, 55, 61, 63, 64, 65, 68, 70, 73, 78, 89, 102
orientalistický diskurs, 50
osobní je politické, 19, 29, 65
- P**
- patologizace, 89
pedagogiku osvobození, 70
pluralita, 18
posouzení životní situace klienta, 37, 69
postmodernismus, 18, 81

pozičnost, 87
Profesionalismus, 33

R

radikální casework, 38
Rasismus, 47, 51
Romové, 68, 70
Rousseau, 16

S

sociální změna, 19, 89
spravedlnost, 22, 30, 64, 65, 89

stejnopohlavní rodiče, 67
strukturální teorie, 27, 63
svoboda
    sbobody, 18, 24, 73
SWAN, 25, 40, 42, 104

T

Thompson, 27, 44, 62, 66, 68, 69, 70
tradiční sociální práce, 5, 7, 35, 90

V

vykořisťování, 7, 23, 46, 64

Redakční rada Edice texty k sociální práci:

Mgr. Karel Bauer; Mgr. Radka Janebová, Ph.D.; PhDr. Martin Smutek, Ph.D.;

Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D.

Řada: Vybrané kapitoly z teorií a metod sociální práce – sv. 20

Název: **Kritická sociální práce**

Rok a místo vydání: 2014, Hradec Králové

Vydání: první

Náklad: 200

Vydalo nakladatelství Gaudeamus při Univerzitě Hradec Králové jako svou 1353. publikaci.

ISBN 978-80-7435-413-7